

Marija Pejičić

IZMEĐU EMOCIJA I OČEKIVANJA: RODNE NORME U
OBLASTI PRIMARNIH EMOCIJA I NJIHOVE IMPLIKACIJE

<https://doi.org/10.46630/ieio.2026>

Operativna urednica
Dr Maja D. Stojković

Recenzenti
Prof. dr Aleksandra Kostić
Prof. dr Dragan Popadić
Prof. dr Vladimir Turjačanin

MARIJA PEJIČIĆ

IZMEĐU EMOCIJA I
OČEKIVANJA: RODNE NORME
U OBLASTI PRIMARNIH
EMOCIJA I NJIHOVE
IMPLIKACIJE

Filozofski fakultet u Nišu
2026.

Izradu ove monografije podržalo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja
i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-137/2025-03/ 200165).
Pripremljeno u okviru projekta *Popularizacija nauke i naučnih publikacija u sferi
psihologije i socijalne politike*, koji se izvodi na Filozofskom fakultetu Univerziteta
u Nišu (br. 423/1-3-01).

UVOD	7
DEFINICIJE KLJUČNIH POJMOVA	9
1. Socijalna kategorizacija: Pol i rod	9
2. Ljudi kao <i>kulturalne životinje</i> : Rodne norme, uloge, sheme, scenariji	11
EMOCIJE	13
1. Primarne emocije	14
Sreća	16
Strah	17
Iznenadenje	18
Tuga	19
Ljutnja	19
Odvratnost	21
2. Regulacija emocija	22
ULOGA KULTURE U KONSTRUKCIJI EMOCIONALNOSTI	25
1. Emocije u kontekstu: Od univerzalnog iskustva do društvene konstrukcije	25
Hofstedove dimenzije kulture u kontekstu rodnihi normi i uloga	26
2. Rodna regulacija primarnih emocija: norme i verovanja	29
Poreklo rodnihi normi u oblasti primarnih emocija	30
Sadržaj rodnihi uloga u oblasti primarnih emocija: empirijski nalazi	32
Vremenska stabilnost rodnihi normi u oblasti primarnih emocija	35
3. Proces usvajanja rodnihi uloga u oblasti emocionalnosti	38
Biološke i evolutivne osnove rodnihi razlika u emocionalnosti	38
Psihosocijalne teorije rodnihi razlika u emocionalnosti	40
Rodne razlika u emocionalnosti kao socijalna konstrukcija	44
Bio-psiho-socijalno razvojni model rodnihi razlika u emocionalnosti	46
Agensi rodne socijalizacije emocija	47
Metodološki pristupi u istraživanju procesa rodne socijalizacije emocija u porodici, grupi vršnjaka i kroz medije	47
Metode istraživanja	47
Tehnike istraživanja	48
Longitudinalne studije	50
Porodica kao agens rodne socijalizacije emocija	50
Teorijski modeli rodne socijalizacije emocija u porodici	51
Empirijski nalazi o rodnoj socijalizaciji emocija u porodici	56
Roditeljske prakse i percipirane razlika u tretmanu emocija kod devojčica i dečaka	57
Sličnosti i razlika u praksama majki i očeva u socijalizaciji emocija	60
Sinteza i kritički osvrt na roditeljske prakse i rodne razlika u socijalizaciji emocija	66
Roditeljske strategije socijalizacije emocija u različitim fazama razvoja deteta	68

Vršnjaci kao agensi rodne socijalizacije emocija	71
Teorijski modeli rodne socijalizacije emocija u vršnjačkom kontekstu	71
Empirijski nalazi o rodnoj socijalizaciji emocija u vršnjačkom kontekstu	72
Uloga vršnjaka u rodnoj socijalizaciji emocija tokom srednjeg detinjstva	74
Uloga vršnjaka u rodnoj socijalizaciji emocija tokom adolescencije	74
Mediji kao agensi rodne socijalizacije emocija	77
Teorijski modeli rodne socijalizacije emocija kroz medije	77
Empirijski nalazi o rodnoj socijalizaciji emocija kroz medije	79
ISHODI RODNE SOCIJALIZACIJE EMOCIJA I NJENE POTENCIJALNE IMPLIKACIJE	85
1. Ishodi rodne socijalizacije u oblasti ekspresije primarnih emocija	85
Rodni obrasci u ekspresiji tuge i straha	86
Rodni obrasci u ekspresiji ljutnje i gađenja	88
Rodni obrasci u ekspresiji sreće i iznenađenja	91
2. Potencijalne implikacije usvajanja rodni uloga na različite aspekte funkcionisanja	93
Potencijalne implikacije usvajanja rodni uloga na socijalnu percepciju	94
Potencijalne implikacije usvajanja rodni uloga na opažanje drugih ljudi ..	94
Potencijalne implikacije usvajanja rodni uloga na samoopažanje	97
Potencijalne implikacije usvajanja rodni uloga na interpersonalne odnose	97
Rodne razlike u obrascima komunikacije	99
Kvalitet interpersonalni odnosa muškaraca i žena	101
Potencijalne implikacije usvajanja rodni uloga na mentalno zdravlje	103
Rodne razlike u porodičnoj socijalizaciji emocija i mentalno zdravlje ...	103
Rodne razlike u prijateljskim odnosima i mentalno zdravlje	106
UMESTO ZAKLJUČKA: CENA RODNE SOCIJALIZACIJE EMOCIJA I PERSPEKTIVE ..	109
MERENJE RODNIH STEREOTIPA U OBLASTI EMOCIONALNOSTI	113
Skala verovanja o emocionalnom ponašanju muškaraca i žena	113
LITERATURA	119

UVOD

Letnje olimpijske igre, održane u Parizu 2024. godine, privukle su pažnju javnosti ne samo izvanrednim sportskim dostignućima, već i zbog pitanja rodne i polne pripadnosti, koja su ponovo aktuelizovala rasprave o njihovim (ne)jasnim granicama, kako među laicima, tako i u naučnoj zajednici. Na primer, na ovim Olimpijskim igrama učešće su uzeli Niki Hilc, transrodna i nebinarna osoba, i Kvin, kanadski nebinarni fudbaler, takmičeći se u ženskim kategorijama (*Record 193 LGBTQ athletes to compete in Paris Olympics*, 2024). Posebnu pažnju privukle su sportistkinje koje se ne identifikuju kao transrodne, niti pripadaju grupi interseksualnih osoba, poput bokserki Iman Halif i Lin Ju-ting (Betiza, 2024), koje su, iako kvalifikovane za Olimpijske igre, prethodno diskvalifikovane sa Svetskog prvenstva 2023. godine jer nisu ispunile kriterijume za takmičenje.

Savremena naučna saznanja iz oblasti neuronauke, endokrinologije i psihologije ukazuju na to da rod nije strogo binarna kategorija, već kontinuum (Hyde et al., 2019). Ipak, veliki broj društava i dalje koristi biološke karakteristike kao osnov za binarnu rodnu kategorizaciju, pri čemu se pojedincima pripisuju muške ili ženske rodne uloge, što dalje strukturiše proces socijalizacije.

Iako su biološko nasleđe i socijalno učenje nerazdvojno povezani i međusobno isprepleteni, ova monografija fokusira se pre svega na drugi činilac, odnosno na sadržaj dominantnih društvenih normi utkanih u rodne uloge i potencijalne posledice njihovog usvajanja. Preciznije, cilj ove monografije je da obuhvati univerzalne tendencije u rodnoj socijalizaciji primarnih emocija koje su potvrđene u različitim kulturama, kao i njihove implikacije u različitim oblastima ljudskog funkcionisanja.

Naslov ove monografije, *Između emocija i očekivanja: Rodne norme u oblasti emocija i njihove implikacije*, izabran je sa ciljem da ilustruje tenziju koja prožima iskustvo emocionalnosti u kontekstu rodne socijalizacije. *Emocije* se odnose na autentičan, unutrašnji emocionalni doživljaj pojedinca koji uključuje širok spektar osećanja. Nasuprot tome, *očekivanja* obuhvataju skup društvenih rodničkih normi koje diktiraju načine izražavanja, pa čak i, ponekad, unutrašnje načine doživljavanja datih emocija. Sintagma *između emocija i očekivanja* simbolizuje dinamičan, često izazovan prostor u kojem se ljudi nalaze, balansirajući svoj unutrašnji emocionalni svet sa spoljašnjim pritiscima i zahtevima društva, definisanim rodničkim normama i usvojenim ulogama.

Nakon definisanja ključnih pojmova i osnovnih karakteristika primarnih emocija, uslediće poglavlja koja će pokušati da daju odgovore na tri glavna pitanja:

1. Koja je uloga kulture i procesa socijalizacije u oblikovanju rodničkih normi i rodničkih razlika u emocionalnosti?

2. Kako usvojene rodne uloge oblikuju percepciju, izražavanje i regulaciju primarnih emocija?
3. Koji su ishodi i potencijalne implikacije rodne socijalizacije emocija na socijalnu percepciju, interpersonalne odnose i mentalno zdravlje?

Premda se u monografiji akcenat stavlja na tendencije prepoznate kao univerzalne u različitim kulturama, kulturološke razlike i dalje igraju značajnu ulogu u oblikovanju rodnih normi. U tu svrhu, u monografiji je predstavljen instrument za ispitivanje verovanja o emocionalnom ponašanju muškaraca i žena (*Questionnaire of gender specific beliefs about emotional behavior*; Timmers et al., 2003), koji su adaptirali i delom rekonstruisali Pejičić i Ćirović (Pejičić & Ćirović, 2019), kako bi poslužio kao praktičan alat za dalja naučna istraživanja u domaćoj populaciji.

DEFINICIJE KLJUČNIH POJMOVA

1. Socijalna kategorizacija: Pol i rod

Proces kategorizacije predstavlja važan kognitivni mehanizam koji ima funkciju sistematizacije, pojednostavljenja i razumevanja sveta koji nas okružuje (Popadić, 2024). Stoga nije iznenađujuće što se polni hromozomi, hormoni i anatomske odlike često koriste kao osnov za podelu ljudi u dve kategorije: muškarce i žene. Shvatanje pola na binarni način podrazumeva pretpostavku da je reč o stabilnim, nepromenljivim kategorijama, koje počivaju na biološkim razlikama, ali koje utiču i na psihološke karakteristike (Hyde et al., 2019). U skladu sa ovim shvatanjem, veliki broj kultura pripadnicima različitih polova pripisuje određene osobine i uloge, određujući tako norme za žene, odnosno muškarce (Popadić, 2024).

Dok prema esencijalističkom shvatanju ove kategorije jesu nastale na osnovu određene trajne i nepromenljive čovekove osobine, konstruktivisti zastupaju stanovište da su socijalne kategorije, kao i kriterijumi na osnovu kojih se kategorizacija vrši posledica određenog društvenog tretmana (Popadić, 2024). Ishod ovog procesa jeste izgradnja određenih osobina kod pripadnika različitih kategorija, što otvara pitanje koje od razlika koje tipično uočavamo između muškaraca i žena jesu rezultat bioloških faktora, a koje su nastale kao rezultat određene društvene prakse.

Na ovom polju je važno napraviti razliku između pojmova *pol* i *rod* (Popadić, 2024). Dok se o karakteristikama koje proističu iz bioloških razlika govori kao o polnim, one osobine koje su oblikovane socijalizacijom u određenom društvu nazivamo rodnom karakteristikama. Drugim rečima, dok je pol biološki, rod je psihološki i socijalni konstrukt. Kada je reč o biološkim karakteristikama, misli se na prisustvo/odsustvo Y hromozoma, određenih gonada, unutrašnjih i spoljašnjih polnih organa (Arbanas, 2021). Ipak, ni ove karakteristike nisu uvek jednoznačne, o čemu svedoče primeri interseksualnih osoba koje poseduju kombinaciju muških i ženskih bioloških elemenata (Sax, 2009). Iako esencijalistički pristupi priznaju postojanje različitih kulturalnih normi za muškarce i žene, oni ih smatraju ishodom koji nužno proizilazi iz njihovih međusobnih bioloških razlika, koje kultura uspeva da identifikuje, pa u skladu sa njima dodeljuje i različite uloge pripadnicima distinktivnih socijalnih kategorija (Popadić, 2024). Konstruktivisti, s druge strane, biološke razlike ne vide kao presudan faktor u razvoju određenih psiholoških osobina, već moć oblikovanja individue pripisuju procesu socijalizacije u određenom kulturnom kontekstu.

Na prvi pogled, razlikovanje pojmova pol i rod deluje kao efikasno rešenje brojnih teorijskih i praktičnih dilema. Međutim, Hajd i saradnici (Hyde et al., 2019) navode

niz empirijskih nalaza, uključujući i one iz oblasti neuronauke i endokrinologije, koji dovode u pitanje ili opovrgavaju polnu dimorfnost mozga i hormonskih sistema. Drugim rečima, sugerišu da tendencija posmatranja pola (ne samo roda) kao binarnog koncepta takođe jeste kulturalno uslovljena i podložna promenama.

Prema biosocijalnom pristupu (Wood & Eagly, 2010), biološki pol i socijalno okruženje zajednički doprinose izgradnji određenih karakteristika muškaraca i žena. Ovo otvara pitanje da li je, u analizama razlika i sličnosti između muškaraca i žena, adekvatnije koristiti pojam *pol* ili *rod* ili su oba jednako relevantna jer su karakteristike pojedinca proizvod integracije bioloških i socijalnih faktora.

Ako se okrenemo osobi koja sebe identifikuje kao ženu, možemo se pitati da li je ispravno tada govoriti o njenom polnom ili rodnom identitetu. Prema definiciji koju nudi Američka psihološka asocijacija (*APA Dictionary of Psychology*, n. d.), rodni identitet je duboko lični, unutrašnji doživljaj sebe kao pripadnika određenog roda (ili više njih), koji ne mora biti vezan za biološke karakteristike. Ovaj doživljaj može, ali ne mora, biti u skladu sa primarnim i sekundarnim polnim karakteristikama sa kojima je osoba rođena, polom koji joj je dodeljen pri rođenju upravo na osnovu prisutnih bioloških elemenata ili rodnom koji joj društvo pripisuje na osnovu tog dodeljenog pola. Iz tog razloga se korišćenje koncepta polnog identiteta smatra spornim jer se on često poistovećuje sa biološkim polom, što može dovesti do pretpostavke da je stabilan, nepromenljiv i univerzalno određen biologijom. Nasuprot tome, rodni identitet je fluidniji koncept, koji uključuje niz kategorija koje, oslanjanjem na biološke karakteristike, nije moguće međusobno diferencirati.

Savremeni pristupi (Hammack & Manago, 2025), dodatno naglašavaju da je u 21. veku, uz pomoć društvenih tehnologija, došlo do značajne promene u shvatanju roda i seksualnosti. Umesto tradicionalnih, binarnih modela, u savremenom društvu dominira koncept autentičnosti, koji osobama omogućava da svoj rodni identitet i seksualnost dožive kao samostalno konstruisane. Ovi autori identifikuju dominantne narative o rodu i seksualnosti koji podržavaju ideju da je rod samokonstruisan, seksualnost fluidna, a da su tradicionalne norme kulturološki, a ne biološki, određene. Iako postoji i kontranarativ koji koristi iste tehnološke kanale za jačanje tradicionalnih shvatanja, dominantan trend ukazuje na to da su društvene tehnologije omogućile stvaranje novih zajednica i narativa, čime se direktno osporava binarno razmišljanje o rodu. Iako je ovaj članak fokusiran na Sjedinjene Američke Države, društvene tehnologije značajno doprinose i procesima globalizacije konceptata između kultura.

Uprkos savremenim pristupima koji ukazuju na veću složenost rodnog identiteta, imajući u vidu da se rodna socijalizacija u većini društava još uvek odvija u okviru binarne podele na muškarce i žene, ova monografija će se zadržati na tom okviru analize. Ovakav izbor omogućava razmatranje obrazaca rodne socijalizacije emocija koji su najčešće prisutni u dominantnim narativima različitih kultura. Pritom, termin *pol* koristiće se za označavanje bioloških razlika, dok će se *rod* upotrebljavati kada se analiza odnosi na psihološke i socijalne konstrukte, uključujući norme, uloge i identitete uslovljene društvenim

očekivanjima. Konačno, izraz *pol/rod* koristiće se kada postoji namera da se obuhvati integracija i međusobni uticaj bioloških i društvenih faktora ili kada je potrebno naglasiti složenost njihove međuzavisnosti.

Kako bi se sagledali mehanizmi putem kojih kultura oblikuje rodno specifična očekivanja, u narednom odeljku biće razmotrene rodne norme, rodne uloge i pripadajuće kognitivne strukture, sheme i skripte, koje služe kao osnov za razumevanje procesa rodno diferencirane socijalizacije, uključujući i one koje se odnose na emocionalno ponašanje i doživljavanje.

2. Ljudi kao *kulturalne životinje*: Rodne norme, uloge, sheme, scenariji

Baumajster i Bušman (Baumeister & Bushman, 2011) ističu da ljudi nisu samo socijalne, već i *kulturalne životinje*. Time naglašavaju da su ljudska bića jedinstvena po tome što žive unutar bogatog i normativno uređenog kulturalnog sistema, koji oblikuje njihove svakodnevne interakcije i obrasce ponašanja. Ove norme, kao pravila ponašanja, usvajaju se procesom socijalizacije, kroz poruke koje implicitno ili eksplicitno šalju članovi porodice, vršnjaci, mediji i drugi agensi socijalizacije, o čijoj ulozi i mehanizmima delovanja u oblasti emocija će se kasnije više govoriti.

Jednu grupu normi čine pravila koja se definišu u skladu sa pripadnošću određenom rodu. Iako savremeni pristupi (Hyde et al., 2019) upozoravaju da se rod ne može svesti na dve strogo odvojene kategorije, već može biti fluidan i višedimenzionalan, u većini kultura i dalje dominiraju norme koje su zasnovane na binarnoj podeli na muški i ženski rod. To ne iznenađuje ako se ima u vidu važnost procesa kategorizacije za razumevanje i upravljanje socijalnim svetom.

Prema biosocijalnom pristupu (Wood & Eagly, 2010), razlike u određenim karakteristikama muškaraca i žena proizlaze iz društvenih očekivanja vezanih za rodne uloge. Rodne uloge definišu šta je poželjno i očekivano ponašanje za žene i muškarce u određenom društvenom kontekstu, i rezultat toga su kombinacije bioloških predispozicija i socijalne podele rada. One su ujedno deskriptivne (opisuju šta muškarci i žene obično rade) i preskriptivne (određuju šta bi trebalo da rade). U psihološkom smislu, ova društvena očekivanja mogu se predstavljati kroz kognitivne strukture, kao što su rodne sheme i scenariji (eng. *script*). Sheme su strukture znanja koje sadrže osnovne informacije o određenom konceptu, njegovim osobinama i odnosima s drugim pojmovima (Baumeister & Bushman, 2011). Slično, scenariji su definisani kao kognitivne strukture koje sadrže informacije o tome kako socijalni objekti deluju i reaguju u različitim kontekstima. Tako rodne sheme predstavljaju organizovana znanja o tome šta znači biti žena ili muškarac, uključujući osobine i uloge koje se tradicionalno vezuju za svaki rod, dok scenariji obuhvataju znanja o tome kako se ove uloge sprovode u konkretnim situacijama. Rodni stereotipi, odnosno general-

izovane i društveno ukorenjene predstave o osobinama i obrascima ponašanja koji se pripisuju ženama i muškarcima (Eagly & Kite, 1987; Fiske & Taylor, 2013), mogu se posmatrati kao specifična vrsta shema. Na primer, rodna shema za žene uključuje široko prihvaćeno verovanje da su žene brižne i tople, dok bi odgovarajući rodni scenario opisivao manifestaciju ovih osobina u interpersonalnim odnosima (Brody & Hall, 2008). Na primer, kada je neko uznemiren, od žene se očekuje da ga uteši rečima podrške i ponudi pomoć. Ili, u kontekstu primarnih emocija, od nje se očekuje da manifestuje isključivo pozitivne emocije, a od negativnih, samo one kojima ne povređuje druge.

Rodne sheme i scenariji tako omogućavaju pojedincima da predviđaju i tumače ponašanja drugih, čineći svet predvidljivijim i socijalne interakcije efikasnijim (Baumeister & Bushman, 2011). Neko ko u svom konceptualnom sistemu rod posmatra kao binarnu varijablu, rado će pretpostavke o tipičnim karakteristikama i ponašanjima muškaraca i žena koristiti u socijalnim interakcijama kako bi predviđao ponašanje sagovornika i time uspostavio kontrolu nad ishodom interakcije. Značajan deo njihovog sadržaja odnosi se upravo na emocionalnost, odnosno na to koje emocije je prihvatljivo ispoljavati, na koji način i u kojim situacijama (npr., Pejičić & Ćirović, 2019; Timmers et al., 2003). Rodne uloge ne određuju samo kako osoba reaguje na druge, već i kako razume, vrednuje i reguliše sopstvena emocionalna stanja. Na taj način, rodne uloge predstavljaju važnu sponu između društvenih očekivanja i individualnog emocionalnog iskustva.

Ipak, kako se rodni identitet sve više shvata kao fluidan, možemo očekivati da će se i sadržaji rodni shema i scenarija menjati i prilagođavati novim društvenim normama, što predstavlja dugotrajan i postepen proces.

Među mnogobrojnim kriterijumima socijalne kategorizacije, rod se izdvaja kao posebno značajan jer je perceptivno upadljiv i duboko ukorenjen u društvenim konvencijama. Na primer, u jednoj studiji (Wild et al., 2000) deca nisu bila u stanju da prepoznaju da li je reč o devojčici ili dečaku ukoliko oni nisu posedovali kulturno stereotipne obeležja svog roda, kao što su frizura i odeća. Pored toga, rutinsko jezičko označavanje pojedinaca prema rodu, kao i razvrstavanje ljudi na osnovu roda doprinose spremnosti dece da kategorizuju sebe i druge na ovaj način, olakšavajući razvoj rodni stereotipa i predrasuda (Hyde et al., 2019). Takvim društvenim postupanjem, ovaj kriterijum za kategorizaciju postao je psihološki istaknut. Takođe, ova podela primenljiva je na veliki broj socijalnih situacija, što ljude motiviše da se na njega oslanjaju relativno često.

Iz visoke funkcionalnosti ovakve kategorizacije u socijalnim interakcijama proističe i interesovanje monografije za sadržaje upravo ovih normi, i to u oblasti primarnih emocija. U njoj će biti analizirani njihovi izvori, sadržaj i potencijalne implikacije na različite aspekte funkcionisanja. U tom kontekstu, naredno poglavlje biće posvećeno definisanju primarnih emocija i razmatranju strategija njihove regulacije, kao uvodu u razumevanje mehanizama rodno diferencirane socijalizacije emocija.

EMOCIJE

Emocija, sa socijalno-psihološkog stanovišta, jeste složen konstrukt, sastavljen iz više međusobno povezanih komponenti (Scherer, 2003). Zastupnici teorija procene (npr., Lazarus, 1993; Roseman, 1984, 2001) poseban akcenat stavljaju na evaluaciju događaja koji izaziva određenu emociju, što čini njenu kognitivnu komponentu. Na nju se nadovezuje emocionalni odgovor, sastavljen iz doživljajne, fiziološke i motoričke, odnosno ekspresivne i bihevioralne komponente (Roseman, 1984; Scherer, 2003).

Procena antecedenta, odnosno događaja koji izaziva emociju, predstavlja prvi korak u formiranju emocionalne reakcije (Lazarus, 1993; Roseman, 1984, 2001). S obzirom na to da različite osobe isti događaj mogu da evaluiraju različito, kao i da se procena iste osobe može menjati u različitim vremenskim trenucima, opravdano je očekivati različit emocionalni odgovor osobe. S druge strane, odnos između procene i emocije je vrlo invarijantan. Kada se formira određena procena, ona će gotovo uvek dovesti do odgovarajuće, njoj svojstvene emocije. Prema Lazarusu (Lazarus, 1993), ovu primarnu procenu čine tri komponente koje se neretko odvijaju automatski, bez učešća svesti. Prvo, osoba daje odgovor na pitanje da li je taj događaj relevantan ili nije za ostvarenje nekog cilja. Ako nije, neće doći do emocionalne reakcije. Ukoliko jeste, sledi procena da li je taj događaj u saglasnosti sa ciljem ili ometa njegovo ostvarenje. To određuje valencu emocije. Ukoliko je događaj kongruentan sa ciljem, emocija će biti pozitivna, dok će se, u slučaju procene da on stoji na putu ka ostvarenju nekog cilja, doživeti negativna emocija. Treći aspekt primarne procene odnosi se na ego-uključenost, odnosno značaj koji događaj ima za lični identitet, samopoštovanje ili moral. Ova komponenta procene utiče na formiranje diferencirane emocionalne reakcije. Dok, na primer, strah ili anksioznost sledi procenu da je posredi direktna pretnja, tuga će se javiti kao reakcija na lični gubitak.

Rouzman (Roseman, 2001) je dodatno razradio ovaj model, predlažući da emocionalna reakcija zavisi od sedam elemenata procene: 1) očekivanost, koja određuje da li je događaj bilo moguće predvideti ili ne; 2) poželjnost, koja se odnosi na procenu da li je događaj u skladu sa motivima i vrednostima osobe (poželjan) ili suprotan njima (nepoželjan); 3) motivaciono stanje, koje odražava da li je događaj apetitivan (te pokreće ka nečemu nagrađujućem) ili averzivan (povezan sa izbegavanjem neprijatnosti); 4) verovatnoća, koja označava stepen sigurnosti ili neizvesnosti ishoda događaja; 5) mesto uzroka, odnosno procena ko ili šta je odgovoran/no za događaj (situacija, druga osoba ili sam pojedinac); 6) kontrolabilnost, što se odnosi na procenu u kojoj meri osoba može uticati na ishode koji su relevantni za njene motive; i 7) vrsta problema, što podrazumeva

procenu da li se negativan ishod percipira kao prepreka za postizanje ciljeva (instrumentalan) ili kao inherentno neprihvatljiv, nepoželjan zbog karakteristika samog događaja (intrinzički nepoželjan).

U skladu sa ovom evaluacijom, javlja se odgovarajuća emocionalna reakcija, koju čine, kao što je ranije navedeno, doživljajna, fiziološka i motorička (ekspresivna i bihevioralna komponenta) (Roseman, 1984; Scherer, 2003). U subjektivnom doživljaju osobe mogu se razlikovati različite kategorije emocija. Neke su jednostavne i univerzalne, dok su druge složene, proizašle iz kombinacije osnovnih emocija. U nastavku će biti definisane primarne emocije, sa fokusom na njihove antecedente i karakteristične emocionalne reakcije, sa ciljem identifikovanja onih aspekata emocija koji doprinose njihovoj rodno diferenciranoj poželjnosti i predstavljaju osnovu za formiranje rodno specifičnih normi. Emocionalna regulacija se nameće kao nužan odgovor na postojeća društvena očekivanja. Stoga će, sa ciljem obuhvatnog razumevanja strategija koje pojedinci koriste kako bi uspešno odgovorili na zahteve propisane rodne uloge, u ovom poglavlju biti razmatran i proces regulacije emocija.

1. Primarne emocije

Ekman (Ekman, 1999a) navodi više kriterijuma koji razlikuju primarne emocije od ostalih emocionalnih stanja. Primarne emocije odlikuju se univerzalnim i emocionalno-specifičnim signalima (kao što su karakteristične facijalne ekspresije), specifičnom fiziološkom reakcijom, automatskom procenom i povezanošću sa univerzalnim antecedentima. Takođe, one se pojavljuju u određenom razvojnem stadijumu, prisutne su kod drugih primata, brzo nastupaju, kratko traju i javljaju se spontano. Povezane su sa emocionalno-specifičnim mislima, sećanjima, slikama i jedinstvenim subjektivnim doživljajem. U skladu sa tim, emocije koje se mogu smatrati primarnim jesu sreća, tuga, strah, ljutnja, odvratnost i iznenađenje.

Prema Ekmanovom shvatanju, jedna od primarnih emocija je i prezir (Ekman, 1999b). Međutim, ne postoji konsenzus među istraživačima emocija o tome da li prezir ispunjava sve kriterijume primarne emocije (Ekman, 2016). Prezir je empirijski utemeljenom emocijom smatralo 34% ovih stručnjaka. S druge strane, čak 76% do 91% njih je utemeljenost pripisivalo ljutnji, strahu, odvratnosti, tuži i sreći, dok je iznenađenje u grupu utvrđenih emocija svrstalo između 40% i 50% eksperata. Kada je reč o dokazima koji podržavaju univerzalnost facijalne ekspresije prezira, oni su zasnovani na rezultatima istraživanja sprovedenih u civilizovanim kulturama (Ekman, 1999b), a ustanovljena je i kros-kulturalna uspešnost u prepoznavanju ove emocije, iako je, u poređenju sa drugim primarnim emocijama, ona bila na najnižem nivou (Elfenbein & Ambady, 2002). Iz navedenih razloga, u ovoj monografiji će prezir biti izostavljen.

U nastavku će biti opisane navedene primarne emocije: sreća, strah, iznenađenje, tuga, ljutnja i odvratnost. Najpre će biti predstavljeni antecedenti

ovih emocija, uključujući i procene tih događaja koje dovode do diferenciranog emocionalnog odgovora, kao i njihova doživljajna komponenta.

U subjektivnom iskustvu osobe sreća predstavlja osnovnu pozitivnu emociju (Ekman & Friesen, 1975/2003). Nasuprot njoj, emocije poput tuge, ljutnje, straha i odvratnosti imaju negativnu valencu, dok je iznenađenje neutralna emocija. Ove emocije neretko se javljaju kombinovano. Na primer, ako osoba proceni neočekivani događaj kao pozitivno iznenađenje, emocionalni doživljaj može sadržati elemente i sreće i iznenađenja. Slično, nostalgичni trenuci često uključuju mešavinu sreće i tuge, pri čemu osećaj sentimentalnosti obogaćuje emocionalno iskustvo. Kada se o određenoj kategoriji emocije govori kao o negativnoj, isključivo se misli na doživljaj pojedinca, dok sa stanovišta funkcionalnosti, svaka emocija ima adaptivnu vrednost. Strah i gađenje, na primer, doprinose zaštiti organizma od spoljašnjih pretnji i patogenih činilaca (LeDoux, 2000; Tybur et al., 2013), dok emocije uopšte igraju važnu ulogu u regulisanju socijalnog ponašanja i unapređenju interpersonalne komunikacije (Fridlund, 1994; van Kleef, 2009).

Kako je fokus ove monografije na psihosocijalnim dimenzijama emocionalnosti, fiziološka komponenta neće biti razmatrana, iako se priznaje njena važnost u celokupnom razumevanju emocija.

Sledeći aspekt emocionalnog odgovora kome će biti posvećena pažnja jeste motorička komponenta. Ona uključuje ekspresiju emocije, ali i spremnost na delovanje u odnosu na okolinu, pa i onu socijalnu, što prema komunikacionoj teoriji emocija, i jeste njena primarna funkcija (Oatley & Johnson-Laird, 1995, prema Oatley & Jenkins, 1996). Prema ovoj teoriji, iako se, kao racionalna bića, ljudi ne oslanjaju nužno na instinkte, u nedostatku odgovarajućih informacija, mogu se osloniti na emocije prilikom donošenja odluka o delovanju jer su te akcije kroz evoluciju pokazale veću efikasnost od slučajnih ili neefikasnih reakcija. Kada je reč o ekspresiji, biće opisani facijalni izrazi navedenih emocija. One podrazumevaju specifične konfiguracije mišića lica koje su karakteristične za svaku primarnu emociju, nasuprot pokretima tela koji ne omogućavaju jasnu diferencijaciju emocionalnog stanja (Ekman & Friesen, 1975/2003). Ekman i saradnici (Ekman et al., 1971) razvili su instrument FAST (*Facial Affect Scoring Technique*) kako bi detaljno opisali univerzalne facijalne ekspresije povezane s osnovnim emocijama. Ovaj instrument je omogućio prepoznavanje razlika u izražavanju emocija putem vizuelnih opisa i ilustracija, oslanjajući se na analizu tri regije lica: gornju (čelo i obrve), srednju (oči, kapci i koren nosa) i donju (obrazi, usta, ostatak nosa i brada). Svaka od ovih regija može se nezavisno aktivirati, što omogućava različite kombinacije facijalnih izraza (Kostić, 2014). Prilikom opisa ekspresija primarnih emocija, kao dela motoričke komponente emocionalnog odgovora, ova monografija se oslanja na FAST deskripcije preuzete iz Ekmanove i Friesenove knjige *Razotkrivanje lica (Unmasking the Face)* (Ekman & Friesen, 1975/2003).

Sa ciljem razumevanja zašto se određene emocije u društvu percipiraju kao primerenije za žene, a druge za muškarce, u nastavku će biti analizirani antecedenti, doživljaj i način ispoljavanja šest primarnih emocija.

Sreća

Sreća, kao primarna emocija čija doživljajna komponenta ima pozitivan predznak, jeste univerzalna u svojoj osnovi, ali ipak i značajno oblikovana individualnim i kulturalnim kontekstima (Ekman & Friesen, 1975/2003). Ovo se obično manifestuje na nivou njenih antecedenata i načina izražavanja. Generalno, antecedenti sreće mogu biti socijalne i individualne prirode. Na primer, sreća se može javiti kao reakcija na postignuće, uspešno rešavanje izazova ili samopotvrđivanje, odnosno stvorenu pozitivnu sliku o sebi, često posredovanu prihvatanjem, pohvalama ili društvenim priznanjem. Različite kulture ne pridaju jednaku vrednost istim događajima, te se u tom smislu mogu očekivati i izvesne razlike u kategoriji događaja koji izaziva ovu emociju. Shvatanje i vrednovanje sreće razlikuje se među kulturama u skladu sa njihovim dominantnim normama i vrednosnim sistemima, što određuje i njenu ulogu u društvenom i psihološkom životu pojedinca. U društvima koja promovišu optimizam i individualne slobode, sreća se posmatra kao značajan indikator subjektivnog blagostanja. Nasuprot tome, u društvima sa fokusom na kolektivne vrednosti, sreća se često izražava kroz osećaj pripadnosti i zajedništva.

Kada je reč o doživljajnoj komponenti, važno je razlikovati emociju sreće od sličnih emocionalnih stanja, poput zadovoljstva i uzbuđenja (Ekman & Friesen, 1975/2003). Zadovoljstvo se odnosi na prijatne fizičke senzacije, poput olakšanja nakon prestanka bola, koje često prati emocija sreće, ali nije njen nužan uslov. Uzbuđenje, s druge strane, predstavlja osećanje koje se javlja kao suprotnost dosadi i takođe može prethoditi sreći, iako se ove dve emocije mogu doživeti i nezavisno jedna od druge. Intenzitet doživljene sreće može varirati od blagog zadovoljstva do ushićenja.

Sreća se na motoričkom planu manifestuje u vidu specifične facijalne ekspresije, ali i odgovarajuće spremnosti na delovanje, uključujući i, za nas posebno relevantno, socijalno delovanje. Kada je reč o facijalnom izražavanju, najvažniji indikatori ove emocije jesu uglovi usana koji su podignuti i povučeni unazad, pri čemu usta mogu biti otvorena, otkrivajući zube, ili zatvorena, sa vidljivim zubima samo u gornjoj ili donjoj vilici (Ekman & Friesen, 1975/2003). Nazolabijalni deo, od nosa prema spoljašnjim uglovima usana, pokazuje bore usled povlačenja usana, dok se obrazi podižu, što izaziva pojavu linija ispod očiju, koje mogu postati blistave i pokretljive, a prisutne su i bore u njihovim spoljašnjim uglovima.

Što se tiče spremnosti na delovanje u odnosu na socijalno okruženje, prema komunikacionoj teoriji emocija (Oatley & Johnson-Laird, 1995, prema Oatley & Jenkins, 1996), sreća podstiče približavanje drugima, saradnju i izražavanje naklonosti, što potvrđuju empirijska istraživanja (Frijda et al., 1989). Takođe, sreća se smatra signalom afilijativnosti, odnosno želje za povezivanjem i zajedničkim aktivnostima (Van Kleef et al., 2010), pozivajući na udruživanje i igru (Fridlund, 1994). Istraživanja (Isen, 1970; Isen & Levin, 1972) ukazuju da indukovana sreća povećava verovatnoću altruističnog ponašanja, poput pružanja pomoći ili donacija, čime sreća unapređuje i međuljudske odnose.

Strah

Strah se javlja kao odgovor na mogućnost povrede, koja može biti fizička, psihološka ili obuhvatiti oba aspekta (Ekman & Friesen, 1975/2003). Drugim rečima, antecedenti straha obuhvataju situacije koje potencijalno ugrožavaju telesni integritet (poput fizičke povrede ili bolesti), dovode do psihološke povrede (poput napuštanja, gubitka voljenih osoba, pretnje samopoštovanju) ili ugrožavaju obe sfere istovremeno. Iako opasnost ne mora biti realna, već i zamišljena ili simbolična (poput ideja), subjektivni doživljaj ugroženosti dovoljan je za emocionalnu reakciju. Upravo ova anticipativna priroda čini strah funkcionalnim mehanizmom zaštite. Ljudi brzo nauče da na vreme prepoznaju znakove opasnosti i reaguju kroz bežanje, izbegavanje ili odbranu, čime se povećava šansa za opstanak.

Ova emocija se može kombinovati sa bilo kojom drugom emocijom. Na primer, može se javiti zajedno sa ljutnjom prema osobi ili objektu koji je izazvao opasnost, ili sa tugom ako događaj dovede do gubitka (Ekman & Friesen, 1975/2003). Ova emocija može nastati nezavisno od iznenađenja, kada je povreda očekivana, ali se može i pojaviti u kombinaciji sa iznenađenjem, što se dešava kada neočekivana situacija izazove emociju straha, pa se ona javi kao iznenadna reakcija na trenutnu opasnost. Nakon što opasnost prođe ili se uspešno izbegne, strah može biti praćen emocijom sreće, kao oblikom olakšanja.

Strah se u gornjem delu lica manifestuje podizanjem obrva i međusobnim približavanjem njihovih unutrašnjih uglova, pri čemu se u centralnom delu čela formiraju horizontalne bore (Ekman & Friesen, 1975/2003). Za razliku od iznenađenja, ove bore obično ne zahvataju celu površinu čela. Pored toga, oči postaju širom otvorene, pri čemu se gornji očni kapak podiže, a donji kapak napreže i povlači, često delimično prekrivajući dužicu. Usta su otvorena, a usne mogu biti povučene unazad, uz napetost, ili se širiti, sa uglovima usana povučenim unazad. Za razliku od iznenađenja, gde su mišići lica opušteni, kod straha je prisutna napetost u celokupnoj facijalnoj ekspresiji, što odražava mobilizaciju organizma za moguću akciju.

Kao što je već navedeno, strah se javlja kao reakcija na opasnost i podrazumeva niz mogućih bihevioralnih odgovora, među kojima su najčešći bežanje iz ugrožavajuće situacije (Ekman & Friesen, 1975/2003; Oatley & Johnson-Laird, 1995, prema Oatley & Jenkins, 1996). Međutim, u slučajevima intenzivnog straha, reakcija može biti i zamrzavanje, usled osećaja potpune bespomoćnosti. U socijalnom kontekstu, strah ima i interpersonalnu funkciju, koja se ogleda u tome što izražavanjem ove emocije, pojedinac nesvesno upućuje signal o potrebi za zaštitom i pomoći (Parkinson, 1996; Van Kleef et al., 2010). Istraživanja pokazuju da ljudi imaju tendenciju da priđu osobi čije facijalne ekspresije ukazuju na strah, prepoznajući ih kao poziv za podršku (npr. Marsh et al., 2005).

Iznenadenje

Iznenadenje je emocija koja traje vrlo kratko, ispoljava se naglo, trenutno i brzo nestaje (Ekman & Friesen, 1975/2003). Antecedenti su događaji koji nisu predviđeni, bilo da su potpuno neočekivani ili suprotni od očekivanog. Na primer, iznenadenje može nastati usled neočekivanog prizora, zvuka, mirisa, ili čak kao reakcija na nečiju izjavu, ideju, pa i sopstvenu novu misao ili osećanje. U psihološkoj literaturi razlikuju se dve osnovne situacije koje vode ka iznenadenju. Prva se odnosi na potpuno neočekivan događaj, kada osoba nije imala razloga da predvidi da će se bilo šta dogoditi. Druga situacija podrazumeva odstupanje od specifičnog očekivanja: kada neko predviđa određeni ishod, a dogodi se nešto potpuno drugačije. Intenzitet iznenadenja u ovoj drugoj situaciji zavisi od stepena razlike između očekivanog i stvarnog ishoda.

Ova emocija traje samo dok osoba ne razjasni uzrok neočekivanog događaja i ne pripiše mu značenje (Ekman & Friesen, 1975/2003). Jednom kada se situacija interpretira, iznenadenje prestaje i ustupa mesto nekoj drugoj emociji. Novi emocionalni odgovor zavisi od toga kako pojedinac proceni vrednost događaja koji ga je iznenadio. Na primer, ako je događaj prijatan, može izazvati sreću, dok neprijatni događaji, u zavisnosti od konkretnog značenja koji im se pripiše, obično dovode do osećanja straha, ljutnje ili gađenja. Ekman i Friesen navode da je strah emocija koja najčešće prati iznenadenje, jer ljudi često neočekivanost događaja povezuju s potencijalnom opasnošću. Ova tendencija ukazuje na želju pojedinaca da predvidljivošću osiguraju osećaj kontrole u svakodnevnom životu. S druge strane, postoje i osobe koje uživaju u iznenadenjima i manje pažnje posvećuju planiranju i organizaciji, prepuštajući se nepredvidivim iskustvima. Intenzitet doživljaja iznenadenja varira ne samo u zavisnosti od prirode događaja, već i od individualnih i kulturalnih razlika.

Izraz iznenadenja, iako specifičan, može biti težak za prepoznavanje s obzirom na to da traje kratko i da je ovo subjektivno iskustvo često pomešano sa drugim emocijama (Ekman & Friesen, 1975/2003). Na licu se ova emocija izražava podignutim, zaobljenim obrvama koje dovode do zatezanja kože ispod njih i stvaranja horizontalnih bora na čelu. U odnosu na ekspresiju straha, ovde su spoljašnji uglovi obrva povijeniji, a horizontalne bore su raspoređene po celom čelu. Gornji očni kapci su podignuti, donji spuštene, oči širom otvorene, što često otkriva beonjaču iznad i ispod dužice. Za razliku od straha, gde donji kapak pokazuje tenziju, kod iznenadenja je on potpuno relaksiran. Usta su otvorena i opuštena, bez vidljive napetosti, a usne i zubi su razdvojeni. Iako se promene u intenzitetu doživljaja odražavaju na svim delovima lica, vilica predstavlja najpouzdaniji indikator jačine iznenadenja. Što je vilica šire otvorena, to je emocija izraženija. Kada je reč o spremnosti na delovanje, iznenadenje obično iziskuje zaustavljanje aktivnosti dok se događaju koji ga je izazvao ne pripiše određeno značenje, koje zatim pokreće na odgovarajuću akciju.

Tuga

Osoba doživljava tugu pri suočavanju sa gubitkom i, za razliku od nekih drugih primarnih emocija, često traje duže (Ekman & Friesen, 1975/2003). Osećanje tuge može biti izazvano raznovrsnim okolnostima, od propuštenih prilika za lični napredak, preko ugroženog zdravlja, pa sve do smrti ili udaljavanja voljene osobe.

Tuga se razlikuje od uznemirenosti po svojoj pasivnosti i tišini (Ekman & Friesen, 1975/2003). Dok uznemirenost podrazumeva aktivno izražavanje kroz plač i pokušaje rešavanja uzroka bola, tuga se ispoljava kroz tiho prihvatanje gubitka, razočaranje ili osećaj beznadežnosti. Kada uznemirenost ne donese rešenje, ona se može razviti u tugu, čime započinje ciklus povremenih povrata na uznemirenost i njeno smenjivanje s tugom. Intenzitet tuge varira i može se kretati od blagog osećanja melanholijske do duboke patnje, kakva se javlja tokom žaljenja. Tuga nije nužno slabijeg intenziteta od uznemirenosti, ali je tiša i manje turbulentna. Ipak, za osobu koja tuguje, intenzitet patnje može biti izuzetno jak jer dolazi uz suočavanje s gubitkom i refleksiju o njegovom značaju. Tuga se često kombinuje s drugim emocijama, poput ljutnje (koju osoba može da oseća prema uzroku gubitka), ili straha (kada osoba očekuje gubitak izazvan povredom, osećajući istovremeno strah zbog bola koji izaziva ta povreda i tugu zbog očekivanog gubitka). Takođe, tuga se može povezati s gađenjem ili prezirom (u situacijama kada osoba oseća ove emocije prema onima koje smatra odgovornim za gubitak).

Na licu se tuga izražava podizanjem unutrašnjih uglova obrva, koji se mogu međusobno približiti, stvarajući trouglasti oblik kože ispod njih, dok se unutrašnji uglovi gornjih kapaka podižu (Ekman & Friesen, 1975/2003). Povremeno se i donji kapci mogu činiti podignutim, čime ekspresija tuge postaje naglašenija i jasnija. U donjoj regiji lica, tugu najčešće odaju uglovi usana usmereni naniže ili opuštena usna koja može podrhtavati, što se dešava neposredno pre plakanja ili tokom pokušaja da se suze zadrže.

Kako se tuga javlja kao odgovor na gubitak nečega što je osobi važno i što se ne može povratiti, nasuprot emocijama koje motivišu na akciju, ona često izaziva mirenje sa nastalom situacijom, što može dovesti do nedostatka spremnosti za delovanjem (Oatley & Johnson-Laird, 1995, prema Oatley & Jenkins, 1996). Ipak, u nekim slučajevima, tužna osoba, putem svog izraza lica, komunicira potrebu za pomoći, slično strahu, ukazujući i na sopstvenu ranjivost i zavisnost (Parkinson, 1996; Van Kleef et al., 2010). Kao komunikacijski signal koji ukazuje na potrebu za podrškom i razumevanjem, tuga može doprineti uspostavljanju bliskosti i jačanju interpersonalnih odnosa.

Ljutnja

Antecedenti ljutnje su mnogobrojni i raznorodni, te je njihove izvore moguće naći kako u fizičkim, tako i u socijalnim aspektima života pojedinca (Ekman & Friesen, 1975/2003), kao što je, na primer, ponašanje drugih ljudi (Frijda et al., 1989). Ljutnja se često javlja kao reakcija na frustraciju izazvanu ometanjem

u ostvarivanju ciljeva ili obavljanju aktivnosti (Ekman & Friesen, 1975/2003). Ako se kao uzrok frustracije prepozna osoba, intenzitet ljutnje raste kada se proceni da je ona namerno osujetila ostvarenje cilja ili nije preduzela korake da to spreči, zanemarujući potencijalne posledice svog ponašanja. Ako osoba smatra da je doživela nepravdu, ljutnja postaje još izraženija. Pretnje, fizičke ili psihološke prirode, su takođe značajan izvor ljutnje i neretko se ona tada javlja u kombinaciji sa strahom. Uvrede, socijalno odbacivanje naše grupe ili nepoštovanje osećanja od strane osobe koja nam je značajna su primeri pretnji koje mogu ugroziti psihološku dobrobit pojedinca i izazvati ovu emociju. Međutim, psihološka povreda naneta od strane osobe prema kojoj se gaje vrlo intenzivne pozitivne emocije može izazvati tugu. Okidač mogu biti izneverena očekivanja, kao i situacije u kojima neko krši moralne principe koje osoba smatra važnim, čak i ako to ne utiče direktno na nju.

Pod uticajem ovih uzročnika ljutnja može rasti postepeno ili se pojaviti odjednom u svom punom intenzitetu (Ekman & Friesen, 1975/2003). Osobe se razlikuju u svojoj toleranciji na frustracije, pa neki mogu reagovati ovom emocijom čak i na blagi stimulus. Takođe, postoje individualne razlike u trajanju ljutnje nakon što se izvor frustracije povuče. Ona se može pojaviti u kombinaciji sa svim drugim primarnim emocijama.

Kako bi se izveo zaključak o tome da osoba doživljava ljutnju, promene moraju biti jasno vidljive na svim delovima njenog lica (Ekman & Friesen, 1975/2003). U gornjoj regiji, ljutnja se manifestuje spuštenim obrvama, koje su privučene jedna drugoj, što dovodi do stvaranja vertikalnih bora između njih. Mogu biti spuštene samo unutrašnji uglovi obrva ili one biti ravnomerno spuštene celom dužinom. Očni kapci su napeti, pogled deluje fiksirano, prodorno, tvrdo i oštro. Donji očni kapci mogu da variraju u stepenu podignutosti, dok su gornji obično spuštene. Nozdrve mogu biti proširene, što ekspresija ljutnje deli sa izrazom tuge. Što se tiče donje regije lica, usta mogu imati dva oblika. Ona mogu biti zatvorena, pri čemu su usne pritisnute jedna uz drugu, a uglovi ravni ili usmereni nadole, što je karakteristično za situacije kada je osoba spremna da fizički napadne ili kada pokušava da kontroliše svoje verbalno ponašanje. Druga forma podrazumeva otvorena usta, u tenziji, koja tako formiraju četvorougao oblik. Ona se javlja kada se ljutnja verbalno izražava. Intenzitet ovog doživljaja može se proceniti na osnovu stepena tenzije u očnim kapcima, isturenosti očiju, snage kojom jedna usna pritiska drugu, kada su usta zatvorena, odnosno stepena njihove otvorenosti, kada su usta otvorena. Taj pritisak ponekad izaziva ispušćenje ispod donje usne i nabiranje kože na bradi.

S obzirom na to da se ova emocija javlja kao odgovor na frustraciju u ostvarivanju cilja, ona podstiče osobu da ukloni prepreku, što može uključivati verbalne ili fizičke napade na izvor frustracije ili na neki drugi objekat (Oatley & Johnson-Laird, 1995, prema Oatley & Jenkins, 1996). Ukoliko osoba proceni da je u mogućnosti da otkloni uzrok frustracije, može biti spremna na agresivnost u interakciji s drugima (Ekman & Friesen, 1975/2003; Frijda et al., 1989; Hutch-

erson & Gross, 2011; Oatley & Johnson-Laird, 1995, prema Oatley & Jenkins, 1996; Roseman et al., 1994). Ekman i Frizen (Ekman & Friesen, 1975/2003) ističu da je ljutnja posebno opasna jer, u poređenju sa drugim emocijama, najčešće dovodi do namernog nanošenja štete drugima. Iz tog razloga manifestacija ljutnje često signalizira moć i dominaciju (Tiedens, 2001). Ipak, Ekman i Frizen (Ekman & Friesen, 1975/2003) napominju da ljutnja može imati i konstruktivne ishode, naročito kada je izazvana kršenjem moralnih principa koji su osobi značajni, te može poslužiti kao motivacija za društvene i političke aktivnosti usmerene ka postizanju društvenih promena. Iz ovoga proizlazi dualna priroda ljutnje koja, uprkos uvreženom shvatanju da predstavlja osnovu destruktivnog ponašanja, nosi i potencijal za pozitivne društvene promene, iako se i u takvim situacijama mogu pojaviti i ekstremni oblici nasilja, poput terorizma.

Odvratnost

Odvratnost ili gađenje može biti izazvano antecedentima iz raznovrsnih izvora koji variraju kako između kultura, tako i između pojedinaca (Ekman & Friesen, 1975/2003). To mogu biti neprijatni mirisi, ukusi, vizuelni ili auditivni stimuli povezani s negativnim iskustvima, dodirivanje nečega što osoba smatra neprihvatljivim, pa čak i samo misao o takvim podražajima. Drugu kategoriju izvora ove reakcije čine izgled i ponašanje drugih ljudi, kao i određene ideje koje simbolizuju specifične vrednosti ili životnu filozofiju. Empirijska istraživanja potvrđuju da su uzroci odvratnosti često vezani za socijalne interakcije (Frijda et al., 1989). Prema jednoj klasifikaciji, koja je proizašla iz funkcionalističkog stanovišta, postoje tri glavne vrste gađenja u zavisnosti od njegovih antecedenta: patogeno, seksualno i moralno gađenje (Tybur et al., 2013). Fizičke draži, poput telesnih tečnosti, loše higijene ili određenih životinja, čine uzročnike patogenog gađenja. Seksualno gađenje javlja se kada osoba proceni da neko ko je genetski inkompatibilan ili manje poželjan s obzirom na zdravstveno stanje, godine starosti ili fizički izgled, pokazuje seksualno interesovanje za nju. Moralno gađenje nastaje kao odgovor na postupke pojedinaca koji narušavaju društveno prihvaćene moralne norme, kao što su pronevera novca, prevara osiguravajućih institucija, nasilje ili diskriminacija (Rozin et al., 1999). Kako se moralni principi stižu procesom socijalizacije, i moralno gađenje je uslovljeno socijalnim učenjem (Tybur et al., 2013).

Ova emocija često dolazi u kombinaciji s ljutnjom, posebno kada osoba oseća gađenje prema nečijem postupku, ali istovremeno i ljutnju prema osobi koja ga je manifestovala (Ekman & Friesen, 1975/2003). Takođe, odvratnost se može mešati s drugim emocijama poput iznenađenja, straha, tuge ili čak zadovoljstva, iako je uživanje u odvratnim stimulusima društveno stigmatizovano i može izazvati osećanje krivice.

Kada je reč o facijalnoj ekspresiji gađenja, promene su vidljive u svim delovima lica, a najpouzdaniji indikator jesu one koje se javljaju u predelu usta i nosa (Ekman & Friesen, 1975/2003). Gornja usna se povlači naviše, dok donja

može biti podignuta i gurati gornju ili, pak, spuštена i blago isturena. Uz naboran nos, prisutno je i podizanje obraza koje doprinosi smanjenju otvorenosti očiju i formiranju linija i nabora ispod njih. Kako intenzitet odvratnosti raste, naboranost nosa postaje izraženija, a gornja usna se dodatno podiže. Donji očni kapci se podižu, bez tenzije, dok su obrve uglavnom spuštene, što dovodi do spuštanja gornjih očnih kapaka.

Bihejvioralna komponenta odvratnosti uključuje odbacivanje, udaljavanje ili pokušaj eliminacije odbojnog objekta (Ekman & Friesen, 1975/2003; Oatley & Johnson-Laird, 1995, prema Oatley & Jenkins, 1996). Koja od njih će se javiti uslovljeno je i vrstom antecedenta. U slučaju patogenog gađenja, reakcija je usmerena na udaljavanje od mikroorganizama koji mogu biti infektivni (Tybur et al., 2013). Slično, seksualno gađenje povezano je sa odbacivanjem i izbegavanjem seksualnih partnera i ponašanja koja mogu ugroziti reproduktivni uspeh. S druge strane, kada ljudi dožive moralno gađenje, to ih neretko čini spremnim da osuđuju one koji su prekršili moralne norme, a ekspresijom ove emocije, oni mogu signalizirati i drugima da postoji potreba za kažnjavanjem te osobe. Dakle, nasuprot drugim vrstama gađenja koje izazivaju udaljavanje, ovde se prepoznaje namera da se osoba koja je postupila nemoralno kazni, kao i podstakne kolektivna osuda njenog postupka, što potvrđuju i empirijski podaci (Kurzban et al., 2007).

2. Regulacija emocija

Iako svaka od navedenih emocija ima svoju funkciju (Werner & Gross, 2010), kako bi društvo optimalno funkcionisalo, ono od svojih članova očekuje i spremnost na njihovu regulaciju. Razvijanjem adaptivnih strategija regulacije emocija osigurava se ne samo psihološka dobrobit pojedinca (npr. Pejičić et al., 2018), već i ovaj društveni cilj. Društvena očekivanja mogu biti univerzalna, te važiti i za muškarce i žene, ali se neretko i razlikuju, o čemu će biti više reči u narednom poglavlju. Cilj ovog dela monografije jeste predstavljanje pojedinih strategija emocionalne regulacije koje će pružiti osnovu za razumevanje rodnihi normi u oblasti primarnih emocija i njihovih potencijalnih implikacija.

Jedan od najpoznatijih modela emocionalne regulacije jeste procesni model ili *input-output* model (Gross, 1998). Ovaj naziv potiče iz njegove usmerenosti kako na događaje koji su izazvali određenu emociju (*input*), tako i na sam emocionalni odgovor (*output*). Preciznije, u ovom modelu razlikuju se strategije fokusirane na antecedente, s jedne strane, i strategije čiji je cilj modifikacija neke od komponenata emocionalnog odgovora (doživljajne, fiziološke i/ili bihejvioralne) kada se on već javio, s druge strane.

Emocionalnu regulaciju usmerenu na antecedente čine strategije koje se primenjuju pre formiranja emocionalnog odgovora (Gross, 1998). Te strategije su: *selekcija situacije* (individua pristupa određenoj situaciji ili je izbegava

u zavisnosti od procenjene verovatnoće da ona izazove emociju); *modifikacija situacije* (osoba pokušava da promeni situaciju u cilju modifikacije njenog emocionalnog potencijala); *usmeravanje pažnje* (osoba usmerava pažnju na određena svojstva situacije kako bi ostvarila uticaj na sopstvene emocije, što može uključivati distrakciju (skretanje pažnje sa emocionalno značajnih aspekata), koncentraciju (fokusriranje na određeni detalj), ili ruminaciju (ponovno razmišljanje o događaju) i *kognitivna promena* (kako bi uticala na svoje emocije, osoba iznova procenjuje situaciju ili sopstvene kapacitete za uspostavljanje kontrole nad njom). Dok su prve dve usmerene na promenu aktivirajuće situacije, druge dve su fokusirane na njenu interpretaciju. Garnefski i saradnici (Garnefski et al., 2002) su poseban značaj pridali načinu interpretacije situacije jer sa promenom u značenju dolazi i do promena u svim komponentama emocionalnog odgovora. Oni su diferencirali devet kognitivnih strategija emocionalne regulacije, i to: *samookrivljavanje* (misli u kojima se krivica za ono što se dogodilo pripisuje sebi), *okrivljavanje drugih* (misli u kojima se za ono što se dogodilo okrivljuju okolnosti ili druge osobe), *ruminiranje* (ponavljano razmišljanje o osećanjima i mislima koje su u vezi sa averzivnom situacijom), *katastrofiranje* (misli u kojima se ističe koliko je užasno ono što se dogodilo), *smeštanje u perspektivu* (misli u kojima se umanjuje značaj događaja), *pozitivno refokusriranje* (razmišljanje o različitim pozitivnim iskustvima umesto o onome što se dogodilo), *pozitivna preformulacija* (misli u kojima se ističe pozitivan efekat događaja na lični rast), *prihvatanje* (predaja pred onim što se dogodilo, mirenje sa tim), *planiranje* (razmišljanje o konkretnim koracima koji će dovesti do prevladavanja događaja, rešenja problema).

Ustanovljene su rodne razlike u učestalosti korišćenja ovih strategija. Na primer, žene i devojčice su sklonije ruminaciji o svojim emocijama (Johnson & Whisman, 2013; Nolen-Hoeksema et al., 1994; Sanchis-Sanchis et al., 2020), što predstavlja faktor rizika za razvoj simptoma depresije i anksioznosti (Nolen-Hoeksema, 2000), dok muškarci pokazuju tendenciju skretanja pažnje sa svojih emocionalnih stanja, odnosno manju spremnost da se njima bave (Nolen-Hoeksema et al., 1999), što takođe može imati implikacije po njihovo mentalno zdravlje i interpersonalne odnose (npr., Fivush et al., 2000; Garside & Klimes-Dougan, 2002), o čemu će više reći biti kasnije. Ove rodne sklonosti u korišćenju određenih strategija emocionalne regulacije u skladu su sa sadržajem rodnihih shema u kontekstu emocionalnosti (Brody & Hall, 2008).

Drugi deo procesnog modela, emocionalna regulacija fokusirana na odgovor (*output*), podrazumeva strategije koje se koriste kada se emocionalni odgovor već formirao, kao što su: pojačavanje, smanjivanje, produžavanje ili suzbijanje trenutnog emocionalnog doživljaja, fiziološke reakcije ili motoričke komponente (Gross, 1998). Najčešće je usmerena na ponašanje, odnosno izražavanje emocije, uključujući i njenu facijalnu ekspresiju. Međutim, nasuprot strategijama koje su usmerene na antecedente, koje modifikuju sve komponente emocionalne reakcije i čine ih međusobno saglasnim, usmerenost samo na

motoričku komponentu dovodi do nesklada između unutrašnjeg emocionalnog stanja i njegovog izražavanja. Ovo je naročito vidljivo na licu s obzirom na to da kontrola facijalnih mišića nije u potpunosti voljna, te osoba može svom sagovorniku slati zbunjujuće signale.

Ekman i Frizen (Ekman & Friesen, 1975/2003) identifikuju tri načina upravljanja facijalnom ekspresijom emocija. Prvi je *razblažavanje facijalne ekspresije*, koji podrazumeva dodavanje elemenata izraza druge emocije kao komentara na postojeću ekspresiju, na primer, osmeh uz facijalni izraz negativne emocije kako bi se pokazalo da je ona pod kontrolom. Drugi način je *moduliranje facijalne ekspresije*, koji se odnosi na promenu intenziteta ekspresije, uključujući i pojačavanje i slabljenje, što se postiže variranjem broja aktiviranih regija lica, promenom trajanja ekspresije ili intenziteta kontrakcije mišića. Poslednji način je *falsifikovanje facijalne ekspresije*, što uključuje simulaciju (izražavanje emocije iako smo emocionalno neutralni), neutralizaciju (potpuno odsustvo manifestacije emocije koju osećamo) i maskiranje (skrivanje jedne emocije izražavanjem druge). Ekman i Frizen navode tendenciju muškaraca, rukovođenu socijalnim normama, da doživljenu uznemirenost često maskiraju ekspresijom ljutnje, dok je kod žena, opet kao posledica socijalizacije, uočena suprotna spremnost. One ljutnju pretvaraju u uznemirenost, izražavajući je kroz plač, ili ako je i ne maskiraju, onda je ne usmeravaju ka njenom izvoru, ako je on u drugoj osobi, već prema sebi.

Kultura delom oblikuje kako antecedente, tako i načine ispoljavanja i regulacije emocionalnih reakcija, čime doprinosi prilagođavanju emocionalnih procesa specifičnom socijalnom i kulturološkom kontekstu (Matsumoto & Hwang, 2012). Autori naglašavaju da emocije predstavljaju složenu integraciju bioloških osnova i kulturalnih uticaja, gde kultura kroz norme, vrednosti i jezik usmerava koje emocije i na koji način treba ispoljavati i regulisati. Razlike između individualističkih i kolektivističkih kultura, na primer, ogledaju se u različitim pristupima emocionalnoj regulaciji. Dok je u prvom slučaju naglasak na izražavanju individualnih osećanja, u drugom je dominantna težnja ka očuvanju društvene harmonije. Ova kontrola ostvaruje se kroz konstrukciju značenja emocija putem jezika, pamćenja i apstraktnog mišljenja, pri čemu je i sam način izveštavanja o sopstvenim emocionalnim iskustvima duboko ukorenjen u kulturalno-socijalnim normama. Pritom, rodna socijalizacija predstavlja važan aspekt ovih normi jer kulturalni obrasci i očekivanja različito oblikuju emocionalne izraze i regulaciju kod žena i muškaraca, usklađujući ih sa tradicionalnim rodnim ulogama (Brody & Hall, 2008). Iako primarne emocije pripadaju grupi bioloških emocija i pod manjim su uticajem kulture u poređenju sa složenijim osećanjima kao što su stid ili ponos, određeni aspekti njihovog doživljaja i izražavanja nisu *imuni* na kulturološke uticaje (Matsumoto & Hwang, 2012).

U narednom poglavlju biće detaljnije razmotrena uloga kulture u konstrukciji emocionalnosti, sa posebnim osvrtom na to kako kulturalni obrasci oblikuju norme u pogledu izražavanja i regulacije primarnih emocija u zavisnosti od roda njenih pripadnika.

ULOGA KULTURE U KONSTRUKCIJI EMOCIONALNOSTI

Iako primarne emocije, kao dominantno biološke emocije, poseduju niz univerzalnih osobina, način na koji se one interpretiraju, vrednuju i izražavaju oblikovan je društvenim i kulturalnim okruženjem. Kulturalni pristup u socijalnoj psihologiji naglašava važnost razumevanja vrednosti, uverenja i praksi karakterističnih za određenu kulturu kao konteksta u kojem se razvijaju obrasci na kognitivnom, afektivnom i konativnom nivou funkcionisanja pojedinca (Miller, 2001).

Cilj ovog poglavlja jeste analiza teorijskih perspektiva i empirijskih saznanja o ulozi kulture u oblikovanju emocionalnosti, posebno u domenu rodni uloga. Konkretnije, razmatraju se sledeća pitanja:

1. Šta je to što primarne emocije čini dominantno biološkim i relativno nezavisnim od kulture, i u kojim aspektima su one ipak oblikovane socijalizacijom u određenom kulturnom kontekstu?
2. Šta čini sadržaj rodni uloga u oblasti primarnih emocija i koje norme ih oblikuju?
3. Kako deca i mladi internalizuju te rodne obrasce kroz svakodnevne socijalizacione prakse?

1. Emocije u kontekstu: Od univerzalnog iskustva do društvene konstrukcije

Primarne emocije imaju veliki evolutivni značaj (Tooby & Cosmides, 2008). Suočavanje s evolutivno relevantnim problemima, poput onih povezanih s preživljavanjem, često izaziva brz emocionalni odgovor uz minimalno angažovanje kognitivnih procesa, obezbeđujući opstanak.

Ova fundamentalna, biološka osnova primarnih emocija ogleda se u univerzalnosti njihovih fizioloških reakcija (npr., Ekman et al., 1990; Ekman et al., 1983; Levenson & Ekman, 2002; Levenson et al., 1990) i facijalnih ekspresija (npr., Elfenbein & Ambady, 2002; Kostić, 1999, prema Kostić, 2014; Matsumoto et al., 2008). Aleksandra Kostić (2014) daje pregled empirijskih dokaza univerzalnog karaktera facijalnih ekspresija primarnih emocija koji počivaju na rezultatima kros-kulturnih studija, istraživanja ekspresija čovekolikih majmuna, čulno depriviranih osoba, novorođenčadi i identičnih blizanaca. Istraživanja Šerera (Scherer, 1997a, 1997b) dokazuju i univezalnost antecedenata primarnih emocija. Međutim, iako su situacije koje izazivaju emocije univerzalne u svojoj osnovi (npr., pretnja izaziva strah), kulturalna specifičnost ogleda se u učestalosti

sa kojom različiti događaji izazivaju emocije, što je uslovljeno dostupnošću tih događaja ili njihovim značenjem u datom kulturnom kontekstu.

Društvene norme, proizašle iz kulturnog pripisivanja značenja različitim društvenim situacijama i odnosima, oblikuju očekivane obrasce ponašanja, mišljenja i emocionalnog izražavanja (Matsumoto & Hwang, 2012). Regulisanjem emocija kroz norme, kultura osigurava da se ponašanja usklađuju s propisanim društvenim obrascima, čime doprinosi stabilnosti i uređenosti socijalnih odnosa. Kako svaki pojedinac pripada većem broju grupa, zahtevi vezani za njegove socijalne afilijacije međusobno se prepliću. Stoga neke opšte kulturološke norme u kontekstu emocionalnosti mogu dobiti i specifičniju formu za članove te kulture koji, na primer, pripadaju različitom rodu, kao drugoj, za identitet važnoj, socijalnoj kategoriji.

Iako kultura ne menja biološku osnovu primarnih emocija, ona značajno oblikuje način na koji ljudi razumeju, doživljavaju, izražavaju i regulišu svoje emocije (Lutz & Abu-Lughod, 1990). Ova kulturalna posredovanost emocionalnog doživljaja ogleda se u procesu kategorizacije emocija, koja može biti u različitom stepenu suptilna. To se opaža i na nivou rečnika. Dok neke kulture u svom jeziku ne prave razliku između određenih emocionalnih stanja (npr., u nekim afričkim jezicima ne postoji distinkcija između ljutnje i tuge), druge kulture njih jasno razlikuju (Russell, 1989). Kako jezik nije samo sredstvo komunikacije, već i odraz diferenciranosti našeg konceptualnog sistema, reči koje označavaju emocije oblikuju razumevanje emocionalnog iskustva kod članova određene kulture. Na primer, ukoliko se ljutnja i tuga ne razlikuju, osoba koja koristi taj jezik uči i da ta diferencijacija nije važna. Pored toga, iako fiziološka komponenta jeste sastavni deo emocionalnog iskustva, način na koji se ta pobuđenost interpretira i vrednuje zavisi od kulturnog konteksta (Gordon, 1989). Članovi određene kulture uče šta njihovo emocionalno iskustvo znači kroz učestvovanje u svakodnevним aktivnostima i diskursima o emocijama. Izvesne rodne razlike u emocionalnosti jednim delom mogu se objasniti upravo analizom društvene prakse i načina na koji se o emocijama razgovara s drugima unutar specifične kulture.

Dakle, iako ljudi poseduju skup biološki urođenih emocija koje generiše osnovni emocionalni sistem (LeDoux, 2000), kultura usmerava ovu biološku osnovu tako što emocionalne reakcije prilagođava specifičnim društvenim kontekstima. Ona omogućava pojedincima da nauče koje situacije treba da izazovu emocije, oblikujući njihovu interpretaciju, kao i kako da izražavaju izazvane emocije, određujući koje vrste emocionalnih odgovora su prikladne.

Hofstedove dimenzije kulture u kontekstu rodni normi i uloga

Za razumevanje rodni normi u oblasti primarnih emocija korisno je osvetliti širi kulturni kontekst unutar kojeg se ove norme razvijaju. Hofsted i saradnici (Hofstede et al., 2010) govore o obrascima po kojima osoba misli, oseća i deluje, nazivajući ih *mentalnim softverima* (str. 5), a koje stiće kroz iskust-

vo u određenoj socijalnoj sredini. Prema ovim autorima, kultura je jedna vrsta mentalnog softvera. Ovi autori definisali su šest dimenzija nacionalne kulture: *Distanca moći; Individualizam – Kolektivizam, Maskulinitet – Femininitet, Izbegavanje neizvesnosti, Dugoročna orijentacija – Kratkoročna orijentacija, Popustljivost (hedonizam) – Uzdržanost*. Neke od ovih dimenzija naročito su relevantne za razumevanje rodni normi u oblasti primarnih emocija.

Jedna od njih je *Maskulinitet – Femininitet*, dimenzija na kojoj se manifestuju kros-kulturalne razlike u dominaciji određenih vrednosti, koje kroz socijalizaciju treba da usvoje žene, odnosno muškarci (Hofstede et al., 2010). Očekivanja vezana za nosioce određenih rodni uloga konvencionalna su i uprkos postojanju izvesnih kulturnih varijacija, neke karakteristike univerzalno čine sadržaj rodni scenarija. Faktori koji definišu maskulinitet su zarada, priznanje, mogućnost za napredovanje i izazov, pa se tako od muškaraca očekuje visoko samopouzdanje, kompetitivnost i snaga. S druge strane, poželjno je da žena bude nežnija, vodi brigu o interpersonalnim odnosima i generalno pokaže interesovanje za dobrobit drugih, kao i životnoj sredini. Ipak, kulture se razlikuju u stepenu u kom insistiraju na ovoj diferencijaciji. Prema ovim autorima, društvo se smatra maskulinim „ukoliko se emocionalne rodne uloge jasno razlikuju: muškarci treba da budu samopouzdana, jaki i fokusirani na materijalni uspeh, dok žene treba da budu skromnije, nežnije i da se više brinu o kvalitetu života“ (str. 140). S druge strane, društvo se karakteriše kao feminino „kada se emocionalne rodne uloge preklapaju: i muškarci i žene treba da budu skromni, nežni i da se bave kvalitetom života“ (str. 140).

Rodne uloge u porodici se uče od roditelja, tj. njihovog međusobnog odnosa (Hofstede et al., 2010). Prema istraživanju japanske agencije za istraživanje tržišta Wacoal (1993, prema Hofstede et al., 2010), u maskulinim zemljama, odgovornost, odlučnost, živahnost i ambicioznost očekuju se od muškaraca, dok se bržnost i nežnost očekuju od žena. U dominantno femininim društvima sve ove karakteristike pripisuju se pripadnicima oba roda. Na osnovu kombinacije dimenzije *Maskulinitet – Femininitet* i *Distance moći* (koja odražava odnos kulture prema nejednakosti) moguće je razlikovati četiri tipa zemalja. Prvi tip čine one u kojima su oba indeksa visoka i gde je muškarac dominantan i jak, dok je žena, iako prilično jaka, zadužena za pružanje utehe i nežnih osećanja. Drugu grupu čine društva u kojima su oba roditelja dominantna, distanca moći je visoka, ali je kultura i feminina, pa se oboje bave i kvalitetom života i socijalnim odnosima, a, prema potrebi, mogu biti i figure autoriteta i pružati nežnost. Sledeću grupu čine zemlje u kojima je distanca moći niska, a maskulinitet visoka, otac je jak i bavi se činjenicama, a majka je slabija i bavi se osećanjima. Dečaci uče da treba da se ističu, ne plaču i, ukoliko ih neko napadne, uzvrate na isti način, dok se od devojčica očekuje suprotno. Za četvrti tip kulture karakteristična je niska distanca moći i femininitet, roditelji nisu dominantni, oboje brinu o kvalitetu života, socijalnim relacijama, činjenicama, osećanjima, čime decu uče jednakosti rodni uloga. Ispoljavanje agresivnosti kod dece je u većoj

meri prihvaćeno u maskulinim društvima (Hastings & Hastings, 1980, prema Hofstede et al., 2010).

Još jedna dimenzija kulture koja bi mogla biti relevantna za usvajanje i poštovanje društvenih normi, pa i onih vezanih za rodne uloge, jeste *Popustljivost (hedonizam) – Uzdržanost*. Ova dimenzija se odnosi na percepciju stepena u kome se osoba može ponašati kako želi, bez ograničenja u vidu društvenih normi i zabrana (Minkov, 2007, prema Hofstede et al., 2010). Tako se popustljivost odnosi na „tendenciju dozvoljavanja relativno slobodnog zadovoljenja bazičnih i prirodnih ljudskih želja povezanih sa uživanjem u životu i zabavom“, dok uzdržanost podrazumeva „uverenje da takva zadovoljenja treba da budu obuzdana i regulisana strogim društvenim normama“ (Hofstede et al., 2010, str. 281). Neke od tih normi svakako jesu i one vezane za određeni rod.

Osnovno polazište kulturne psihologije jeste da psihološke procese treba posmatrati u svetlu specifičnih kulturno-istorijskih konteksta koji oblikuju njihov formu i značenje (Miller, 2001). Prema ovom pristupu, kulturne norme, diskursi i simbolički sistemi ne predstavljaju samo odraz realnosti, već i aktivno učestvuju u njenom konstruisanju, uključujući i konstrukciju rodne emocionalnosti. U tom smislu, izdvojene dimenzije nacionalne kulture pružaju vredan okvir za razumevanje opštih kulturalnih obrazaca u rodnim ulogama, iako njihov direktan doprinos razjašnjenju procesa socijalizacije primarnih emocija i specifičnih rodnih emocionalnih normi ostaje ograničen. Detaljnije i empirijski potkrepljene analize rodni razlika u oblasti emocionalnosti zahtevaju primenu bioloških modela, psihosocijalnih teorija, teorija socijalnog konstrukcionizma, te bio-psiho-socijalnog modela, koji će biti obrađeni u delu monografije posvećenom procesu usvajanja rodni uloga. Ovi modeli omogućavaju uvid u uloge bioloških predispozicija, socijalnog okruženja i kulturnih očekivanja i njihov interakciju na mikronivou, dok su Hofstedeove dimenzije na ovom mestu ponuđene kao širi makrokulturni okvir.

Većina studija bavila se istraživanjima socijalizacije emocija u Sjedinjenim Američkim Državama i zapadnim kulturnim kontekstima, dok su saznanja o ovim praksama u drugim kulturnim okruženjima ređa (Raval & Walker, 2019). Iako se prepoznaje značaj globalizacije, kao posledice pristupa globalnim medijima, koji ove obrasce čine univerzalnijim, izvesne kulturne specifičnosti i dalje ostaju prisutne. Na primer, Parker i saradnici (Parker et al., 2012) pokazali su da se u SAD javljaju razlike između etničkih grupa. Afroamerički roditelji češće naglašavaju važnost slobodnog izražavanja svih emocija, dok belci i Lumbee Indijanci češće ističu potrebu za kontrolom emocija. U istraživanju sa Šri Lanke (Dissanayake et al., 2020), na osnovu samoizveštavanja, utvrđene su određene rodne razlike i u doživljavanju i u ekspresiji primarnih emocija, kao i kulturne norme koje se odnose na ove dve komponentne odgovora (ispitivane nezavisno od roda). Nalazi ukazuju da se kulturne norme o emocijama odnose istovremeno i na njihovo doživljavanje i na njihovo ispoljavanje, što sugeriše snažnu povezanost između unutrašnjeg doživljaja i spoljašnjeg izraza u okviru socijal-

izacije. Ispitanici su smatrali da je u njihovoj kulturi primereno osećati i ispoljiti sreću, tugu i iznenađenje, ali ne i ljutnju. Takođe, oni su procenjivali da je tugu primerenije izraziti u prisustvu supružnika nego dece, kao i ljutnju u prisustvu supružnika nego roditelja. Autori navedene pregledne studije (Raval & Walker, 2019) dali su prikaz istraživanja koja su se bavila procesom socijalizacije emocija u porodičnom okruženju, a svojim uzorkom obuhvatile decu i adolescente i iz drugih kulturnih sredina, i zaključili da se većina njih bavila ulogom majke u socijalizaciji negativnih emocija, te da kada je reč o uslovljenosti ovih praksi rodom deteta postoje mešoviti nalazi. Oni ukazuju i da su doprinos ostalih članova uže i šire porodice, kao i socijalizacija pozitivnih emocija dece do sada dobili veoma malo empirijske pažnje.

Teorijski modeli i dostupni empirijski nalazi sugerišu da proces rodne socijalizacije emocija obuhvata i univerzalne obrasce i specifične kulturne varijacije (Raval & Walker, 2019). Iako su primećene značajne sličnosti između istočnih i zapadnih kultura kada je reč o rodnom ciljevima socijalizacije, specifične karakteristike kulturnog okruženja ostaju važne za razumevanje ovog procesa. Iako će ova monografija nastojati da ih uzme u obzir, pretraga literature pokazuje da većina istraživanja procesa rodne socijalizacije potiče iz zapadnih zemalja, što ograničava sveobuhvatnost analize.

2. Rodna regulacija primarnih emocija: norme i verovanja

Norme, uključujući i one koje regulišu emocije, predstavljaju mehanizme putem kojih kultura obezbeđuje društveno funkcionisanje, sprečavajući stihijnost socijalnih odnosa (Matsumoto & Hwang, 2012). Posebno značenje one dobijaju u kontekstu roda, gde je emocionalno ponašanje oblikovano očekivanjima vezanim za muške i ženske uloge. U ovom delu biće analiziran sadržaj rodnihi normi u oblasti primarnih emocija, poreklo ovih normi s obzirom na funkciju emocija, njihova stabilnost kroz vreme, kao i verovanja o emocionalnom ponašanju muškaraca i žena, uz oslonac na relevantna empirijska istraživanja.

Jedan od najrasprostranjenijih rodnihi stereotipa jeste onaj o većoj emocionalnosti žena u poređenju sa muškarcima (Baumeister & Bushman, 2011). Prevladuje verovanje da su žene sklonije intenzivnim emocionalnim reakcijama i da njihove odluke češće zavise od osećanja, dok se muškarci percipiraju kao racionalniji. Međutim, rezultati nekih studija (Larson & Pleck, 1999; Larson et al., 1994) dovode u pitanje njihovu opravdanost. Na primer, u jednom istraživanju (Larson & Pleck, 1999), učesnici su popunjavali upitnik o svom emocionalnom stanju u trenucima kada bi dobili signal od istraživača, u nasumično odabranim momentima tokom dana. Rezultati su pokazali da muškarci i žene podjednako često doživljavaju pozitivne i negativne emocije različitog intenziteta, iako su

primećene i određene razlike. Muškarci su češće prijavljivali doživljaje kompetitivnosti, snage, samopouzdanja, ali i zbunjenosti, dok su žene češće navodile da se osećaju umorno.

Iako pojedine studije sugerišu da žene izveštavaju o intenzivnijim emocionalnim reakcijama, njihovi autori (LaFrance & Banaji, 1992) zaključuju da bi se ta razlika pre mogla objasniti društveno usvojenim normama, prema kojima muškarci ređe izveštavaju o svojim osećanjima, nego stvarnim razlikama u emocionalnosti. Tematska analiza narativa roditelja dece uzrasta između 8 i 12 godina (Thomassin et al., 2019) pokazala je da oni smatraju da devojčice i dečaci imaju slična emocionalna iskustva, ali da ih izražavaju na različite načine. U poređenju sa dečacima, devojčice to rade direktnije, one češće i u većoj meri razgovaraju o svojim emocijama, dok su dečaci suptilniji u svojim izrazima, pa se o njihovim osećanjima zaključuje oslanjanjem na neke neverbalne znake. Dečaci se smatraju naročito manje ekspresivnim u javnosti, dok otvorenije izražavaju emocije unutar domaćeg, porodičnog okruženja, što odražava snagu rodničkih društvenih očekivanja, definisanih kroz odgovarajuće norme. Rezultati jedne studije (Rochanavibhata & Marian, 2023), u kojoj su posmatrani razgovori dece sa majkama američkog i tajlandskog porekla, čak pokazuju da su dečaci proizvodili narative koji su bili emocionalno intenzivniji u odnosu na narative devojčica. Razlika između ovih nalaza i onih dobijenih na uzorku odraslih, gde su žene izveštavale o intenzivnijim emocijama nego muškarci, može se objasniti upravo time što su u njima odrasli ispitanici sami izveštavali o svojim emocijama. Prilikom samoizveštavanja, društvena očekivanja vezana za rod su mogla uticati na njihove odgovore u većoj meri nego kada su procene vršili eksterni posmatrači.

Iz navedenih nalaza može se zaključiti da rodne razlike u izražavanju emocija i izveštavanju o emocionalnim doživljajima ne odražavaju nužno razlike u emocionalnosti, već pre normativna društvena očekivanja koja oblikuju načine emocionalnog ispoljavanja kod muškaraca i žena, koja su oni usvojili kao deo svoje rodne uloge. U skladu sa njima, formirala su se i odgovarajuća verovanja o njihovom tipičnom emocionalnom ponašanju. Razumevanje porekla ovih normi zahteva uvid u funkcije koje emocije imaju u socijalnom kontekstu i načine na koje se one uklapaju u rodne obrasce.

Poreklo rodničkih normi u oblasti primarnih emocija

Primarne emocije nisu samo unutrašnja afektivna stanja, već imaju i jasno definisane socijalne funkcije koje usmeravaju ponašanje pojedinaca u interakciji sa drugima (npr., Parkinson, 1996; van Kleef et al., 2010). U okviru ovih funkcija, različite emocije se često povezuju sa određenim rodničkim ulogama i očekivanjima. Neke od njih se u većoj meri uklapaju u shemu o muškarcu, dok druge u većoj meri odgovaraju shemi o ženi. Brodi i Hol (Brody & Hall, 2008) sugerišu da mnoge rodne razlike, pa i one u oblasti emocionalnosti, mogu proisteći iz različitih shema o sebi oblikovanih pod uticajem društvene sredine u kojoj se

odvija socijalizacija. Ove internalizovane sheme predstavljaju osnovu na kojoj počivaju norme o prikladnom emocionalnom ponašanju u skladu sa rodnim očekivanjima.

Istraživanja potvrđuju postojanje sheme prema kojoj su žene percipirane kao afilijativnije i manje dominantne u interpersonalnim odnosima u poređenju s muškarcima, što se reflektuje i u doživljavanju, ali i manifestaciji emocija koje odražavaju ove tendencije (Algoe et al., 2000; Bernardi, 2006; Pejičić, 2026). Brojne studije pokazuju da je široko rasprostranjeno verovanje da žene češće izražavaju emocije poput sreće i straha u poređenju sa muškarcima, dok se izražavanje ljutnje i gađenja češće povezuje s muškarcima (npr., Hess et al., 2000; Plant et al., 2000). U mnogim kulturama od žena se očekuje manifestacija pozitivnih emocija, kao što je sreća, i negativnih kojima se ne ugrožavaju drugi ljudi, kao što su tuga ili strah. Dok sreća poziva na druženje, tuga i strah su afektivna stanja koja su često povezana sa osećanjem ranjivosti (Fridlund, 1994; Parkinson, 1996; van Kleef et al., 2010). Socijalna uloga tuge ogleda se u izazivanju nege, empatije i pomoći, pozivajući druge da pruže podršku. Dakle, iako različite, ove emocije dele sposobnost da kroz udruživanje i traženje pomoći izraze veću interpersonalnu zavisnost, čime se održavaju društveni odnosi i podstiče bliskost (npr., Izard & Ackerman, 2000), a to se uklapa u shemu o ženama kao afilijativnijim u poređenju sa muškarcima. Dodatno, podatak da muškarci nasmejane žene doživljavaju fizički i seksualno privlačnijima, dok isto ne važi za ženske procene nasmejanih muškaraca, ukazuje na to da se afilijativnost opaža socijalno poželjnijom za žene nego muškarce (Tracy & Beall, 2011).

Iznenadenje, kao emocija koja ne pokreće na ponašanje, već ga, naprotiv, zaustavlja dok se neočekivanom događaju ne pripiše značenje (Ekman & Friesen, 1975/2003), ne može se jasno dovesti u vezu ni sa jednom ni sa drugom rodnom shemom. Ipak, istraživanja pokazuju da se osobe koje ga prikazuju na svom licu procenjuju afilijativnim (Montepare & Dobish, 2003; Pejičić, 2026), sugerišući njeno uklapanje u shemu o ženi. Dodatno, prepoznavanje ekspresije iznenadenja, tuge i straha na licu osobe ukazivalo je na posedovanje sličnog nivoa afilijativnosti kao crte ličnosti (Pejičić, 2026). Kada je u pitanju crta dominacije, iako su osobe koje izražavaju iznenadenje bile procenjene nešto dominantnijim nego tužne i uplašene, pripisani nivo dominacije bio je niži u poređenju sa onim koji je procenjen kod osoba koje pokazuju ljutnju, sreću i odvratnost. Slično pokazuju rezultati još jedne studije sprovedene na domaćem uzorku (Kostić, 1995, prema Kostić, 2014), gde su osobe opažene kao iznenadene opisane kao društvene, iskrene, otvorene i aktivne. Shodno pripisanim osobinama, veruje se da ovu emociju češće izražavaju žene (Hess et al., 2000; Plant et al., 2000).

Nasuprot tome, emocije poput ljutnje i gađenja češće se dovode u vezu sa muškarcima, budući da se one uklapaju u rodnju shemu o dominantnom muškarcu (npr., Algoe et al., 2000; Bernardi, 2006; Pejičić, 2026). Obema je zajednička ekspresija moći, kontrole i granica, što se tradicionalno pripisuje muškarcima. Socijalna funkcija ovih emocija ogleda se u spremnosti na uklanjanje prepre-

ke koja se našla na putu ka ostvarenju cilja (ljutnja) (npr., Ekman & Friesen, 1975/2003; Frijda et al., 1989; Hutcherson & Gross, 2011), spremnosti na izbegavanje (seksualno gađenje) ili na moralnu osudu (moralno gađenje) (Kurzban et al., 2007; Tybur et al., 2013), čime se izražava nezavisnost, moć i dominacija (Tiedens, 2001), što ih čini kompatibilnim sa kulturnim očekivanjima prema muškarcima, te tako i opravdanim, pa čak i poželjnim.

Na ovaj način se kroz društvene norme reprodukuju obrasci u kojima su emocije moći rezervisane za muškarce, a one koje ukazuju na ranjivost za žene. Empirijska istraživanja (npr., Pejičić, 2020; Timmers et al., 2003) osvetljavaju sadržaje i prihvaćenost preskriptivnih normi emocionalnog izražavanja, kao i način na koji se one reflektuju u verovanjima o tipičnim obrascima emocionalnog ponašanja muškaraca i žena, otkrivajući međusobnu povezanost deskriptivne i preskriptivne dimenzije rodni uloga. Naime, deskriptivna verovanja često proističu upravo iz normi, odražavajući društveno očekivane obrasce ponašanja koje su pojedinci usvojili i internalizovali kroz rodne uloge. Ovoj temi posvećen je naredni odeljak.

Sadržaj rodni uloga u oblasti primarnih emocija: empirijski nalazi

Verovanja o tome kako muškarci i žene doživljavaju i izražavaju emocije, kao i o tome kako bi trebalo da ih izražavaju ispitivana su u okviru studije Timmers i saradnika (Timmers et al., 2003). Autori su razvili instrument kojim su obuhvaćena oba aspekta rodni uloga: deskriptivni, koji se odnosi na opažanja o tome kako se žene i muškarci obično ponašaju, i preskriptivni, koji odražava društvene norme o tome kako bi trebalo da se ponašaju u emocionalnim situacijama. Stavke su grupisane u subskale na osnovu tri kriterijuma: 1) preskriptivne nasuprot deskriptivnim tvrdnjama, pri čemu prva grupa provocira otvoreno izražavanje (kontra)stereotipa u formi norme, dok druga grupa stavki ispituje verovanja o tipičnom emocionalnom doživljavanju i ponašanju muškaraca i žena; 2) tvrdnje koje se odnose na zabranu manifestacija emocija moći (npr., ljutnja) ili emocija kojima se izražava nemoć (npr., tuga, strah), sa muškarcem ili ženom kao akterom; 3) stereotipne nasuprot kontrastereotipnim tvrdnjama. Primer preskriptivne tvrdnje koja se odnosi na zabranu manifestaciju emocije moći, a koja odgovara rodnom stereotipu je „Žene ne treba da pokazuju ljutnju“, dok je kontrastereotipna tvrdnja „Muškarci ne treba da pokazuju ljutnju“. Jedan primer deskriptivne stavke je „Žene su osjetljivije nego muškarci“. Pored stavki koje podrazumevaju direktno poređenje muškaraca i žena, u ovom instrumentu prisutne su i deskriptivne tvrdnje koje ne podrazumevaju direktno poređenje, već opisuju ponašanje žene/muškarca u određenim situacijama, npr. „Nije profesionalno kada muškarac plače na radnom mestu“ ili „Žene koje pokazuju svoje emocije na poslu ne mogu biti shvaćene ozbiljno“. Dok se preskriptivne stavke odnose isključivo na emocionalno ponašanje, odnosno izražavanje emocija, a ne njihovo doživljavanje, deskriptivnim tvrdnjama ispituju se verovanja kako o

ekspresiji, tako i o doživljajima. Adaptaciju i delimičnu rekonstrukciju ovog instrumenta za korišćenje na srpskoj populaciji izvršili su Pejičić i Ćirović (Pejičić & Ćirović, 2019) i nalazi se na kraju monografije.

U navedenom istraživanju, sprovedenom na uzorku ispitanika iz Holandije, utvrđeno je da se ispitanici u većoj meri slažu sa deskriptivnim nego preskriptivnim stavkama (Timmers et al., 2003). Autori ovo objašnjavaju posledicom usvajanja normi protiv otvorenog izražavanja stereotipa, koje postoje u mnogim savremenim društvima. Međutim, ova razlika bi mogla da sugeriše da doživljavanje emocija može biti manje podložno rodnim normama od njihove manifestacije, budući da norme prvenstveno regulišu ono što je vidljivo i društveno evaluirano, a što je isključiv sadržaj preskriptivnih tvrdnji. Kada je reč o deskriptivnim stavkama, nalazi upućuju da su ovi ispitanici žene opažali emocionalnijim u odnosu na muškarce, od njih očekivali češću manifestaciju emocija nemoći i deljenje emocija sa drugima. Takođe, izražavanje emocija na radnom mestu od strane žena opažano je disfunkcionalnijim u poređenju sa istim ponašanjem kod muškaraca. S druge strane, preovladavalo je verovanje o češćem pokazivanju emocija moći od strane muškaraca. Ipak, zaključeno je i da su stavovi prema emocijama koje ispoljavaju muškarci povoljniji i da se u većoj meri udaljavaju od stereotipnih očekivanja u poređenju sa stavovima prema emocijama žena. Na primer, muškarcima je pripisana veća emocionalna osetljivost, zbog čega su percipirani kao kompetentniji. Ovo ukazuje na različito definisanje emocionalnosti muškaraca i žena. Dok se izražavanje emocija od strane muškaraca opaža kao znak posedovanja emocionalnih i socijalnih veština, emocionalnost žena ima negativan predznak, interpretirajući se kao znak ranjivosti, odnosno odsustva kontrole i moći.

Isti autori (Timmers et al., 2003) ispitali su ova verovanja i sa stavkama formulisanim u prvom licu, gde se od ispitanika tražilo da izraze stepen slaganja sa tvrdnjama koje su se odnosile na njihovo sopstveno emocionalno ponašanje i doživljavanje (ne generalno muškarce ili žene) i tom prilikom je ustanovljeno veće slaganje sa preskriptivnim tvrdnjama u odnosu na iste tvrdnje formulisane u trećem licu. Izuzetak su bile stavke koje su se odnosile na manifestaciju emocija nemoći i nivo emocionalne osetljivosti, gde nije bilo razlika. Takođe, ta studija je pokazala i da su se muškarci generalno u većoj meri usaglašavali sa preskriptivnim stavkama nego žene, a isti rezultat dobijen je i u studiji sprovedenoj u Srbiji (Pejičić & Ćirović, 2019). Takođe, uprkos razlikama između Holandije i Srbije, kada su u pitanju dimenzije kulture relevantne za rodne uloge, struktura instrumenta konstruisanog u Holandiji je u velikoj meri ponovljena na domaćem uzorku. Iako su utvrđene izvesne razlike u načinu na koji ovi konstrukti funkcionišu, rezultati ove studije snažno podržavaju tezu da društvene norme koje regulišu rodno specifično emocionalno ponašanje, kao i verovanja o ovom ponašanju postoje u obe kulture. Jedna od razlika, na primer, implicira postojanje eksplicitnijih normi koje regulišu ispoljavanje emocija u poslovnoj komunikaciji kod žena, dok se one nisu izdvojile kao poseban faktor kada je reč o normama koje se odnose na emocionalno ponašanje muškaraca. Na osnovu

ovoga je zaključeno da se kontroli emocija kod žena u poslovnom kontekstu pridaje veći značaj, na šta je ukazala i Viktorija Breskol (Brescoll, 2016). Ona je istakla da žene na liderskim pozicijama, za razliku od muškaraca, mogu biti kažnjene zbog ispoljavanja emocija kojima se izražava dominacija, ali i zbog nedovoljne emocionalne ekspresivnosti jer se to opaža kao znak odsustva brige za zajednicu, što stereotipno odgovara ulozi žene. Ovo potkrepljuju rezultati studije (Brown, Olkhov, et al., 2015) u kojoj je pokazano da sliku o ženi može narušiti podatak da je reagovala neadekvatno na određeni stimulus, što je pratila i veća spremnost na njeno odbacivanje. Ove posledice su bile izraženije za žene nego muškarce u istim okolnostima, što su autori objasnili time što se takva reakcija suprotstavlja uvreženom uverenju o većoj emocionalnoj ekspresivnosti žena.

Uzorak ispitanika obuhvaćen navedenom studijom sprovedenom u Srbiji (Pejičić & Ćirović, 2019) dopunjen je kako bi se dodatno ispitala navedena verovanja (Pejičić, 2020). Kada je reč o preskriptivnim stavkama, kojima je mereno slaganje sa zabranom izražavanja emocija moći i nemoći, rezultati pokazuju da se ni na ovom uzorku ispitanici generalno nisu slagali sa njima. Međutim, neslaganje je bilo izraženije kada su u pitanju norme koje regulišu izražavanje emocija nemoći (strah, tuga), kao i iznenađenje, nego onih koje se odnose na kontrolu emocija moći (odvratnost, ljutnja, prezir). Navedeni nalaz može da bude interpretiran na nekoliko načina. Moguće je da, nezavisno od toga da li je osoba muškarac ili žena, društvo, kao i njegovi članovi ne opažaju potrebu za kontrolom manifestacije emocija kojima se izražava nemoć jer njihovo izražavanje nije ugrožavajuće ni po pojedince, ni po društvo. Drugo moguće tumačenje, delimično povezano sa prvim, jeste da ljudi izražavaju izraženije neslaganje sa ovim normama jer ove emocije doživljavaju kao manje kontrolabilne. Njihova potencijalna manja kontrolabilnost može da potiče upravo iz opažanja da njihova kontrola nije tako značajna, zbog čega društvo neće ni razviti mehanizme kojima će kod svojih pripadnika razvijati strategije regulacije ovih osećanja i njihovog izražavanja. Kao rezultat toga, pojedinci su manje skloni i manje vešti u njihovoj regulaciji. Kada je reč o kontroli manifestacije emocija moći, uprkos generalnom neslaganju sa ovim tvrdnjama, uočene su razlike u pogledu toga koliki značaj se pridaje njihovoj kontroli od strane žena i muškaraca. Ispitanici su smatrali da njih u većoj meri treba da kontrolišu muškarci.

Na srpskom uzorku, nisko slaganje je uočeno i na deskriptivno formulisanim stavkama, pa ipak i tu je izdvojen jedan obrazac: ispitanici su pokazali spremnost da žene opišu emocionalnijim nego muškarce, istovremeno izražavajući i manje negativan stav prema emocionalnosti žena (Pejičić, 2020). Ono na šta treba obratiti pažnju, a što je već istaknuto ranije, jeste da su preskriptivne tvrdnje vezane isključivo za manifestaciju emocija, dok su skale koje čine deskriptivne stavke heterogene, te se neke odnose na izražavanje, a neke na doživljavanje emocija. Stoga, različiti obrasci odgovaranja ne moraju nužno proizlaziti samo iz formulacije stavki (preskriptivne naspram deskriptivnih), već i iz prirode konstrukta koji se njima meri. Dok se preskriptivne tvrdnje odnose isključivo na izražavanje emocija, deskriptivne često obuhvataju i doživljaj, zbog čega direktna poređenja mogu biti ograničena.

Na prvi pogled, odsustvo rodni razlika u stavovima prema normama koje regulišu izražavanje emocija slabosti, kao i manje izraženo neslaganje sa kontrolom emocija moći od strane muškaraca deluju nesaglasno sa tradicionalnom shemom o muškarcima prema kojoj se oni podstiču na izražavanje emocija moći, kao što su ljutnja i gađenje (Brody & Hall, 2008). S druge strane, ovaj nalaz u skladu je sa rezultatima kros-kulturnog istraživanja (Diener & Lucas, 2004) koje je pokazalo da studenti potiskivanje ljutnje smatraju poželjnim kod svojih budućih sinova nego ćerki. Ipak, u tom istraživanju manifestovana je i preferencija neustrašivosti kod dečaka, dok je sreća bila jednako vrednovana. Ostavljajući otvoreno pitanje u kojoj meri navedeni nalazi odražavaju stvarne promene u normama, a u kojoj meri su posledica karakteristika metodološkog pristupa (eksplicitno ispitivanje normi upitnikom), oni stvaraju prostor za dalje ispitivanje vremenske stabilnosti rodni normi i potencijalnih društvenih pomeranja u vezi sa rodni očekivanjima u domenu emocionalnosti.

Vremenska stabilnost rodni normi u oblasti primarnih emocija

Iako se savremena društva suočavaju sa brojnim promenama u pogledu definisanja roda i rodni uloga (Hammack & Manago, 2025), pitanje u kojoj meri su se promenile i norme koje regulišu emocionalno doživljavanje i ponašanje ostaje otvoreno. Studija iz 2019. godine (Thomassin et al., 2019), koja se bavila tematskom analizom narativa roditelja u kontekstu socijalizacije emocija kod dece, između ostalog je pokazala da ispitanici veruju da društvena očekivanja vezana za rod vremenom postaju manje polarizovana i da se razlika između normi emocionalnog izražavanja za devojčice i dečake smanjuje. Međutim, dok je jedna grupa roditelja smatrala da su muškarci tokom godina postali skloniji izražavanju emocija, druga grupa je verovala da su društvena očekivanja prema muškarcima rigidnija i stereotipnija nego prema ženama, ističući da je u savremenom društvu postalo prihvatljivo da žene pokazuju ljutnju, dok i dalje nije društveno prihvaćeno da muškarci izraze tugu. Autori ove studije navode kao jedno od njenih ograničenja homogenost uzorka u pogledu obrazovanja i socio-ekonomskog statusa. Ispitanici su bili uglavnom visokoobrazovani i pripadnici srednjeg i višeg socioekonomskog statusa, dok istraživanja pokazuju da su izraženiji rodni stereotipi karakterističniji za pripadnike nižeg socioekonomskog statusa (npr., Lily, 2014). Autori (Thomassin et al., 2019) zaključuju da, uprkos tome što su se definicije rodni uloga menjale tokom poslednjih generacija, njihovi rezultati sugerišu da one i dalje odražavaju društvene ideale koji su tradicionalno vezani za muškarca, odnosno ženu.

Jedna studija (Karl & Cormack, 2023) dala je potkrepljenje navedenom zapažanju roditelja o promeni normi u pravcu većeg prihvatanja različitih emocionalnih izraza kod žena, dok muškarci ostaju u većoj meri *zarobljeni* u tradicionalni očekivanjima. U tom istraživanju, pokazalo se da žene koje se bave politikom imaju veću slobodu da koriste različite emocionalne izraze u

različitim političkim domenima, uključujući i one izraze koji se tipično smatraju maskulinim, kao što je ekspresija ljutnje. S druge strane, muškarci političari sankcionisani su ako ne ispunjavaju rodna očekivanja u domenu emocionalnog ponašanja, posebno u domenima u kojima se maskulinitet naročito zahteva, kao što su bezbednost i vojska. Dakle, ova studija sugerira da se rodni stereotipi menjaju, ali asimetrično. Dok je ženama repertoar emocija proširen, muškarci se u većoj meri ograničavaju.

Na nešto drugačiji zaključak upućuje metaanalitička studija (Eagly et al., 2020) koja je pratila rodne stereotipe u SAD od 1946. do 2018. godine. Uprkos verovanju da se rodni stereotipi u vezi s agentnošću (definisanom osobinama kao što su sposobnost donošenja odluka, agresivnost, ambicioznost, arogancija, samouverenost, odlučnost, nezavisnost, snaga i slično) približavaju i da će se taj trend nastaviti zbog rastuće sličnosti u profesionalnim i porodičnim obavezama žena i muškaraca (Diekman & Eagly, 2000), ova studija (Eagly et al., 2020), pokazala je da se stereotip žena kao brižnijeg roda tokom perioda od 73 godine čak pojačao, dok su muškarci zadržali svoju prednost u agentnosti. Socioekonomske promene koje su se u međuvremenu dogodile bile su povezane sa povećanjem stereotipa o ženama kao komunalnim (definisanim osobinama kao što su privrženost, saosećajnost, emotivnost, velikodušnost, brižnost, društvenost, osetljivost, nesebičnost i slično) i kompetentnim, ali ne i agentnim. Žene su sada češće zaposlene, ali su i dalje dominantno prisutne u zanimanjima koja zahtevaju društvene veštine i doprinos zajednici (Cortes & Pan, 2018), kao što su sektori usluga, obrazovanja i zdravstva. Time je dodatno osnažen stereotip o ženama kao nosiocima emocionalno toplih osobina, poput saosećajnosti, emotivnosti, nesebičnosti i brižnosti. Ovaj nalaz metaanalitičke studije je bio konzistentan kod ispitanika različitog pola/roda, obrazovanja, zaposlenja, bračnog statusa, rase/etničke pripadnosti i generacije. Ova podjela između agentnosti i komunalnosti nesumnjivo oblikuje i percepciju emocionalnih reakcija koje se smatraju prikladnim za muškarce i žene. Od muškaraca se, kao nosioca agentnih osobina, očekuje da budu emotivno suzdržaniji, samopouzdati i odlučni, dok se od žena i dalje očekuje da toplina i brižnost, čak i kada preuzimaju profesionalne uloge koje zahtevaju samostalnost i odlučnost.

* * *

Može se zaključiti da se žene kroz proces socijalizacije usmeravaju ka međuzavisnosti i očuvanju društvenih odnosa (Brody & Hall, 2008), oblikujući pritom sliku o sebi kao osobama sa izraženijom afilijativnošću i manje izraženom dominacijom (npr., Algie et al., 2000; Bernardi, 2006; Pejičić, 2026). S druge strane, muškarci se percipiraju kao nezavisni, takmičarski nastrojeni pojedinci, kod kojih dominira visok stepen dominacije i nizak nivo afilijativnosti. Ove rodno specifične slike o sebi i drugima dodatno se učvršćuju kroz način na koji se izražavanje određenih emocija od strane muškaraca i žena vrednuje u društvu, što oblikuje i postupke koje agensi socijalizacije primenjuju tokom procesa socijalnog učenja.

Ovakva regulacija emocija putem rodni normi oslikava šire vrednosne sisteme društva koji određene emocije čine prihvatljivim za jedan, a manje prihvatljivim za drugi rod. Buduće promene u rodni normama stoga neće za-visiti samo od individualni stavova, već i od dubljih društveni transformaci-ja koje redefinišu uloge, vrednosti i ideale povezane sa muškarcima i ženama. Pretpostavlja se da su ovakvi rodno diferencirani obrasci socijalizacije jednim delom odgovorni za empirijske nalaze o uspešnjoj neverbalnoj artikulaciji sreće i straha kod žena (Huang, 2009), odnosno ljutnje kod muškaraca (Goos & Silverman, 2002). Posebna pažnja biće posvećena ishodima ovakve rodne socijalizacije u jednom od naredni poglavlja.

U tabeli 1 prikazane su primarne emocije, kao i njihova socijalna funkcija iz koje proizilaze i navedene rodne norme. Ovaj sintetički prikaz koncipiran je na osnovu nalaza iz oblasti ekspresije emocija (Ekman & Friesen, 1975/2003), socijalne funkcije emocija (Fridlund, 1994; Parkinson, 1996; van Kleef et al., 2010), percepcije interpersonalni osobina (Wiggins et al., 1988; Trapnell & Wiggins, 1990) i rodni stereotipa u emocionalnosti (Brody & Hall, 2008; Timmers et al., 2003). Dodat je i set primera iz svakodnevnog života, sa ciljem da se olakša prepoznavanje i razumevanje rodni normi u konkretni društveni kontekstima.

Tabela 1. Rodna socijalizacija primarni emocija: funkcije, norme i manifestacije

EMOCIJA	SOCIJALNA FUNKCIJA	RODNE NORME	MANIFESTACIJA RODNI NORMI
SREĆA	socijalno približavanje, saradnja, udruživanje, afilijativnost	ekspresija afilijativnosti – očekuje se da je češće manifestuju žene	Od konobarice se očekuje da se stalno osmehuje gostima, dok se od konobara to ne očekuje u istoj meri.
STRAH	signal opasnosti, traženje pomoći od drugih	ekspresija ranjivosti i nemoći – očekuje se da je manifestuju žene; često neprihvatljiva kod muškaraca	Kada dete vidi pauka i preplaši se, roditelji će verovatnije reći devojčici da je u redu da se uplaši i zatraži pomoć, dok će dečaku reći da bude hrabar.
IZNENAĐENJE	zaustavljanje aktivnosti dok se događaju ne pripiše značenje	nema jasno diferenciranih rodni očekivanja; neke studije ukazuju na blagu rodnu asimetriju u očekivanjima prema ženama	

TUGA	povezivanje s drugima, traženje utehe i podrške	ekspresija ranjivosti i nemoći – očekuje se da je manifestuju žene; često neprihvatljiva kod muškaraca	Devojčica koja plače na igralištu dobija utehu, dok se dečaku govori „Nemoj da plačeš kao devojčica“.
LJUTNJA	spremnost na napad	ekspresija moći – očekuje se da je manifestuju muškarci; često neprihvatljiva kod žena, iako postoje i drugačiji empirijski nalazi	Muškarac koji na sastanku podigne glas shvata se kao asertivan, dok bi se žena u istoj situaciji verovatno smatrala preterano emocionalnom.
ODVRATNOST	udaljavanje, odbijanje, ali i osuda i kažnjavanje (moralno gađenje)	odsustvo afilijativnosti, uz neretku ekspresiju moći – očekuje se da je manifestuju muškarci; često neprihvatljiva kod žena	Muškarac koji javno pokaže gađenje prema neetičnom ponašanju može biti shvaćen kao principijelan, dok bi žena mogla biti opažena kao preosetljiva.

3. Proces usvajanja rodni uloga u oblasti emocionalnosti

Baveći se uzrocima rodni razlika u emocionalnoj ekspresivnosti, kao što su veća izražajnost žena kada su u pitanju pozitivne emocije (LaFrance et al., 2003; Panjwani et al., 2016) i veća ekspresivnost muškaraca kada je reč o emociji ljutnje (npr., Archer, 2004; Potegal & Archer, 2004), Čaplin (Chaplin, 2015) daje pregled dominantnih pristupa u ovoj oblasti, opredeljujući se za bio-psiho-socijalni model koji počiva na pretpostavci da ove razlike proističu iz kombinacije bioloških predispozicija, iskustava socijalizacije i situacionih faktora, koji zajedno utiču na to kako pojedinci doživljavaju, izražavaju i percipiraju emocije u određenim kulturnim kontekstima. U nastavku sledi prikaz ovih pristupa, pri čemu će fokus biti na ulozi procesa socijalizacije i situacionih faktora, u skladu sa socijalno-psihološkom orijentacijom monografije.

Biološke i evolutivne osnove rodni razlika u emocionalnosti

Izvesne rane razvojne razlike u emocionalnosti i srodnim veštinama između devojčica i dečaka često se pripisuju biološkim faktorima. Brodi (Brody, 1999) je, fokusirajući se na ekspresiju, zabeležila više nivoa uzbuđenja, slabije jezičke sposobnosti i slabiju kontrolu impulsa kod dečaka u ranom detinjstvu u poređenju sa devojčicama. Na primer, dečaci u ranom detinjstvu pokazuju niži nivo jezičkih sposobnosti i manju sposobnost inhibicije. Pretpostavlja se

da ove rane biološke razlike mogu otežati dečacima regulaciju negativnih emocija u situacijama koje to zahtevaju. Neki autori (npr., Zahn-Waxler et al., 2008) smatraju da se razlike u regulaciji i izražavanju emocija između muškaraca i žena mogu delimično objasniti genetskim razlikama prisutnim od rođenja, kao i promenama koje se dešavaju tokom razvoja, uključujući uticaj polnih hormona pre rođenja i tokom sazrevanja.

Emocionalna reaktivnost i regulacija su duboko ukorenjene u neurobiološkim procesima, sa ključnom ulogom limbičkog sistema, posebno amigdale i hipotalamusa (LeDoux, 2000). Ipak, nalazi o polnim razlikama u lateralizaciji aktivnosti amigdale tokom obrade emocija pokazuju kontradiktornost. Jedna metaanaliza (Sergeyev et al., 2008) nije pronašla da je pol prediktivna varijabla za lateralizaciju aktivnosti amigdale, dok su druge dve metaanalize utvrdile izvesne razlike. Autori jedne od njih (Fusar-Poli et al., 2009) otkrili su značajno povećanu aktivnost u desnoj amigdali kod muškaraca u poređenju sa ženama kao reakciju na emocionalna lica, bez značajnog efekta u levoj amigdali, dok je druga (Stevens & Hamann, 2012) utvrdila veću reaktivnost u levoj amigdali na pozitivne stimuluse kod muškaraca, a na negativne kod žena. Jedna savremena studija (Min et al., 2023) utvrdila je veću aktivnost amigdale na negativne u odnosu na pozitivne stimuluse kod muškaraca, a obrnuti obrazac kod žena, uz viši nivo aktivnosti prefrontalnog korteksa tokom regulacije emocija.

Uporedo sa ovim pristupom, evolutivna psihologija nudi okvir za razumevanje razlika u emocionalnosti između muškaraca i žena polazeći od pretpostavke da su one rezultat adaptivnih izazova koje su naši preci rešavali različitim strategijama (Buss, 1995; Lewis et al., 2011). Na primer, ženama su empatičnost, nežnost i socijalna povezanost pomagale u održavanju brige o potomstvu i izgradnji mreže socijalne podrške, dok je izražavanje dominantnosti i kontrole kod muškaraca bilo adaptivno u borbi za resurse i društveni status. U tom kontekstu, emocionalna ekspresivnost se posmatra kao evoluirana, rodno specifična strategija, a ne puka razlika u temperamentu.

Ove razlike u ekspresiji emocija povezuju se i sa funkcijama različitih emocija (Fridlund, 1994; Parkinson, 1996; van Kleef et al., 2010). Na primer, izražavanje straha može imati funkciju izazivanja zaštitničkog odgovora kod drugih, dok izražavanje ljutnje može služiti odvracanju pretnji i uspostavljanju dominacije. Ova funkcionalna razlika ogleda se i u načinu na koji ljudi percipiraju lica sa različitim emocionalnim izrazima. Istraživanja pokazuju da se lica sa ekspresijom straha doživljavaju kao mlađa, dok se lica sa ekspresijom ljutnje percipiraju kao starija i dominantnija (Marsh et al., 2005). Prema tumačenju ovih autora, izrazi straha evoluirali su tako da podsećaju na crte bebinog lica, čime se povećava verovatnoća da će osoba koja izražava strah dobiti pomoć i zaštitu, slično kao bespomoćna beba. Nasuprot tome, ekspresije ljutnje podsećaju na lice odrasle osobe, što implicira moć, nezavisnost i dominaciju. Ova percepcija dodatno se potvrđuje time što se lica sa izraženom ljutnjom ocenjuju kao maskulina, hladna, jaka i dominantna. Iz ovakvih nalaza proizlazi da se razlike

u izražavanju emocija, poput češćeg izražavanja straha kod žena i ljutnje kod muškaraca, mogu tumačiti kao rezultat evolutivno oblikovanih komunikacionih strategija sa specifičnim funkcijama u društvenim interakcijama.

Međutim, ovakvo tumačenje sve češće se preispituje u savremenim istraživanjima koja ističu fleksibilnost i kontekstualnu zavisnost rodni razlika, sugerišući da su one, umesto biološki zadate, značajno oblikovane socijalnim iskustvima. Neka novija istraživanja dovode u pitanje urođenost i stabilnost bioloških razlika između pripadnika različitog pola (Hyde et al., 2019). Na primer, utvrđeno je da nivo testosterona jeste uslovljen i socijalnim interakcijama. Njegov nivo se smanjuje kada je osoba uključena u toplu, blisku, podržavajuću i/ili ljubavnu interakciju, a povećava se prilikom razmena koje uključuju takmičenje. Empirijski podaci u oblasti socijalne neuroendokrinologije (van Anders et al., 2015) pokazuju da efekti rodne socijalizacije idu čak do hormonalnog nivoa, oblikujući njihovu produkciju u skladu sa rodnim normama, čime se dovodi u pitanje biološka utemeljenost rodne binarnosti. Na značaj socijalizacije u oblikovanju rodno polarizovanog ponašanja upućuju i narativi transrodnih osoba koje navode Hajd i saradnici (npr., Boylan, 2013; Khosla, 2015; Mock, 2014, prema Hyde et al., 2019). Oni su izvestili kako je pol koji im je dodeljen na rođenju bio manje relevantan za razvoj svesti o sebi nego onaj sa kojim su se identifikovali. Takođe, kako je taj doživljaj sebe kao pripadnika određenog roda postajao jači, tako su relevantni rodni stereotipi sve snažnije uticali na njih, čak i ako se sa njima nisu slagali.

Ovi nalazi pružaju osnovu za razumevanje roda kao dinamičke kategorije koja nije određena isključivo biološkim predispozicijama, već se kontinuirano oblikuje kroz socijalne interakcije i kulturne norme, što je u središtu psihosocijalnih i konstrukcionista pristupa.

Psihosocijalne teorije rodni razlika u emocionalnosti

Ne zanemarujući biološke mehanizme, a uključujući i uticaj društvenih faktora, psihosocijalne teorije naglašavaju kako iskustva socijalizacije i razvoj identiteta oblikuju emocionalno izražavanje. U prikazu koji sledi najpre će biti analizirana teorija socijalni uloga (Eagly & Wood, 2012) koja pruža opšti okvir za razumevanje načina na koji se formiraju rodne uloge. Zatim će biti predstavljene opšte teorije razvoja, i to Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja (Erikson, 1950/1993) i sociokulturna teorija Vigotskog (Vygotsky, 1978) koje pružaju širi teorijski okvir za razumevanje emocionalnog razvoja. Nakon toga će biti predstavljene teorije koje se bave rodnom socijalizacijom uopšte, pa i u kontekstu emocionalnosti.

Teorija socijalni uloga (Eagly & Wood, 2012) pruža okvir za razumevanje kako rodne razlike (i u emocionalnosti) nastaju iz društveno uslovljene podele rada i sa njom povezanih stereotipa. Prema ovoj teoriji, društvene uloge i stereotipi nastaju posmatranjem ponašanja muškaraca i žena koji obavljaju određene aktivnosti, pri čemu muškarci tradicionalno zauzimaju uloge sa većom moći i

statusom, a žene negujuće uloge. Ovi obrasci stvaraju stereotipe koji muškarce povezuju sa agentnošću, odnosno dominacijom i nezavisnošću, a žene sa komunalnošću, koja uključuje brižnost i emocionalnu ekspresivnost. Procesom socijalizacije se ove uloge internalizuju, što biološki faktori olakšavaju.

Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja (Erikson, 1950/1993), iako se ne bavi rodnom socijalizacijom, ukratko će biti navedena u ovom prikazu jer je važna za razumevanje emocionalnog razvoja. Prema njoj, osoba tokom života prolazi kroz osam faza, pri čemu svaka od njih nosi specifične psihosocijalne krize čije uspešno razrešenje doprinosi razvoju ličnosti. Već u prvoj fazi (Poverenje naspram nepoverenja) dosledna nega postavlja temelj emocionalne regulacije. Kako osoba napreduje kroz faze, ona uči da upravlja sve složenijim emocijama, pri čemu u svakoj od faza postoji prostor za rodno specifičnu socijalizaciju. Na primer, u prvoj fazi to može biti različita roditeljska reakcija na plač bebe (Brooks-Gunn & Lewis, 1982, prema Oatley & Jenkins, 1996). Ovaj proces dostiže kulminaciju u petoj fazi (Identitet naspram konfuzije uloga), tokom adolescencije, kada se formira koherentan ego identitet i u kojoj se adolescenti suočavaju sa izazovom usklađivanja svojih individualnih težnji sa očekivanjima koja pred njih postavlja društvo, a koja se odnose i na rodne uloge. Dakle, razvojni zadaci u ovoj teoriji su univerzalni, dok rodna socijalizacija daje kulturno specifičan okvir za njihovo ispunjavanje, oblikujući rodno specifično emocionalno ponašanje.

Sociokulturna teorija (Vygotsky, 1978) pruža važan okvir za razumevanje načina na koji se emocionalne norme usvajaju kroz interakcije sa bliskim osobama, posebno u okviru porodičnih odnosa, iako Vygotski nije eksplicitno govorio o usvajanju emocionalnih normi. Emocionalne veštine i norme, slično mišljenju, oblikuju se i prenose kroz kulturološki uslovljene prakse i socijalne interakcije. Deca, na primer, kroz igru i druge aktivnosti uče kako se očekuje da muškarci i žene izražavaju i regulišu emocije u datoj kulturi. U ovom procesu socijalnog učenja posebno važnu ulogu imaju *kompetentniji drugi* (eng. *more knowledgeable others*) koji podrazumevaju bilo koju osobu koja poseduje veće razumevanje ili viši nivo veštine u vezi sa određenim zadatkom ili konceptom od osobe koja uči. To su najčešće roditelji, nastavnici ili vršnjaci, koji demonstriraju i prenose ideje, vrednosti, strategije i obrasce komunikacije koje deca naknadno internalizuju. Još jedan važan koncept koji je naknadno uveden je *vođeno učešće* (eng. *guided participation*) koji podrazumeva proces učenja kroz angažovanje u kulturološki specifičnim aktivnostima u saradnji sa *kompetentnijim drugima* (Rogoff et al., 1993). Vođeno učešće se može manifestovati kroz direktno podučavanje, ali i kroz implicitno modelovanje, posmatranje, zajedničko rešavanje problema i učešće u svakodnevnim praksama u određenom kulturološkom kontekstu. U domenu emocija, *kompetentniji drugi*, na primer, pomažu detetu da razume i reguliše emocije, kroz direktnu podršku, razgovore i zajedničko rešavanje emocionalnih situacija. To su najčešće roditelji ili starija braća i sestre, ali mogu biti i vršnjaci. Na primer, dečak koji dosledno potiskuje

plakanje može biti *kompetentniji drugi* za drugog dečaka koji uči da se prilagodi emocionalnim normama koje važe za dečake. S druge strane, devojčica vešta u izražavanju empatije može biti *kompetentniji drugi* za drugu devojčicu koja uči prosocijalne emocionalne veštine.

Navedene teorije pokazuju da se razvoj emocionalne regulacije i identiteta (uključujući i rodni) odvija u interakciji sa okolinom, *kompetentnijim drugima* i kroz kulturno posredovane aktivnosti. U nastavku će biti predstavljene teorije koje se direktno bave razvojem rodnog identiteta i rodnom socijalizacijom.

Teorija razvoja rodnog identiteta, koju nudi Kolberg (Kohlberg, 1966), postulira da deca razvijaju svoje razumevanje roda kroz niz različitih faza, koje postaje sve sofisticiranije sa godinama, paralelno sa njihovim intelektualnim sazrevanjem. Ključno načelo Kolbergovog pristupa jeste naglasak na aktivnoj ulozi deteta u konstruisanju sopstvenog razumevanja roda, umesto da samo pasivno apsorbuje spoljne uticaje. Kolbergova teorija opisuje tri različite i sekvencijalne faze u razvoju razumevanja roda. U prvoj fazi, između druge i treće godine, deca postaju svesna svog roda i uče da ga prepoznaju na osnovu spoljašnjih karakteristika, kao što su odeća ili frizura. U drugoj fazi deca počinju da shvataju da njihov sopstveni rod ostaje stabilan tokom vremena. Na primer, dečak shvata da će odrasti u muškarca, a devojčica shvata da će odrasti u ženu. Uprkos ovom ličnom razumevanju, njihovo shvatanje roda u različitim kontekstima ili za druge ljude i dalje može biti ograničeno. Konačno, tokom treće faze, koja se tipično razvija oko pete do sedme godine života, deca postižu potpuno kognitivno razumevanje da je rod fiksna i nepromenljiva karakteristika. Shvataju da rod osobe ostaje isti tokom celog života, bez obzira na promene u izgledu, ponašanju ili odeći. Na primer, devojčica shvata da je njen rodni identitet konstantan čak i ako se bavi aktivnostima tradicionalno povezanim sa dečacima. Takođe, tokom ove faze deca postaju visoko motivisana da svoje ponašanje usklade sa svojim samopoimanjem sopstvenog roda. Počinju aktivno da traže rodno odgovarajuće uzore sa kojima će se identifikovati i imitirati ih. U kontekstu emocionalnosti, kroz unutrašnju identifikaciju sa svojom rodnom kategorijom, dete postaje motivisano da usvaja društveno prihvatljive obrasce emocionalne ekspresije povezane sa njom.

Neke od kritika ove teorije sastoje se u njenom zanemarivanju uloge socijalnih i kulturnih faktora u razvoju roda, kao i zapažanja da mnoga deca pokazuju rodno tipično ponašanje mnogo pre nego što se teorijski očekuje da razviju rodnu konstantnost (Martin & Ruble, 2004). To sugerise da deca počinju da usvajaju rodno odgovarajuće informacije i pokazuju s njima povezana ponašanja čim se identifikuju kao dečak ili devojčica.

Neke druge teorije, koje će biti prikazane u nastavku, rešavaju ova ograničenja, nudeći komplementarne uvide.

Teorija rodnih shema (Bem, 1981; Martin & Halverson, 1981) je kognitivna teorija koja pruža delimično objašnjenje ranog pojavljivanja rodno tipičnog ponašanja, prema kojoj deca, posmatranjem okoline, razvijaju kognitivne

sheme o tome šta znači biti dečak ili devojčica, odnosno koje osobine i ponašanja se smatraju poželjnim za određeni rod. Teorija rodnih shema objašnjava ovu raniju pojavu rodno diferenciranog ponašanja pretpostavkom da sam rodni identitet, koji se javlja oko druge, treće godine starosti, pruža deci motivaciju da preuzmu ove obrasce. Čim deca sebe svrstaju u jednu od ovih dveju kategorija, počinju da usvajaju i organizuju rodno-prikladne informacije u svoje sheme, što dalje usmerava njihovo ponašanje. Ove sheme pomažu deci da organizuju informacije i održe osećaj doslednosti i predvidivosti, služeći kao filter, pri čemu se informacije koje su u skladu sa postojećim shemama često bolje obrađuju i pamte, dok se nedosledne informacije mogu zanemariti ili čak iskriviti, što doprinosi održavanju shema. Prema ovoj teoriji, rodne sheme su polarizovane i androcentrične, što znači da deca uče da je ono što važi za jedan rod neprikladno za drugi, pri čemu se tipične maskuline osobine doživljavaju kao norma i vrednuju više od femininih. Ove sheme postaju osnova za samoidentifikaciju i dalje oblikuju interakciju sa okolinom, izbor okruženja i aktivnosti, čime se dodatno učvršćuju usvojene norme, uključujući i one u oblasti emocija.

Teorije socijalnog učenja, u kontekstu rodne socijalizacije, naglašavaju udeo agensa socijalizacije u procesu usvajanja rodnih uloga koji to postižu direktnim podučavanjem, učenjem po modelu, ali i suptilnim ohrabrivanjem obrazaca ponašanja koji se smatraju poželjnim za određeni rod, odnosno kažnjavanjem onih koja odstupaju od njih (Bandura, 1977; Wharton, 2012). U oblasti emocionalnosti, roditelji mogu, na primer, zagrliti devojčicu kada zaplače, potkrepljujući iskazivanje osećanja na ovaj način. Takođe, deca i adolescenti emocionalne obrasce često usvajaju posmatranjem ponašanja vršnjaka, kao i posledica do kojih ono dovodi. U kontekstu usvajanja rodnih normi u oblasti emocija, opažene socijalne posledice (potkrepljenje ili kazna) emocionalnog izražavanja vršnjaka značajno utiču na motivaciju pojedinca da usvoji ili izbegne slična ponašanja. Kada dete posmatra vršnjaka koji izražava emociju koja odgovara rodnim normama (npr., dečak koji potiskuje suze) i taj vršnjak dobije potkrepljenje, bilo pozitivno, kao što je pohvala ili prihvatanje, ili negativno, time što njime izbegava odbacivanje, motivacija posmatrača da reprodukuje to ponašanje raste. Suprotno tome, ako vršnjak izražava rodno *neprihvatljivu* emociju (npr., dečak plače) i suočava se sa ismevanjem, posmatrač uči da izbegava takvo ponašanje. Pored roditelja i vršnjaka, i mediji služe kao značajan izvor modela za rodno specifično emocionalno izražavanje. Ulozi agensa socijalizacije u izgradnji rodno specifičnih obrazaca emocionalnog izražavanja će biti posvećena posebna pažnja u nastavku.

Jedan od najuticajnijih modela koji se bavi strategijama reagovanja na dečje emocije jeste onaj koji nudi Magai (Magai, 1996, prema Klimes-Dougan et al., 2014), koji sistematizuje direktne intervencije roditelja i drugih značajnih osoba u regulaciji emocionalnog izraza. U ovom modelu definisano je pet dominantnih direktnih strategija: nagrađivanje, umanjivanje značaja/preusmeravanje, pojačavanje/reflektovanje, zanemarivanje i kažnjavanje. Nagrađivanje podrazumeva

pokazivanje empatije, pružanje utehe i podržavanje osobe koja doživljava emociju. Umanjivanje značaja/preusmeravanje (eng. *override*) odnosi se na odvratanje pažnje sa emocije koju osoba doživljava ili njeno minimiziranje. Pojačavanje/reflektovanje (eng. *magnify*) podrazumeva reakciju na tuđe emocije intenzivnim pokazivanjem sličnih osećanja, odnosno usklađivanje sopstvenih ekspresija sa emocionalnim izražavanjem drugih. Zanemarivanje podrazumeva izostanak reagovanja ili ignorisanje tuđih emocionalnih izraza, dok kažnjavanje uključuje ponašanja koja signaliziraju neodobravanje, osećanje stida ili prekor. Prema ovoj autorki, dok nagrađivanje i pojačavanje podstiču emocionalnu ekspresiju, umanjivanje značaja, zanemarivanje i kažnjavanje imaju suprotan efekat, odnosno inhibiraju ekspresiju koju su pratile. Međutim, mehanizam njihovog delovanja nije tako jednostavan, pa se tako umanjivanje značaja/preusmeravanje u određenim okolnostima može smatrati podržavajućom strategijom. Na primer, kombinacija ove strategije i nagrađivanja pozitivno je povezana sa psihološkim prilagođavanjem (Garside & Klimes-Dougan, 2002), što se objašnjava time što pokazivanje empatije, uz pružanje pomoći osobi da nastavi dalje, omogućava prelaz iz negativnog u pozitivno emocionalno stanje. Takođe, iako se pojačavanje/reflektovanje pokazalo podržavajućom strategijom kada su u pitanju tuga i strah, kao jedan oblik empatične reakcije, ovaj efekat je kompleksniji kada je u pitanju ljutnja i nije nužno povezano sa boljim psihološkim prilagođavanjem.

Ove strategije ne deluju u vakuumu, već se njihova primena značajno razlikuje u zavisnosti od roda deteta, odnosno adolescenta (npr., Garside & Klimes-Dougan, 2002; Miller-Slough & Dunsmore, 2019), što će biti detaljnije analizirano u nastavku ovog poglavlja. Ovakvi obrasci socijalizacije doprinose formiranju rodno diferenciranih scenarija o tome koje su emocije prikladne i očekivane za izražavanje. Štaviše, izbor ovih strategija može se posmatrati i kao sredstvo internalizacije kulturnih očekivanja i normi koje usmeravaju ponašanje u skladu sa rodnim ulogama. U tom smislu, ovaj model se može shvatiti kao most između teorija socijalnog učenja i konstrukcionističkog pogleda na emocije. On pokazuje kako konkretna, svakodnevna interakcija između deteta i socijalnog okruženja učvršćuje norme koje regulišu prihvatljivost manifestacije određenih emocija u skladu sa rodom.

Dakle, teoretičari psihosocijalnog razvoja zalažu se za ideju da deca kroz socijalizaciju vremenom usvajaju ponašanja koja su u skladu sa društveno definisanim rodnim ulogama (Liben & Bigler, 2002). Ovi psihosocijalni pristupi naglašavaju da se rodne emocionalne norme ne stiču pasivno, već su rezultat aktivnog, kompleksnog procesa učenja, internalizacije i prilagođavanja, koji se nastavlja kroz ceo životni vek.

Rodne razlike u emocionalnosti kao socijalna konstrukcija

Teoretičari socijalnog konstrukcionizma (npr., Shields, 2002), iako generalno saglasni sa razvojnim teorijama o značaju ranog učenja za usvajanje pojedinih shema i scenarija, rodne razlike u ponašanju ipak ne opažaju tako stabilnim

i ireverzibilnim, već ih smatraju rezultatom stalnih interakcija između pojedinca, njegove okoline i šire kulture. Konstrukcionistački pristupi naglašavaju kontekstualnu zavisnost i promenljivost rodni obrazaca ponašanja, uključujući i emocionalnu ekspresivnost.

Naglasak na značaj konteksta stavlja upravo **teorija roda u kontekstu** (eng. *gender-in-context theory*) (Deaux & Major, 1987), prema kojoj su rodne razlike u ponašanju izražene najviše u situacijama u kojima su rodni identitet i norme aktivirane, relevantne i podložne evaluaciji. Na primer, žena može manje izražavati ljutnju u poslovnom okruženju u kojem je prisutna dominantna *muška kultura*, dok istu emociju može slobodnije izražavati u privatnom kontekstu, u prisustvu bliskih osoba. Drugim rečima, ponašanje se ne menja samo u skladu sa normama koje je pojedinac prethodno usvojio, već i u skladu sa njegovom procenom situacije, publike i očekivanjima koja iz te procene proizlaze. Cilj ovog modela je da uzme u obzir i stabilnost i fleksibilnost rodni razlika u socijalnom ponašanju, ističući njihovu zavisnost od različitih faktora i konteksta.

Konstruktivistička perspektiva ističe da su rodne razlike u emocijama održavane i reprodukovane kroz jezik, društvenu praksu i kulturne narative, a ne kroz biološke nepromenljive odrednice. Emocije se, prema ovom pristupu, ne izražavaju spontano ili univerzalno, već se uče kroz socijalizaciju i prilagođavaju društvenim očekivanjima. Prema nekim filozofskim tumačenjima (npr., Jaggar, 1989), društvo koristi emocije kao instrument za održavanje društvenih hijerarhija, uključujući i one u kontekstu roda. To ostvaruje tako što određene emocije (npr. tugu) podstiče kod žena, dok druge (npr. ljutnju) favorizuje kod muškaraca. Na taj način, prema ovom shvatanju, emocionalni izrazi postaju mehanizam društvene kontrole, ali i sredstvo putem kog se rodne uloge potvrđuju ili osporavaju. Džudit Batler (Butler, 1990) ide korak dalje i, u okviru svog koncepta rodne performativnosti, tvrdi da izražavanje emocija može predstavljati akt kroz koji se rod učvršćuje i potvrđuje. Naime, ova autorka tvrdi da rod nije nešto urođeno ili unutrašnje, već se oslanja na spoljašnje znakove i akcije. Te performativne radnje, dakle, ne izražavaju rod, već ga stvaraju, proizvodeći, a ne otkrivajući identitet. Ponavljanje ovih radnji u skladu sa društvenim normama reprodukuje i jača te norme, čineći ih legitimnim i stabilnim. Drugim rečima, kada osoba reaguje emocionalno na način koji je u skladu sa očekivanjima za svoj rod, ona time nesvesno učvršćuje svoj identitet kao muškarac ili žena, ali i norme koje taj identitet definišu. Ove društvene i kulturne konstrukcije su detaljno analizirane i kroz feminističku medijsku kritiku, koja istražuje kako se rodno specifične emocionalne uloge oblikuju i reprodukuju u medijskom diskursu (Lazar, 2007).

Dakle, konstruktivistički pristup naglašava da su rodne razlike u emocijama društvena konstrukcija. Kako bi se razumeo proces kojim se to ostvaruje, u nastavku će biti predstavljeno nekoliko mikrosocijalnih teorija koje pružaju različite, ali komplementarne uvide u to kako pojedinci usvajaju društvene norme u oblasti emocija i kako se ti obrasci reprodukuju kroz društvene interakcije i kulturne narative.

Simbolički interakcionizam (Mead, 1934) objašnjava kako pojedinci grade društvenu stvarnost kroz zajednička značenja i interpretacije. U kontekstu rodne socijalizacije emocija, ova teorija naglašava da rod i emocije nisu fiksne kategorije, već se aktivno konstruišu kroz svakodnevne društvene interakcije. Koncept *Ja u ogledalu* (Cooley, 1902) posebno je značajan jer pojedinci oblikuju svoje emocionalno *Ja* na osnovu toga kako percipiraju da ih drugi doživljavaju i interpretiraju njihove emocionalne izraze.

Teorija identiteta (Stryker & Burke, 2000) pruža koristan okvir za razumevanje procesa rodne socijalizacije emocija povezivanjem identiteta sa ulogama koje pojedinac zauzima i ponašanjem koje tom prilikom usvaja. U tom okviru, rodne uloge postaju deo identitetske strukture, a ponašanje usklađeno sa tim ulogama ima funkciju potvrde identiteta. Kada osoba internalizuje određeni identitet, na primer, *tipična devojčica* ili *pravi dečak*, ona teži da ponašanjem potvrdi taj identitet i ostvari doslednost između svog poimanja sebe i percepcije okoline. **Teorija kontrole identiteta** (Burke & Stets, 2009), kao derivat teorije identiteta, dalje razrađuje ovaj proces, naglašavajući ulogu emocija kao mehanizama samoregulacije. Prema ovoj teoriji, emocije funkcionišu kao sistem povratne sprege, signalizirajući kada ponašanje, uključujući emocionalne reakcije, odstupa od internalizovanih standarda rodnog identiteta. Pozitivne emocije nastaju kada se ponašanje uskladi sa identitetom, dok negativne emocije (poput anksioznosti ili neadekvatnosti) nastaju kada dođe do neusklađenosti, podstičući pojedinca da prilagodi svoje (emocionalno) ponašanje kako bi ponovo uspostavio ravnotežu i potvrdio svoj identitet.

Bio-psiho-socijalno razvojni model rodni razlika u emocionalnosti

Bio-psiho-socijalni razvojni model rodni razlika (Chaplin, 2015) integriše uvide koje nude različiti pristupi kako bi objasnio dinamičnu prirodu rodni razlika u emocionalnoj ekspresivnosti, smatrajući ih ishodom interakcije između bioloških predispozicija, iskustava socijalizacije i situacionih faktora. Ovaj model ne tretira biološke razlike kao fiksne ili determinističke, već kao početne predispozicije koje ulaze u interakciju sa okruženjem i vremenom se transformišu. Ovaj model prihvata da postoje određene biološke razlike između polova, npr. povišen nivo uzbuđenja i aktivnosti kod dečaka (Brody, 1999), koje onda uslovljavaju i različit tretman od strane agensa socijalizacije, oblikujući emocionalne odgovore koji se potom dodatno prilagođavaju određenom socijalnom kontekstu. Vremenom, takve reakcije okoline oblikuju obrasce emocionalne regulacije i identifikaciju sa rodnim normama. Oslanjanjem na ovaj model, kao i druge teorijske pristupe koji naglašavaju razvoj identiteta i društvenu kontekstualnost roda (npr., Liben & Bigler, 2002; Deaux & Major, 1987), moguće je posmatrati dete ne samo kao pasivnog primaoca normi, već i kao aktivnog učesnika u oblikovanju svog emocionalnog i rodnog izraza.

Integriranjem bioloških, psihosocijalnih i konstruktivističkih perspektiva, ovaj model omogućava holističko razumevanje emocije kao konstrukta koji je rezultat interakcije između bioloških dispozicija, psihološke interpretacije i društvenih uticaja. Time se rodne razlike u emocionalnosti ne posmatraju kao statične, već kao promenljive, kontekstualno uslovljene i otvorene za reinterpretaciju. U skladu sa ovim pristupom i socijalno-psihološkom perspektivom monografije, u nastavku će biti analizirana uloga porodice, vršnjaka i medija, kao najvažnijih agensa socijalizacije u ovom procesu oblikovanja rodno specifičnih obrazaca emocionalnosti.

Agensi rodne socijalizacije emocija

Proces rodne socijalizacije emocija počinje već u ranom detinjstvu i odvija se kroz interakcije sa različitim agensima socijalizacije, najpre porodicom, a zatim i vršnjacima i medijima, koji zajednički doprinose formiranju emocionalnih shema i scenarija specifičnih za rod. U cilju razumevanja načina na koji deluju, analiza njihovih uloga u ovom procesu počće od prikaza i kritičke analize dominantnih metodoloških pristupa koji se koriste u njihovom izučavanju.

Metodološki pristupi u istraživanju procesa rodne socijalizacije emocija u porodici, grupi vršnjaka i kroz medije

U istraživanju socijalizacije emocija u porodičnom kontekstu, kroz odnose sa vršnjacima i pod uticajem medija koriste se raznovrsni metodološki pristupi. U nastavku sledi pregled najčešće korišćenih metoda i tehnika istraživanja sa naglaskom na njihove specifične doprinose razumevanju procesa rodne socijalizacije emocija.

Metode istraživanja

U socijalnoj psihologiji, metode predstavljaju opšte strategije za prikupljanje i analizu podataka (Rot, 1973/2014). I u istraživanju rodne socijalizacije emocija koriste se dve osnovne metode: sistematska neeksperimentalna i eksperimentalna metoda.

Sistematsko neeksperimentalno istraživanje u ovom kontekstu neretko podrazumeva opservacione studije, i to nestrukturisane, naturalističke opservacije koje podrazumevaju posmatranje ponašanja u prirodnom okruženju, bez unapred definisanih scenarija, ili u polustrukturisanom okruženju. Ova metoda je, na primer, korišćena prilikom posmatranja vršnjačkih grupa sa ciljem poređenja strukture i ponašanja unutar vršnjačkih grupa dečaka i devojčica, analizom kvalitativnih razlika u socijalnim interakcijama i sukobima u prirodnom okruženju igre (npr., Coats & Feldman, 1996).

Prednosti ovakvog pristupa su visoka ekološka validnost, dok su izazovi manja kontrola varijabli i složenost analize velikih skupova podataka.

Eksperimentalna metoda, iako manje zastupljena u čistom obliku kada se istražuju kompleksni razvojni procesi poput socijalizacije, naglašava važnost kontrole i manipulacije varijablama kako bi se ustanovili uzročno-posledični odnosi. Elementi eksperimentalne metode se često koriste unutar strukturisanih opservacionih studija. Eksperimentalna manipulacija u ovim istraživanjima može podrazumevati, na primer:

- *Zadatak razočaranja (eng. disappointment task)*: Deca dobijaju neželjeni poklon, a njihova emocionalna ekspresija i regulacija se prate i ocenjuju (npr., Davis, 1995).
- *Čitanje slikovnica*: Učesnicima se dele slikovnice sa likovima koji ispoljavaju primarne emocije. Proučava se kako roditelji razgovaraju o tim emocijama i kako ih etiketiraju u odnosu na rod (npr., Portengen et al., 2025; van der Pol et al., 2015).
- *Razgovore o emocionalnim situacijama*: Roditeljima i deci se daje zadatak da razgovaraju o realnim ili hipotetičkim situacijama koje izazivaju emocije kako bi se ispitali rodno diferencirani obrasci emocionalnog izražavanja i roditeljskih odgovora (npr., Fivush et al., 2000; Chaplin et al., 2005).
- *Manipulaciju informacijama*: Roditeljima se daju informacije koje manipulišu njihovim očekivanjima o detetovoj emocionalnoj regulaciji (npr., Cassano & Zeman, 2010). Na primer, roditelji dobiju povratnu informaciju da je njihovo dete pokazalo tipičnu regulaciju tuge ili da nije upravljalo tugom kao vršnjaci. Zatim se posmatraju njihove reakcije i promene u komunikaciji.

Eksperimentalna manipulacija se može primeniti i izvan klasičnih strukturisanih opservacionih studija, na primer kroz izlaganje medijskim sadržajima. U istraživanju uloge medija, ispitanici (najčešće deca ili adolescenti) se izlažu različitim vrstama sadržaja: stereotipnim nasuprot neutralnim ili kontrastereotipnim. Zatim se mere njihovi stavovi, emocionalne reakcije ili ponašanja (npr., Gabbiadini et al., 2016).

Prednost ovih studija je visok stepen kontrole varijabli i mogućnost da se izazovu specifične emocionalne reakcije. Međutim, nalazi iz laboratorijskih postavki se mogu razlikovati od onih u prirodnom okruženju, što može uticati na njihovu eksternu validnost.

Tehnike istraživanja

Tehnike istraživanja predstavljaju konkretne načine prikupljanja podataka u okviru različitih metoda. U nastavku će biti prikazane one koje se u ovim studijama najčešće koriste.

Upitnici i skale su široko korišćene tehnike za, na primer, prikupljanje podataka o roditeljskim uverenjima, stavovima i percipiranim reakcijama na dečje emocije. Jedan od najzastupljenijih instrumenata u ovom domenu jeste *Skala*

suočavanja sa dečjim negativnim emocijama (Coping with Children's Negative Emotions Scale – CCNES; Fabes et al., 1990), koji meri roditeljske reakcije na emocije poput tuge, straha ili ljutnje kod dece (npr., Blandon, 2015; Fivush et al., 2000). Pored toga, upitnici samoprocene koriste se za prikupljanje podataka o emocionalnim iskustvima dece i adolescenata i njihovoj percepciji reakcija vršnjaka (npr., Miller-Slough & Dunsmore, 2019; Perry-Parrish & Zeman, 2011; Zeman & Garber, 1996). Nekada to mogu biti retrospektivni upitnici. Na primer, neki istraživači (npr., Garside & Klimes-Dougan, 2002) su koristili anketiranje odraslih ispitanika, tražeći od njih da se prisete kako su njihovi roditelji reagovali na njihove emocije u detinjstvu.

Međutim, tehnike samoprocene su podložne pristrasnostima, kao što je socijalno poželjno odgovaranje, gde roditelji mogu prijavljivati ponašanja za koja veruju da su društveno prihvatljivija. Zbog ovih ograničenja u studijama koje se sprovode sa ovim ciljem postoji potreba i za samoprocenama od strane dece/mladih, kako bi se dobila perspektiva primaoca roditeljske prakse i obezbedilo sveobuhvatnije razumevanje. Međutim, to ne eliminiše generalne nedostatke ove grupe tehnika, uključujući i socijalnu poželjnost odgovora od strane deteta/adolescenta. Upitnici mogu imati i poteškoća u merenju specifičnih nijansi emocija jer široko definisani termini mogu biti otvoreni za različite interpretacije. Dodatno, retrospektivni podaci mogu biti ugroženi fragilnošću dečje memorije i subjektivnom rekonstrukcijom, što može ugroziti validnost rezultata.

Intervju, kao tehnika, omogućava dublje razumevanje subjektivnih iskustava i percepcija. U istraživanju socijalizacije emocija, intervjui se koriste za prikupljanje detaljnih narativa o roditeljskim uverenjima, stavovima i percipiranim reakcijama na dečje emocije (npr., Thomassin et al., 2019). Intervjui se takođe koriste u kombinaciji sa eksperimentalnim vinjetama kako bi se procenile roditeljske reakcije na hipotetičke emocionalne situacije (npr., Cassano & Zeman, 2010).

Posmatranje je tehnika prikupljanja podataka koja se može koristiti unutar različitih metoda. Ona podrazumeva direktno beleženje ponašanja dece ili roditelja u prirodnom ili strukturisanom okruženju sa ciljem evidentiranja emocionalnih reakcija i interakcija u skladu sa rodnim normama. Posmatranje omogućava istraživačima da uoče i neverbalne aspekte emocija, poput mimike, gestova i tona glasa, koji često ne mogu biti registrovani putem upitnika ili intervjuja (npr., Chaplin et al., 2005). Ova tehnika je posebno korisna u istraživanjima socijalizacije emocija, jer omogućava identifikaciju suptilnih rodno diferenciranih obrazaca ponašanja koji se možda ne izražavaju eksplicitno u verbalnim izjavama ispitanika.

Analiza sadržaja je dominantna tehnika u proučavanju uticaja medija na rodnu socijalizaciju emocija. *Kvantitativna analiza sadržaja* se koristi za kodiranje prisustva određenih ponašanja, osobina ili emocionalnih izraza kod medijskih likova (npr., Aubrey & Harrison, 2004; Sink & Mastro, 2017). Time

se kvantifikuje reprezentacija emocija i rodnih stereotipa u medijima. S druge strane, kod *kvalitativne analize sadržaja* u fokusu su narativi, značenja i reprezentacije emocija u medijima (npr., Walsh & Leaper, 2019). Ova tehnika omogućava dublje razumevanje implicitnih poruka koje mediji šalju o rodno prikladnim emocionalnim izražavanjima.

Longitudinalne studije

Poseban značaj u ispitivanju procesa kojim agensi socijalizacije ostvaruju svoje efekte u oblasti emocija imaju longitudinalne studije. One prate istu grupu pojedinaca tokom dužeg vremenskog perioda i prikupljaju podatke u više vremenskih tačaka. Longitudinalne studije su važne za razumevanje razvojnih putanja i identifikaciju uzročno-posledičnih veza u socijalizaciji emocija (npr., Chaplin et al., 2005; Endendijk et al., 2017; Miller-Slough & Dunsmore, 2019; Ostrov et al., 2006). Omogućavaju praćenje promena i razvoja unutar iste grupe, identifikaciju obrazaca i trendova, te analizu uticaja kontekstualnih faktora tokom vremena. Međutim, istraživači koji se opredele za ovaj način istraživanja suočavaju se sa izazovima poput osipanja učesnika, upravljanja velikim skupovima podataka i obezbeđivanja doslednosti u prikupljanju podataka tokom dužeg perioda.

* * *

Raznovrsnost metodoloških pristupa u istraživanju rodne socijalizacije emocija odražava kompleksnost samog fenomena. Navedene metodološke razlike često doprinose i neslaganjima u nalazima, što se objašnjava specifičnim prednostima i ograničenjima svake metode i tehnike. Stoga se ističe potreba za integrativnim i multimetodskim pristupima koji kombinuju različite metode i tehnike kako bi se dobila sveobuhvatnija i validnija slika o tome kako porodica, vršnjaci i mediji učestvuju u rodnoj socijalizaciji emocija.

Porodica kao agens rodne socijalizacije emocija

Kao jedan od primarnih agensa socijalizacije, porodica igra značajnu ulogu i kada je reč o socijalnom učenju u oblasti emocija. Mehanizmi kojima to ostvaruje definisani su u odgovarajućim teorijskim modelima (Burgoon, 1993; Eisenberg, 2020; Morris et al., 2007) i potkrepljeni empirijskim nalazima (npr., Castro et al., 2015; Thomassin et al., 2019).

Važno je naglasiti da socijalizacija emocija nije jednosmeran proces od roditelja ka detetu, već dinamična i dvosmerna interakcija (Grusec & Lytton, 1988; Morris et al., 2007). To znači da se rodne norme ne prenose pasivno, već se aktivno kokonstruišu unutar porodičnog sistema u kojem su deca aktivni učesnici u sopstvenoj socijalizaciji. Dečje urođene karakteristike i njihovo spontano emocionalno izražavanje mogu izazvati specifične, rodno diferencirane reakcije roditelja, stvarajući povratnu spregu koja oblikuje razvoj emocionalnih obrazaca. Ovaj kompleksni proces interakcije stoji u osnovi bio-psiho-socijal-

nog modela socijalizacije emocija (Chaplin, 2015). Na primer, pojedini autori (npr., Brody, 1999) navode da su dečaci skloniji višem nivou uzbuđenja i aktivnosti, što se dovodi u vezu s biološkim predispozicijama. Kao odgovor na ove razlike, roditelji često usmeravaju svoje ponašanje tako što kod dečaka aktivnije podstiču razvoj strategija emocionalne regulacije, polazeći od pretpostavke da im je ta veština potrebna nego devojčicama (Chaplin, 2015). Nasuprot praksama roditeljstva za dečake, ovaj model sugerise da roditelji često vode više emocionalno fokusiranih interakcija sa svojim ćerkama. Prema zastupnicima ovog pristupa, niži nivoi uzbuđenja kod devojčica i njihove naprednije jezičke veštine mogu olakšati ove razmene, što za posledicu ima veću emocionalnu izražajnost kod devojčica.

U ovom delu monografije biće analizirana uloga porodice kao agensa u socijalizaciji rodno specifičnog emocionalnog reagovanja kroz kritičko sagledavanje teorijskih okvira koji objašnjavaju ove složene procese i relevantnih empirijskih nalaza.

Teorijski modeli rodne socijalizacije emocija u porodici

Pored širih teorijskih modela, predstavljenih u okviru ovog poglavlja, a koji dotiču i ulogu roditelja kao agensa socijalizacije, u ovom delu biće predstavljeni i uži teorijski modeli koji se bave konkretno socijalizacijom emocija u porodici.

U nastavku će biti predstavljeni heuristički model socijalizacije emocija (Eisenberg, 2020; Eisenberg et al., 1998; Spinrad & Eisenberg, 2023), tripartitni model porodičnog uticaja na regulaciju emocija (Morris et al., 2007) i teorija kršenja očekivanja (Burgoon, 1993) kao naročito relevantni okviri za razumevanje ovog procesa. Dok heuristički i tripartitni model pružaju temeljan uvid u mehanizme socijalizacije emocija unutar porodice, teorija kršenja očekivanja nudi dodatni, specifičan okvir za razumevanje kako roditelji reaguju na kršenje (rodnih) normi i oblikuju (rodno) diferenciranu emocionalnu regulaciju.

Heuristički model socijalizacije emocija (Eisenberg, 2020; Eisenberg et al., 1998; Spinrad & Eisenberg, 2023) ističe roditelje ako najvažnije agense u procesu socijalizacije emocija. Ovi autori govore o ponašanjima socijalizacije povezanim sa emocijama (eng. *emotion-related socialization behaviors (ERSB)*) koja podrazumevaju roditeljske strategije koje direktno doprinose razvoju dečje emocionalnosti i sposobnosti regulacije. U tom kontekstu oni razlikuju tri glavna tipa ponašanja: reakcije roditelja na emocije dece, roditeljsko sopstveno izražavanje emocija i roditeljske diskusije o emocijama. Kada je reč o prvom tipu ponašanja, reakcije roditelja na negativne emocije dece su posebno važna prilika za učenje emocionalne regulacije. Podržavajuće i senzitivno roditeljstvo povezano je sa adaptivnijom regulacijom emocija i ređim doživljajima negativnih emocija kod dece. S druge strane, kaznene ili minimizirajuće reakcije roditelja mogu doprineti disfunkcionalnoj regulaciji i razvoju neadekvatnih strategija suočavanja sa emocijama. Deca koja dobijaju poruku da su emocije neprihvatljive često uče da ih potiskuju ili da se emocionalno distanciraju, što može dovesti do

anksioznosti ili depresivnih simptoma u kasnijem uzrastu. Drugi tip ponašanja, odnosno roditeljsko sopstveno izražavanje emocija ima višestruke uloge u dečjem emocionalnom razvoju. Kada roditelji izražavaju pozitivne emocije, poput topline, ohrabrivanja ili radosti, to pomaže deci da razviju svesnu kontrolu nad emocijama i ponašanjem. Nasuprot tome, česta ekspresija negativnih emocija, naročito ljutnje, može otežati razvoj adaptivnih strategija regulacije i smanjiti sposobnost samokontrole kod dece. Istovremeno, način na koji roditelji izražavaju i kontrolišu svoje emocije pruža deci smernice o tome koje emocije je prihvatljivo pokazivati i u kojim situacijama, oblikujući njihove veštine emocionalne regulacije. Diskusija o emocijama predstavlja treći mehanizam socijalizacije. Kada roditelji razgovaraju sa decom o emocijama, objašnjavajući njihove uzroke i posledice i podučavajući ih strategijama regulacije, deca stiču alate za konstruktivno suočavanje sa svojim osećanjima. Strategije poput *emocionalnog osnaživanja* (eng. *emotional coaching* (Gottman et al., 1997)), koje uključuju validaciju i prihvatanje emocija, objašnjavanje i podsticanje izražavanja pozitivnih i negativnih emocija, povezane su sa adaptivnijom regulacijom i većom emocionalnom stabilnošću. Suprotno tome, praksama minimiziranja ili diskreditovanja emocija razvijaju se manje adaptivne veštine regulacije. Heuristički model socijalizacije emocija tako prikazuje kako ovi mehanizmi oblikuju emocionalnu regulaciju kod dece, naglašavajući da ishod zavisi od karakteristika deteta, kao što su rod, temperament i uzrast, kao i od situacionih faktora.

Tripartitni model porodičnog uticaja na regulaciju emocija (Morris et al., 2007) predstavlja još jedan teorijski okvir za razumevanje načina na koje porodično okruženje oblikuje razvoj emocionalne regulacije kod dece i adolescenata. Tri glavna mehanizma kojima se to postiže su: 1) opservaciono učenje, modelovanje i socijalno referenciranje; 2) roditeljske prakse specifično povezane sa emocijama i upravljanjem emocijama; 3) emocionalna klima porodice (vaspitni stil roditelja, stil afektivne vezanosti, porodična ekspresivnost i bračni odnos).

Porodica kroz ove mehanizme detetu prenosi norme o tome koje emocije su prihvatljive i na koji način ih treba izražavati ili regulisati (Morris et al., 2007). Posmatranje, modelovanje i socijalno referenciranje je prvi mehanizam. Deca uče posmatrajući roditeljske emocionalne reakcije i strategije regulacije. Na taj način, roditeljski primer funkcioniše kao temelj za razvoj dečjih strategija emocionalne ekspresije i kontrole. Kroz svakodnevne interakcije, dete internalizuje koje emocije su *dozvoljene*, koje se pozitivno vrednuju, a koje se smatraju neadekvatnim i u kojim okolnostima, kao i načine njihovog upravljanja. Socijalno referenciranje se odnosi na proces u kojem deca, posebno u novim ili dvosmislenim situacijama, traže emocionalne znakove od roditelja ili drugih važnih figura kako bi razumela kako da reaguju, razmišljaju ili se osećaju u vezi sa određenim događajem ili stimulusom. Na primer, kada se dete susretne sa nepoznatim predmetom ili situacijom, može pogledati roditeljev izraz lica da bi procenilo da li je situacija bezbedna, uzbudljiva ili opasna. Drugi mehanizam

koji ovaj model prepoznaje čine konkretne roditeljske prakse koje se javljaju kao reakcija na emocionalne izraze dece. Na primer, roditelji mogu podsticati dete da nauči da prepozna i imenuje svoje emocije, saosećati sa njim i pomoći mu da pronađe strategije za suočavanje sa njima (eng. *emotional coaching* (Gottman et al., 1997)). Suprotna praksa podrazumeva ignorisanje dečjih emocija, umanjivanje njihovog značaja ili kažnjavanje deteta za manifestaciju negativnih osećanja (Morris et al., 2007). Ove reakcije mogu biti i suptilnije, kao što je preusmeravanje pažnje deteta kada izrazi nepoželjnu emociju, promenu teme razgovora kako bi se izbegla diskusija o neprijatnim osećanjima, ili manifestaciju stava kroz neverbalnu komunikaciju (npr. roditelj se ukoči ili promeni izraz lica kada dete izrazi tugu, signalizirajući nelagodnost ili neodobravanje). Na kraju, ovi autori navode emocionalnu klimu u porodici, odnosno širi kontekst u kojem se emocionalna socijalizacija odvija. Pod tim podrazumevaju vaspitni stil roditelja, odnosno opšti pristup roditelja u vaspitanju dece, stil afektivne vezanosti, ekspresivnost, odnosno stepen do kojeg se emocije (pozitivne i negativne) otvoreno izražavaju ili potiskuju unutar porodice i prirodu odnosa između roditelja, uključujući nivoe konflikta i emocionalnu podršku. U toplim, otvorenim porodičnim sredinama, deca se osećaju sigurno da izraze svoja osećanja i da eksperimentišu sa strategijama regulacije. Nasuprot tome, u emocionalno zatvorenim ili konfliktima opterećenim porodicama, deca mogu internalizovati poruku da je izražavanje emocija nepoželjno, što može dovesti do potiskivanja emocija ili neadekvatne regulacije.

Oba predstavljena modela pozivaju se na koncept *emocionalnog osnaživanja* (eng. *emotion coaching*) koji su Gotman i saradnici (Gottman et al., 1997) detaljno opisali kao pristup u kojem roditelji kroz validaciju emocija, empatiju i zajedničko rešavanje problema pomažu deci da razumeju i adekvatno izražavaju svoja osećanja. Osnovna ideja jeste da na dečja osećanja ne treba gledati kao na probleme koje treba rešiti ili odbaciti, već kao priliku za učenje i povezivanje. Preciznije, emocionalno osnaživanje uključuje pet koraka. Prvi korak podrazumeva obraćanje pažnje roditelja na signale emocije koju dete doživljava, čak i one suptilne, kao što su promene u izrazu lica, držanju ili generalnom ponašanju. Drugi korak se odnosi na prepoznavanje emocionalnih doživljaja, i pozitivnih i negativnih, kao prilika za intimnost i učenje, a ne kao probleme koje treba odmah regulisati ili potisnuti. Treći korak jeste stvaranje sigurnog prostora za emocionalno izražavanje deteta, kroz empatično slušanje njegovih doživljaja i verbalnu validaciju emocionalnih stanja, odnosno potvrdu da, uzimajući u obzir perspektivu deteta, njegova osećanja imaju smisla. Na ovaj način kod dece se razvija sigurnost i doživljaj razumevanja. Na sledećem koraku važno je naučiti dete da imenuje emocije. Pomažući deci da pronađu odgovarajuće reči za imenovanje svojih emocija, roditelji grade njihovu emocionalnu pismenost. Jedan od načina na koji to mogu postići je modelovanje, imenujući sopstvene emocije. Peti korak predstavlja postavljanje granica uz zajedničko rešavanje problema. Praveći razliku između emocionalnog doživljaja i ponašanja, roditelji

ističu da su sve emocije validne, ali da se neprikladna ili destruktivna ponašanja ne odobravaju. Prethodni koraci omogućavaju detetu da se smiri, a zatim zajednički, sa roditeljima, istraži strategije za regulaciju emocija. Time se dete uči samokontroli i efikasnim mehanizmima suočavanja sa osećanjima.

Nasuprot roditeljima koji neguju ovaj pristup, postoje roditelji koji imaju tendenciju da ignorišu, odvlače pažnju od emocija, ili trivijalizuju emocije svog deteta, šaljući mu poruku da su njegova osećanja nepostojeća ili nevažna (Gottman et al., 1997). Kao rezultat toga, deca mogu naučiti da potiskuju ili skrivaju svoja osećanja. Još jedna od mogućih reakcija roditelja je da aktivno kritikuju emocionalno izražavanje i čak kažnjavaju osećanja dece. Takvim reagovanjem kreiraju uverenja da su određene emocije inherentno *loše* ili neprihvatljive, izazivajući osećanje stida kod dece prilikom njihovog doživljavanja, što za posledicu može imati skrivanje osećanja. Treći tip neadekvatnih roditeljskih strategija jeste *laissez-faire* pristup, u kome roditelji prihvataju emocije, pružaju podršku, ali ne vode decu kroz emocionalna iskustva, ne uče ih veštinama suočavanja sa njima, niti postavljaju neophodne granice ponašanja. Ova deca kasnije često imaju problema sa emocionalnom regulacijom, kontrolom impulsa i razumevanjem odgovarajućih granica za svoje ponašanje.

U kontekstu rodne socijalizacije emocija, roditelji koji dosledno primenjuju emocionalno osnaživanje, aktivno uče decu da je u redu osećati bilo koju emociju, bez obzira na društvena rodna očekivanja. Nasuprot njima, roditelji koji minimizuju, ignorišu ili kažnjavaju emocionalne reakcije koje smatraju neadekvatnim za određeni rod, mogu doprineti razvoju rigidnih, rodno tipičnih obrazaca ponašanja, kroz koja se, na primer, kod dečaka obeshrabruje izražavanje tuge, a kod devojčica izražavanje ljutnje.

Analiza sadržaja narativa roditelja jedne od ovih studija (Thomassin et al., 2019) pokazala je da su roditelji svesni svoje uloge u ovom procesu, značaja obraćanja pažnje na emocije svoje dece, slušanja, validiranja osećanja i pružanja smernica za suočavanje sa doživljenim emocijama. Govoreći o socijalizaciji emocija, istakli su važnost i indirektnih i direktnih mehanizama, naglašavajući da su oba pristupa važna za učenje o prihvatljivim načinima doživljavanja i izražavanja emocija. Na primer, roditelji su prepoznali da su svojoj deci neretko modeli i da ona često imitiraju ili uče iz njihovog ponašanja. Generalno su se složili da otvoreni razgovori o emocijama pomažu deci da ih prepoznaju, imenuju i adekvatno izraze. Izražavali su i da ponekad sumnjaju u svoje veštine, te da njihov osećaj samoefikasnosti varira u zavisnosti od uzrasta deteta, kategorije doživljene emocije i konkretnog konteksta. Roditelji su verovali da deca ne mogu da kontrolišu svoj emocionalni doživljaj i bili svesni značaja svoje uloge, pre svega, u učenju dece kako da regulišu ekspresiju emocija. Posebnu pažnju pridavali su kontroli izražavanja onih osećanja sa negativnim predznakom, kao što je ljutnja, na čemu se insistiralo u javnim situacijama. Iako su ispitanici smatrali da emocije imaju svoju funkciju, uočeni su izvesni obrasci koji se tiču rodne socijalizacije emocija, kao što je bojazan očeva da bi manifestacija emocija sla-

bosti, npr. tuge, od strane sinova njih mogla učiniti ranjivim, posebno u odnosu sa vršnjacima. Mnogi roditelji su istakli da društvena očekivanja utiču na njihov stil roditeljstva. Dok su neki od njih izrazili želju da se aktivno suprotstave tradicionalnim rodnim ulogama, drugi su birali da ih slede kako bi zaštitili decu od društvene osude.

Teorija kršenja očekivanja (Burgoon, 1993) pruža uvid u to kako pojedinci reaguju kada se prekrše socijalne norme i očekivanja, zbog čega je posebno relevantna u analizi procesa usvajanja rodnihi normi u oblasti emocija. Osnovna pretpostavka je da će u situaciji kada neko prekrši očekivanja zasnovana na istaknutoj socijalnoj kategoriji kojoj pripada (npr. rod), opažači njegovo ponašanje procenjivati kao ekstremnije nego isto ponašanje manifestovano od strane osoba koje nisu prekršile ta očekivanja. U kontekstu rodne socijalizacije emocija, kada dete pokaže ponašanje koje krši kulturne rodne norme, npr. kada dečak pokaže strah, okolina tu ekspresiju ocenjuje intenzivnijom nego kada je vidi kod devojčice jer tu ne postoji kršenje očekivanja. Takođe, ova teorija predviđa povećano emocionalno uzbuđenje kod roditelja kao posledicu kršenja očekivanja, praćeno pomeranjem pažnje sa originalnog cilja interakcije na izvor uzbuđenja, a to je kršenje normi od strane deteta. Prema ovom modelu, kršenje očekivanja zasnovanih na rodnim normama menja percepciju ponašanja deteta i povećava negativno afektivno uzbuđenje, što utiče na ponašanje roditelja, čineći njihove reakcije manje konstruktivnim.

Empirijski nalazi podržavaju ovaj model. Jedno istraživanje (Cassano et al., 2007) pokazalo je da su očevi izveštavali o većem stepenu stresa kada su njihovi sinovi izražavali tugu nego kada su to činile njihove ćerke uzrasta od 6 do 10 godina. Ovaj stres je, prema autorima, bio povezan s neskladom između detetovog ponašanja i rodnihi normi, tj. kršenjem očekivanja o *prihvatljivom* emocionalnom izražavanju kod dečaka. Takođe, očevi su navodili da više podrške pružaju ćerkama nego sinovima kada izražavaju tugu, čime potencijalno doprinose razvoju konstruktivnih strategija regulacije ove emocije kod devojčica. Nasuprot tome, emocionalna socijalizacija tuge kod sinova bila je manje podržavajuća, što se delimično može objasniti povećanim distresom koji roditelji, posebno očevi, doživljavaju u kontaktu sa socijalno nepoželjnim emocionalnim ponašanjem.

Ovi zaključci su direktno potkrepljeni u eksperimentalnoj studiji (Cassano & Zeman, 2010) koja je testirala uticaj kršenja normativnih očekivanja na emocionalne i verbalne reakcije roditelja. Očevi su pokazali snažniju osetljivost na situacije koje su predstavljene kao kršenje očekivanja, reagovali su više negativno-emocionalnim rečnikom i ređe koristili konstruktivne strategije socijalizacije. Majke su, s druge strane, u takvim uslovima više naglašavale detetovo emocionalno stanje nego strategije regulacije. Pored toga, ova eksperimentalna studija je pokazala da su i majke i očevi imali tendenciju da u situaciji kršenja očekivanja više govore o samom događaju, a manje o emocijama. U svetlu teorije kršenja očekivanja, prema ovim autorima, uočena tendencija može ukazivati na to da su roditelji u tim trenucima bili preokupirani brigom koju je kršenje

očekivanja izazvalo, te da nisu mogli konstruktivno da pristupe emocionalnom učenju koje će deci obezbediti bolje preduslove za razvoj veština regulacije tuge. Alternativno, može se pretpostaviti da su roditelji procenili da je za decu koja slabije regulišu tugu korisnije da razumeju uzroke i tok događaja nego da se bave obradom emocije ili strategijama suočavanja sa njom.

Navedeni teorijski pristupi i empirijski nalazi koji ih potkrepljuju osvetljavaju složene mehanizme putem kojih rodne norme i očekivanja oblikuju roditeljske reakcije i, posredno, razvoj emocionalne regulacije kod dece.

Empirijski nalazi o rodnoj socijalizaciji emocija u porodici

Brojne studije, kako one s kraja prošlog veka, tako i savremenija istraživanja, neretko ukazuju na razlike u načinu na koji roditelji komuniciraju sa sinovima i ćerkama o emocijama uopšte i pojedinim kategorijama emocija (npr., Adams et al., 1995; Portengen et al., 2025). Uočene su razlike u verbalnim i neverbalnim stilovima komuniciranja, usmerenosti pažnje, kao i temama koje prate ove razgovore, što odražava različita roditeljska očekivanja i predstave o tome šta je prikladno u zavisnosti od roda deteta.

U ovom delu detaljno će biti razmotreni najrelevantniji empirijski nalazi iz ove oblasti, grupisani u tri međusobno povezane celine: (1) roditeljske prakse i percipirane razlike u tretmanu emocija kod devojčica i dečaka, (2) sličnosti i razlike u praksama majki i očeva u socijalizaciji emocija, i (3) roditeljske strategije socijalizacije emocija u različitim fazama razvoja deteta. Iako se nalazi pojedinih studija ponekad mogu tematski preklapati i tako obuhvatiti više od jedne celine, ovakva struktura omogućava pregledniji prikaz rezultata. Uz kritički osvrt na glavne zaključke i metodologiju postojećih studija, cilj je da se stekne jasniji uvid u to kako se kroz porodičnu dinamiku oblikuju rodno specifični obrasci emocionalnog izražavanja i regulacije.

Jedna grupa istraživanja fokusirala se na to kako deca, bilo neposredno ili retrospektivno u odraslom dobu, doživljavaju roditeljske reakcije na svoje emocionalno izražavanje. Ispitivanja ove vrste pružaju uvid u to kako deca tumače poruke koje im roditelji šalju o prikladnosti izražavanja različitih emocija, ali i kako se te poruke mogu razlikovati u zavisnosti od uzrasta, roda deteta i roditelja, te šireg socijalnog konteksta. Druga grupa studija oslanjala se na roditeljske izveštaje o sopstvenim praksama u ovom domenu, dok posebno važnu grupu istraživanja čine ona koja su podrazumevala direktno posmatranje roditeljskog ponašanja i interakcije s decom, čime je izbegnuto oslanjanje na sećanje ili interpretaciju ispitanika. Ova istraživanja omogućavaju preciznije beleženje konkretnih strategija socijalizacije emocija koje roditelji koriste u cilju otkrivanja ranih obrazaca u tretmanu emocija kod dečaka i devojčica.

Roditeljske prakse i percipirane razlike u tretmanu emocija kod devojčica i dečaka

Brojni empirijski nalazi sugerišu da roditelji, koristeći direktne i indirektnе strategije socijalizacije, aktivno šalju različite poruke dečacima i devojčicama u vezi sa prikladnim emocionalnim izrazima. Prikaz rezultata ovih studija počinje od istraživanja roditeljskog odnosa prema ekspresivnosti dece, a zatim se fokus pomera na roditeljske prakse u vezi sa distinktivnim primarnim emocijama, počev od onih kojima se izražava ranjivost, tzv. submisivnih emocija, kao što su tuga i strah, preko sreće do ljutnje. Pošto se većina studija bavila analizom roditeljskih reakcija na više emocija odjednom (u istoj studiji), rezultati se ponekad prikazuju objedinjeno kako bi se preciznije opisao dizajn istraživanja, istakao kulturološki kontekst ili hronologija.

O značaju interakcija fokusiranih na emocije za njihovu socijalizaciju svedoče neki raniji empirijski nalazi, čiji su ispitanici bili američkog porekla (Adams et al., 1995; Malatesta et al., 1989). U jednoj od tih studija (Malatesta et al., 1989) pokazano je da se majke različito ponašaju prema dečacima i devojčicama već tokom prve godine života deteta. Autori su uočili da majke u tom periodu raznovrsnije i intenzivnije facijalne ekspresije emocija manifestuju u kontaktu sa svojim ćerkama nego sinovima, iako nisu registrovane inicijalne rodne razlike u facijalnim izrazima novorođenčadi. Ishod ovih razlika u interakciji se na kraju prve godine manifestovao u većoj emocionalnoj izražajnosti devojčica. Slično, u jednoj davnoj studiji ustanovljena je tendencija majki da različito reaguju na plač u zavisnosti od roda deteta, i to na uzrastu od dve godine (Brooks-Gunn & Lewis, 1982, prema Oatley & Jenkins, 1996). One su u tom istraživanju bile reaktivnije na plakanje dečaka, etiketirajući to ponašanje neprihvatljivim. S druge strane, u studiji sprovedenoj tri decenije kasnije, čije su ispitanice bile majke iz Kine, otkriveno je da one podstiču emocionalno izražavanje kod dečaka više nego kod devojčica (Chan, 2012). Nameće se pitanje da li obrasci koje majke koriste u interakciji sa decom zavise od kulturnog konteksta.

Ipak, u studiji u kojoj su posmatrani razgovori američkih i kineskih majki sa trogodišnjim dečacima i devojčicama o događajima koji izazivaju sreću, tugu, strah i ljutnju, ustanovljeno je da su majke, nezavisno od nacionalnosti kojoj pripadaju, češće i detaljnije objašnjavale emocije u komunikaciji sa devojčicama nego dečacima (Wang, 2001).

Metaanalitička studija (Aznar & Tenenbaum, 2020) nije našla dokaze o razlici u učestalosti razgovora o emocijama između majki sinova i majki ćerki. Međutim, ova studija nije uzela u obzir stepen elaboracije, sadržaj razgovora, kao ni valencu emocije o kojoj se razgovaralo. Kao što pokazuju empirijski nalazi kojima će uskoro biti posvećena pažnja, rodne razlike je neophodno izučavati i u odnosu na kategoriju emocije. Pored toga, ove poruke šalju se i neverbalnim, ne samo verbalnim kanalima, što u navedenoj studiji nije ispitano.

Kada je reč o kategoriji emocije, izvesni rodno specifični obrasci uočeni su kada je reč o tzv. submisivnim emocijama. Nalazi studije Adams i saradnika (Ad-

ams et al., 1995) pokazali su da su američki roditelji sa decom nešto mlađom od 6 godina češće koristili reči povezane s emocijama kada su razgovarali sa ćerkama nego sa sinovima, a posebno reči koje se odnose na sreću i tugu. Majke i očevi se nisu međusobno razlikovali u ovim aspektima komunikacije. Na uzrastu od 6 godina devojčice iz ovog uzorka su učestalije razgovarale o emocijama, posebno o tuzi. Još jedna studija (Fivush et al., 2000), u kojoj se od roditelja tražilo da sa svojom decom uzrasta tri i po i četiri godine razgovaraju o doživljajima sreće, ljutnje, tuge i straha, utvrdila je da su roditelji u većoj meri diskutovali o emocionalnom iskustvu tuge sa svojim ćerkama nego sinovima, stavljajući akcenat na uzroke ove emocije. Međutim, ovde nisu pronađene rodne razlike među decom u pogledu spremnosti da govore o svojim emocijama, dečaci su to radili sa jednakom učestalošću kao i devojčice. Prema tumačenju autorki, to što roditelji češće razgovaraju o tuzi sa devojčicama, a kod njih ne postoji veća spremnost da o njoj govore može ukazivati na to da devojčice ne iniciraju same razgovore na ovu temu, već to čine roditelji. S druge strane, one ne isključuju ni mogućnost da devojčice tugu intenzivnije izražavaju na neverbalnom planu, kao ni to da je učestalije i doživljavaju u svakodnevним interakcijama, čineći tako roditelje spremnijim da sa njima diskutuju baš o tom emocionalnom iskustvu. Takođe, kako su rodne razlike u spremnosti dece da govore o svojim emocijama uočene u ranijoj studiji (Adams et al., 1995), sprovedenoj na šestogodišnjacima, postoji mogućnost da se one javljaju kasnije, na kraju predškolskog perioda. Ipak, i u ovom istraživanju (Fivush et al., 2000) izvesne rodne razlike uočene su kada su deca govorila o emociji straha. Devojčice su koristile više emocionalno obojenih reči kada su opisivale događaje u kojima su doživele ovu emociju nego dečaci. Oni su izbegavali da govore o samom emocionalnom iskustvu straha, više se fokusirajući na druge elemente događaja. Ovakva tendencija mogla bi biti posledica usvajanja rodniх normi prema kojima emocije slabosti nisu saglasne sa shemom o muškarcu.

Roditeljske reakcije na izražavanje emocija dečaka i devojčica slično su opisane i iz perspektive sinova i ćerki. U jednoj restrospektivnoj studiji sprovedenoj u SAD (Garside & Klimes-Dougan, 2002), od odraslih ispitanika se tražilo da se prisete načina na koji su njihovi roditelji reagovali na izražavanje emocija tokom njihovog detinjstva. Rezultati su pokazali da su muškarci, u poređenju sa ženama, češće percipirali roditelje kao one koji su kažnjavali izražavanje svih ispitaniх negativnih emocija (tuge, ljutnje i straha), čime su slali poruku o neprihvatljivosti ispoljavanja negativnih emocija kod dečaka. Dok se kažnjavanje izražavanja tuge i straha može razumeti oslanjanjem na shemu o muškarcu od koga se ne očekuje manifestacija slabosti (Brody & Hall, 2008), nalaz o višim nivoima roditeljskog kažnjavanja ljutnje u periodu detinjstva autori objašnjavaju time da oni ovu emociju češće i ispoljavaju nego devojčice ili je izražavaju na provokativniji, otvoreniji ili fizički agresivniji način, zahtevajući i veću kontrolu (Eagly & Steffen, 1986). Moguće je, dakle, da se rodne razlike ne odnose isključivo na kategoriju emocije koja se izražava, već i na način na koji se ona ispoljava, što može oblikovati i specifične obrasce njihovog regulisanja.

Slične tendencije roditelja uočene su i u afroameričkim porodicama, gde su majke petogodišnjih dečaka prijavljivale manje podržavajućih reakcija na negativne, submisivne emocije u poređenju sa majkama petogodišnjih devojčica (Nelson et al., 2012). Nasuprot tome, u Turskoj su majke dece predškolskog uzrasta češće primenjivale strategiju pojačavanja/reflektovanja emocija kada su sinovi pokazivali tugu nego kada su to činile ćerke (Ersay, 2014), dok je jedna novija studija sprovedena u Kini (Zhang, 2018) utvrdila odsustvo razlika u ponašanju roditelja prema trogodišnjim sinovima i ćerkama, što je u suprotnosti sa nalazima ranije studije sprovednoj u istoj zemlji (Wang, 2001). Ipak, autor (Zhang, 2018) navodi da bi nepostojanje razlike moglo biti posledica nedovoljno velikog uzorka ispitanika, kao i sprovođenja politike jednog deteta u Kini, usled čega su roditelji mogli pridati veći značaj tome da se deca vaspitaju u skladu sa opštim kulturnim normama, nego da se ponašaju u skladu sa rodnim očekivanjima.

Razlike u obrascima komunikacije sa dečacima i devojčicama uočene su u još nekim ranijim studijama (Fivush, 1989; Fivush, 1991), ali se rodni stereotipi nisu izgubili ni kasnije (van der Pol et al., 2015; Portengen et al., 2025). Ispitivanja Robin Fivuš (Fivush, 1989; Fivush, 1991) pokazala su da majke dvoipogodišnjaka i trogodišnjaka (Fivush, 1989), kao i dece predškolskog uzrasta (Fivush, 1991) više razgovaraju o ljutnji sa sinovima, a o tuzi sa ćerkama, pri čemu su isti rezultati dobijeni i kada su razgovori o emocijama spontani (Fivush, 1989), i kada je od ispitanica eksplicitno zahtevano da razgovaraju o emocijama (Fivush, 1991). Razgovori sa ćerkama češće su bili vezani za interpersonalne odnose, dok su sa sinovima dominirale teme o autonomiji (Fivush, 1991), što je potvrđeno i u komunikaciji sa očevima (Fivush et al., 2000).

Istraživanje sprovedeno u Holandiji mnogo godina kasnije (van der Pol et al., 2015) pokazalo je da su, tokom čitanja slikovnica sa svojom predškolskom decom, roditelji pokazivali sklonost da dečje likove koji izražavaju ljutnju označe kao dečake, dok one koji izražavaju tugu ili sreću označe kao devojčice, indirektno potvrđujući rodne stereotipe o emocijama. Slična studija iz 2025. godine (Portengen et al., 2025), takođe sprovedena u Holandiji, pokazala je da se ovaj obrazac zadržao kada je reč o tuzi, pa su roditelji češće koristili ženske oznake za likove dece koja ispoljavaju tugu, ali su podjednako često koristili ženske i muške oznake za likove dece koja ispoljavaju strah i ljutnju, sugerišući potencijalne promene u normama kada je o ovim emocijama reč.

Prikaz rezultata studija koje su ispitivale roditeljske postupke u socijalizaciji ljutnje, sprovedenih u različitim kulturama, u različitim vremenskim periodima, korišćenjem različitih metoda, ne omogućava izvođenje jasnih zaključaka o sadržaju rodni normi koje se odnose na ovu emociju.

U studiji sprovedenoj u Indiji (Raval & Martini, 2009) analizirani su odgovori majki na izraze ljutnje, tuge i fizičkog bola njihove dece uzrasta između 5 i 9 godina u različitim kontekstima, uključujući situacije u kojima su bile prisutne same, otac deteta ili njegovi vršnjaci. Pokazalo je da se ponašanje majki prema

izražavanju ovih emocija nije razlikovalo u zavisnosti od toga da li ih izražava sin ili ćerka, ali jeste u zavisnosti od toga pred kim je manifestovana ljutnja. Majke su prijavile da kada njihov sin direktno pokazuje ljutnju pred njima, i same osećaju intenzivniju ljutnju nego kada to rade ćerke. Ponuđeno objašnjenje se oslanja na pretpostavku o snažnijem izražavanju ljutnje od strane dečaka. Jedno drugo istraživanje istih autora (Raval & Martini, 2011) ipak je potvrdilo rodno stereotipnu socijalizaciju ljutnje na uzrastu dece između 6 i 8 godina. U toj studiji majke su prijavile manje saosećanja prema ispoljavanju ljutnje kod svojih ćerki nego kod sinova. Ovi nalazi ukazuju da rodne norme oblikuju majčino reagovanje na ljutnju, pri čemu se od devojčica očekuje veća kontrola ove emocije u skladu sa tradicionalnim normama.

Jedno kros-kulturno istraživanje se, umesto konkretnim postupcima, bavilo ispitivanjem značaja koji studentkinje i studenti pridaju izgradnji određenih karakteristika kod svojih budućih sinova i ćerki (Diener & Lucas, 2004). U ovom istraživanju učestvovali su ispitanici iz 48 zemalja, uključujući i jednu državu iz našeg regiona (Hrvatsku). Tom prilikom zabeleženo je odsustvo rodnih razlika u preferenciji sreće (blaga, statistički neznčajna prednost je data devojčicama), ali je utvrđena veća preferencija neustrašivosti i potiskivanja ljutnje za dečake. Supresiji ljutnje kod svojih sinova su muški ispitanici pridavali veći značaj u poređenju sa ispitanicama. Ovi rezultati u skladu su sa pretpostavkom o većoj potrebi za kontrolom emocija kod dečaka zbog urođenog višeg nivoa pobuđenosti, a takođe su i u skladu sa rodnom normom prema kojoj muškarci treba da budu snažni i neemotivni. S druge strane, ovaj nalaz o preferenciji supresije ljutnje kod dečaka može delovati kontradiktorno shemi o muškarcu kao nosiocu crta socijalne dominacije i niže afilijativnosti, od koga se očekuje manifestacija ljutnje (kao izraz navedenih crta), kao i rezultata nekih istraživanja (npr., Raval & Martini, 2011). Međutim, ovaj rezultat se može tumačiti upravo oslanjanjem na biološke razlike i rodne sheme, te iz njih proizašlih očekivanja. Rukovođeni njima, budući roditelji možda kreću od pretpostavke da dečaci ljutnju izražavaju češće ili na neadekvatniji, agresivniji način, usled čega su norme koje se odnose na kontrolu ove emocije kod dečaka zahtevale jasnije definisanje i primenu (Eagly & Steffen, 1986). Slični rezultati dobijeni su u ranije navedenoj studiji (Pejičić, 2020), u kojoj su ispitanici nešto veći značaj pridali kontroli emocija moći od strane muškaraca nego žena.

Empirijski nalazi pokazuju da roditelji neretko različito pristupaju emocionalnim izrazima svojih ćerki i sinova, i to još od najranijeg uzrasta. Ove razlike se manifestuju kako kroz neposredne obrasce ponašanja i komunikacije, tako i kroz način na koji ih deca percipiraju i internalizuju.

Sličnosti i razlike u praksama majki i očeva u socijalizaciji emocija

U prethodnom odeljku navedeni su rezultati studija (npr., Ersay, 2014; Nelson et al., 2012), uključujući i nalaze metaanalitičke studije (Aznar & Tenenbaum, 2020) koje su se bavile samo obrascima u dijadama majka-dete. Ipak,

uloga očeva u ovom procesu može se razlikovati od uloge majke i usloviti razlike u ishodima socijalizacije. Neki empirijski nalazi, na primer, pokazuju kako očevi, u poređenju sa majkama, češće nastoje da prikriju sopstvene emocije (Dunsmore et al., 2009). Posebno su tome skloni oni koji ne odobravaju emocionalno izražavanje, smatrajući ga opasnim. Budući da deca uče o prikladnim emocionalnim reakcijama, između ostalog i posmatrajući roditelje, češće prikrivanje emocija od strane očeva može doprineti tome da dečaci i devojčice usvoje ideju da je sakrivanje osećanja društvena norma, posebno za dečake. Takođe, utvrđeno je da očevi mogu biti posebno osetljivi na kršenje rodni očekivanja (Cassano & Zeman, 2010), te pružati manje podrške sinovima kada izražavaju tugu u poređenju sa ćerkama, što može biti pripisano upravo stresu koji su doživeli kada su njihovi sinovi ispoljavali tugu kao nenormativno emocionalno ponašanje (Cassano et al., 2007). U ovom segmentu razmotriće se nalazi studija koje su se bavile poređenjem reakcija majki i očeva na različite emocije njihove dece, odnosno potencijalnom uslovljenošću procesa socijalizacije primarnih emocija rodom roditelja.

U prikazu empirijskih nalaza krenuće se od studija koje su se bavile ulogama majki i očeva u učenju o emocijama generalno ili negativnih emocija kod devojčica i dečaka, bez fokusiranja na pojedinačne kategorije emocija. Nakon toga će se prikazati rezultati studija koji su razmatrali uslovljenost strategija majki i očeva distinktivnom kategorijom emocije koju doživljavaju njihovi sinovi i ćerke.

U jednoj studiji (Fivush et al., 2000) od roditelja se tražilo da sa svojom troipogodišnjom i četvorogodišnjom decom razgovaraju o doživljajima sreće, ljutnje, tuge i straha. Iako nije uočena preferencija dece da o emocijama razgovaraju sa ocem ili majkom, već su to u jednakom stepenu činila sa oboma, ipak su ustanovljene neke kvantitativne i kvalitativne razlike između interakcija sa majkom i onih sa očevima. U tom istraživanju je ustanovljeno da su konverzacije dece sa majkama trajale duže nego one sa očevima i u njima se više diskutovalo o emocijama, a poseban akcenat je stavljen na uzroke emocija, čime su majke obezbeđivale i bolje razumevanje emocionalnog iskustva. Slično je utvrđeno i više od decenije kasnije u holandskim i američkim porodicama (van der Pol et al., 2015; Zaman & Fivush, 2013). Rezultati ovog istraživanja (Fivush et al., 2000) pokazali su da su majke angažovanije i daju detaljnija objašnjenja u interakciji sa decom u poređenju s očevima, posebno kada je reč o negativnim emocionalnim iskustvima, kao što je tuga, iako nisu isključena ni iskustva sreće. Stoga se čini da majke više pomažu deci u razumevanju njihovih ličnih iskustava, a posebno u suočavanju s negativnim emocijama, što može doprineti razvoju adaptivnih veština regulacije emocija. U prilog ovom objašnjenju o dominantnoj ulozi majke u učenju dece o emocijama govore rezultati španske studije u kojoj su posmatrana ponašanja roditelja prema deci predškolskog uzrasta (4 i 6 godina) tokom pričanja priče za vreme igre (Aznar & Tenenbaum, 2013). Tu je utvrđeno da je razgovor majke o emocijama tokom navedene igre predviđao

kasnije razumevanje emocija kod dece, dok takva veza nije pronađena kod očeva. Pretpostavlja se da korišćenjem emotivne oznake majke skreću pažnju dece na emocije i implicitno im šalju poruku da je izražavanje emocija prihvatljivo.

Rezultati ranije pomenute retrospektivne studije (Garside & Klimes-Dougan, 2002), koja je ispitivala mlade odrasle osobe američkog porekla o direktnim strategijama koje su njihovi roditelji koristili u detinjstvu, govori u prilog veće uključenosti majki u proces socijalizacije negativnih emocija nego očeva. Konkretnije, prema izveštajima njihove dece, one su češće koristile strategije nagrađivanja, pojačavanja i preusmeravanja, posebno kada je reč o izražavanju ljutnje. Nalazi kasnijih studija, koje nisu bile retrospektivne (Blandon, 2015; Nelson et al., 2016) takođe pokazuju da su majke bile dosledno emocionalno podržavajuće i manje sklone negativnim reakcijama na negativne emocije dece u poređenju sa očevima. Slično je utvrđeno u još jednoj retrospektivnoj studiji (Ramirez, 2018) u kojoj se od studenata, heterogenih po etnicitetu, pri čemu je oko polovina bila hispanskog porekla, tražilo da izveste o reakcijama roditelja na njihove negativne emocije manifestovane tokom adolescencije. Ustanovljeno je da su očevi češće reagovali na negativan način (pokazivali uznemirenost, primenjivali kažnjavanje ili minimiziranje emocija), dok su majke češće pružale podršku i podsticale izražavanje emocija. Autorka objašnjava da ovakvi rezultati mogu biti povezani sa kulturnim stereotipima o roditeljskim ulogama, gde se emocionalna podrška tradicionalno očekuje od majki. Negativne reakcije očeva bile su posebno izražene prema sinovima, dok kod majki nije bilo značajnih razlika u zavisnosti od pola/roda deteta. Moguće je da se očevi, internalizujući rodne norme koje ograničavaju emocionalnu ekspresivnost muškaraca, njima rukovode i u procesu socijalizacije emocija svojih sinova, na koje su posebno osetljivi budući da su i sami socijalizovani pod uticajem tih normi.

Na slične zaključke upućuju i rezultati studije u kojoj su reakcije roditelja procenjivane iz perspektive dece. U toj studiji, sprovedenoj u SAD (Zeman & Garber, 1996), deca uzrasta 7 i 12 godina procenjivala su kako njihovi roditelji i vršnjaci reaguju na njihove emocionalne izraze. U poređenju sa mlađom decom, starija deca su izvestila o manjoj spremnosti da osećanja tuge i bola podeli sa svojim očevima, smatrajući da oni manje prihvataju iskazivanje negativnih emocija. Percepcija dece o prihvatanju izražavanja ovih emocija od strane njihovih majki nije se razlikovala u zavisnosti od uzrasta. Kao razlog za manifestaciju doživljenih emocija deca su navodila očekivanje podrške i pomoći od strane osobe sa kojom su podelila svoje emocionalno iskustvo. Ovaj nalaz potvrdile su i druge studije (npr., Zeman & Shipman, 1996). Dodatno, utvrđeno je da deca roditelje doživljavaju kao osobe koje imaju više razumevanja za bol u poređenju sa vršnjacima, dok su majke smatrane osobama koje više prihvataju tugu, takođe u poređenju sa vršnjacima (Zeman & Garber, 1996). U istoj studiji ove razlike uslovljene vrstom publike nisu registrovane kada je u pitanju manifestacija ljutnje.

Ovi nalazi ukazuju na to da deca uočavaju različit tretman roditelja koji reflektuje društvene norme vezane za izražavanje emocija, sugerišući i potencij-

jalne razvojne razlike (Zeman & Garber, 1996). Starija deca su bila manje sklona da podele osećanja tuge i bola sa ocem, što indirektno ukazuje na promene u očekivanjima podrške u procesu sazrevanja. Ipak, budući da studija nije bila longitudinalna, ova pretpostavka zahteva dodatna istraživanja. Rezultati naglašavaju važnost uzimanja u obzir i rodnih i razvojnih faktora u razumevanju emocionalnih interakcija unutar porodice i njihovog značaja za oblikovanje emocionalne regulacije deteta.

U jednoj drugoj studiji (Baker et al., 2011), takođe sprovedenoj u SAD, mlađe osmogodišnje dece, u poređenju sa očevima, pokazale su pozitivnije stavove prema *emocionalnom osnaživanju*, izvestile su da su češće reagovalе podržavajuće na negativne emocije dece i ispoljavale veću emocionalnu ekspresivnost, i pozitivnu i negativnu. Međutim, kada su posmatrane interakcije roditelja i dece, nisu utvrđene razlike među roditeljima u ukupnim ocenama *emocionalnog osnaživanja*. Takođe, rod deteta nije bio povezan sa stavovima i ponašanjima majki, dok su očevi sinova ispoljili pozitivnije stavove prema *emocionalnom osnaživanju* nego očevi ćerki. Ovi nalazi ukazuju na diskrepancu između samoprocena i posmatranih ponašanja. Iako su očevi prijavljivali manje optimalne stavove i ponašanja, u direktnim posmatranjima nisu se razlikovali od majki u kvalitetu *emocionalnog osnaživanja*. Autori sugerišu da očevi možda potcenjuju sopstvene sposobnosti ili ih ispoljavaju na drugačiji način, manje kroz verbalizaciju, a više kroz samo učešće u zadatku, što opet može biti posledica usvajanja rodnih uloga.

Pored ovih opštih razlika, studije su pokazale i da specifična kategorija emocije izražena od strane sina ili ćerke može biti značajan faktor u izboru strategija koje će koristiti majke, odnosno očevi (Garside & Klimes-Dougan, 2002). Kada su u pitanju tuga i strah, na osnovu izveštaja ispitanika, zaključeno je da su očevi češće nagrađivali devojčice, a kažnjavali dečake za izražavanje ovih emocija, u skladu sa njihovim rodnim ulogama. Ovaj različit tretman može doprineti rodnim razlikama u emocionalnoj ekspresiji u kasnijem životu, a, kako je pokazala ova studija, imati i implikacije na njihovu psihološku dobrobit. I majke su pokazale sklonost ka obeshrabrivanju izražavanja tuge kod sinova, ali su koristile suptilnije i manje kaznene metode, kao što je umanjivanje značaja/preusmeravanje. Ove autorke navedene nalaze o različitim reakcijama majki i očeva na tugu kod sinova interpretiraju generalno rigidnijim stavovima o emocijama i polu/rodu kod muškaraca. One dodaju i da im njihova manja uključenost u socijalizaciju emocija omogućava i veću distanciranost, te zadržavanje takvih stereotipa. Potkrepljenje ovoj interpretaciji indirektno daju rezultati nekih drugih istraživanja sprovednih u drugim kulturnim kontekstima (npr., Pejičić & Ćirović, 2019; Timmers et al., 2003).

Rezultati eksperimentalne studije daju podršku nalazima o rodno distinktivnoj socijalizaciji tuge i različitoj osetljivosti majki i očeva na njeno izražavanje (Cassano & Zeman, 2010). U njoj je roditeljima najpre prikazana informacija o tipičnim obrascima regulacije tuge kod dece (čime su istaknuta normativna

očekivanja), a zatim su nasumično raspoređeni u dve grupe: jednoj je rečeno da njihovo dete pokazuje tipičnu regulaciju tuge (nema kršenja očekivanja), dok je drugoj rečeno da njihovo dete reguliše tugu slabije nego njegovi/njeni vršnjaci (kršenje očekivanja). Očevi su pokazali veću osetljivost na kršenje očekivanja u poređenju sa majkama. To se manifestovalo tako što su u situaciji kada su bila prekršena očekivanja oni više govorili i tom prilikom upotrebljavali više negativno emocionalno obojenih reči. S druge strane, u situacijama kada su sinovi prikazani kao uspešni u regulaciji tuge, očevi su pokazali veću spremnost da ih emocionalno podrže, pruže validaciju i razgovaraju o značenju tuge. U ovim okolnostima sa sinovima očevi su koristili konstruktivnije strategije socijalizacije emocija, u poređenju sa sinovima i ćerkama u ostalim uslovima. Nasuprot tome, imali su poteškoća u primeni ovih strategija sa decom za koju su smatrali da manje efikasno upravljaju tugom. Majke su pokazale donekle drugačiji obrazac. Kada je detetu pripisano da ne reguliše tugu efikasno, one su u razgovoru sa njim bile više fokusirane na samo emocionalno stanje (npr. doživljaj tuge), a manje su govorile o ponašajnim odgovorima ili strategijama regulacije. Ove razlike nisu uočene u interakcijama sa ćerkama, što ukazuje na rodnu specifičnost reakcija. Jedan od mogućih faktora koji stoji u osnovi ovih razlika mogao bi biti teža verbalizacija tuge od strane dečaka, utvrđene u prethodnim istraživanjima (npr., Fivush et al., 2000; Zeman & Garber, 1996), što može motivisati majke da sa njima razgovaraju o osnovnim emocionalnim iskustvima pre nego o složenijim strategijama regulacije.

Čaplin i saradnice (Chaplin et al., 2005) sprovele su longitudinalnu studiju u kojoj su pratile izražavanje emocija na facijalnom, vokalnom i posturalnom nivou kod dečaka i devojčica u uzrastu od četiri i šest godina. Emocionalni izrazi su zatim klasifikovani kao srećni, ljuti, tužni i anksiozni, a potom svrstani u šire kategorije harmoničnih i disharmoničnih emocija (npr. ljutnja, smeh na tuđu nesreću). Interakcije roditelja i dece opservirane su tokom takmičarske igre pod nazivom *Block Head*, koja je namenski odabrana kako bi izazvala širok spektar emocionalnih reakcija. Nalazi ove studije pokazali su da čak i suptilni oblici roditeljske pažnje usmerene ka određenim emocionalnim izrazima mogu oblikovati način na koji deca izražavaju emocije u skladu sa društveno prihvaćenim rodnim normama. Pažnja je u ovom kontekstu definisana široko, kao svaki verbalni ili neverbalni odgovor roditelja koji se dogodio u roku od pet sekundi nakon detetove emocionalne reakcije. Ova definicija naglašava težnju autorki da obuhvate i suptilne, često neverbalne roditeljske reakcije, a ne samo eksplicitne instrukcije. Rezultati su pokazali da očevi usmeravaju pažnju na emocionalne izraze dece u skladu sa rodnim očekivanjima. Naime, oni su više pažnje poklanjali submisivnim emocijama devojčica (tuzi i anksioznosti) nego dečaka u uzrastu od četiri godine, dok su u uzrastu od šest godina više reagovali na disharmonične emocije dečaka (poput ljutnje ili smeha na tuđu nesreću) nego na iste emocije kod devojčica. Kod majki nisu zabeležene ovakve rodno diferencirane reakcije. Dodatno, pokazalo se da je roditeljska pažnja usmerena

na submisivne emocije u četvrtoj godini bila značajan prediktor izražavanja tih emocija dve godine kasnije.

Studija sprovedena pet godina kasnije (Root & Rubin, 2010) utvrdila je razlike u načinima na koje bi majke i očevi, na osnovu njihovih izjava, u hipotetičkoj situaciji, reagovali na emocije svoje dece, što je bilo determinisano rodom deteta i tipom emocije. U tom istraživanju, majke su izjavile da bi reagovala s više sreće na ispoljavanje sreće svojih ćerki nego što bi očevi reagovali na sreću svojih sinova ili ćerki. Na osnovu ovoga moglo bi se zaključiti da su muškarci manje ekspresivni nego žene, dok bi alternativno objašnjenje moglo biti da roditelji preuzimaju različite uloge i odgovornosti u vaspitanju. Možda majke, u skladu sa rodnom ulogom koju su usvojile, svojim primarnim zadatkom smatraju podsticanje ispoljavanja pozitivnih emocija kod svojih ćerki, dok očevi socijalizaciju pozitivnog afekta ne smatraju prioritetom, naročito kada je reč o sinovima. Majke i očevi su se razlikovali i u svojim reakcijama na anksioznost dece, pa su tako očevi izvestili da bi reagovali sa znatno više iznenađenja kada bi njihovi sinovi ispoljili anksioznost, koja se često karakteriše kao nemaskulina emocija, u poređenju sa očevima i majkama ćerki. Ono što je donekle neočekivano u ovoj studiji, posebno uzimajući u obzir podatak da se od dečaka očekuje da budu neustrašivi (npr., Diener & Lucas, 2004), jeste da su očevi izjavili da bi češće pružili podršku i validirali osećanje anksioznosti svojih sinova u poređenju sa majkama sinova. S druge strane, majke su prijavile da bi češće tražile dodatne informacije, elaborirale osećanje anksioznosti sa svojom ćerkom, nego što bi to činili očevi ćerki koje doživljavaju istu emociju. Dakle, i majke i očevi se na različite načine odnose prema izražavanju anksioznosti kod sinova i ćerki, pri čemu su oba pristupa podržavajuća. Autori navode da treba imati na umu da je u ovoj studiji uzorak bio sastavljen dominantno iz porodica koje pripadaju srednjoj i višoj srednjoj klasi, što ograničava generalizabilnost nalaza.

Takođe, studije date u ovom prikazu sprovedene su uglavnom na uzorku belaca iz SAD. Kada je reč o razlikama između majki i očeva u pogledu kontrole manifestacije ljutnje, kao što je navedeno u detaljnom prikazu ove kros-kulturne studije, u istraživanju Dinera i Lukasa (Diener & Lucas, 2004) ustanovljena je veća preferencija potiskivanja ljutnje za dečake, pri čemu su budući očevi kontroli ljutnje od strane svojih budućih sinova pridali veći značaj nego buduće majke. Ovo može biti posledica toga što su očevi, svesni sopstvene sklonosti ka izražavanju ljutnje, te i većoj potrebi za njenim suzbijanjem, lakše uočavali potencijalne socijalne probleme koje njena neregulacija može izazvati, te stoga pridavali veću važnost njenoj supresiji kod svojih sinova.

Nalazi holandske studije (Endendijk et al., 2017) ukazuju na složene obrasce rodno diferenciranog roditeljstva, te da promena roditeljskih očekivanja može modifikovati rodne obrasce socijalizacije. U toj studiji, očevi koji zastupaju tradicionalne rodne uloge češće su primenjivali fizičku kontrolu kada su njihovi sinovi iskazivali neposlušnost, odnosno odbijali da ispune postavljene zahteve. Ovakav obrazac roditeljskog postupanja bio je povezan s povećanom

agresivnošću kod dečaka u odnosu na devojčice godinu dana kasnije. Nasuprot tome, očevi sa stavovima suprotnim rodnim stereotipima češće su koristili fizičku kontrolu nad ćerkama nego nad sinovima, a takav pristup bio je povezan s povećanom agresijom kod devojčica godinu dana kasnije. To je rezultiralo smanjenim i statistički neznačajnim rodnim razlikama u agresivnosti. S druge strane, majke su generalno češće primenjivale fizičku kontrolu nad sinovima nego nad ćerkama, bez obzira na sopstvene stavove o rodnim ulogama. Međutim, za razliku od očeva, ovaj obrazac kod majki nije imao značajnu povezanost s kasnijim agresivnim ponašanjem dece. Odsustvo veze između majčinih rodnih uverenja i načina disciplinovanja može ukazivati na to da se majke u svom ponašanju u većoj meri rukovode društvenim očekivanjima i rodnim normama nego sopstvenim stavovima o rodnim ulogama. Posmatrajući porodicu kao celinu, u domaćinstvima u kojima očevi imaju tradicionalne stavove o rodnim ulogama, dečaci su izloženi dvostrukoj meri fizičke discipline, budući da je primenjuju i očevi i majke, što može doprineti izraženijim rodnim razlikama u agresivnosti tokom vremena. U porodicama s egalitarnim očevima, koji koriste podjednaku fizičku kontrolu prema sinovima i ćerkama, dečaci i dalje češće dobijaju fizičku disciplinu od majki, što može objasniti postojanje, iako manje izražene, rodne razlike u agresiji. Najzad, u porodicama u kojima očevi imaju stavove suprotne stereotipnim, devojčice su podložnije fizičkoj disciplini od strane očeva, dok dečaci dobijaju više fizičke kontrole od majki. Ovaj obrazac može objasniti odsustvo rodnih razlika u agresiji godinu dana kasnije. Razlike u roditeljskim obrascima vaspitanja sinova i ćerki postojali su i kada je kontrolisan inicijalni nivo agresivnosti deteta. Ovi nalazi govore u prilog tome da je rodno diferencirano roditeljstvo važan mehanizam koji leži u osnovi rodnih razlika u dečjem ponašanju.

Sinteza i kritički osvrt na roditeljske prakse i rodne razlike u socijalizaciji emocija

Navedeni prikaz objedinjuje rezultate studija roditeljskih reakcija na emocije devojčica i dečaka sprovedenih u različitim periodima, kulturama (dominantno SAD), na uzorcima majki, očeva i dece različitog uzrasta, primenom raznih metodoloških pristupa. Ovi nalazi ističu kompleksnost procesa rodne socijalizacije emocija.

Većina studija pokazuje da roditelji podstiču izražavanje emocija koje signaliziraju ranjivost (tuga i strah), kao i sreću, češće kod ćerki, posebno u zapadnim zemljama (Adams et al., 1995; Fivush et al., 2000; Nelson et al., 2012; van der Pol et al., 2015). Međutim, uočene su i izvesne razlike. Na primer, u nekim kulturama, kao što je Turska, zabeležen je suprotan obrazac kada je u pitanju tuga (Ersay, 2014), dok studije sprovedene u Kini nude međusobno kontradiktorne rezultate (Zhang, 2018; Wang, 2001). Takođe, jedna kasnija evropska studija ukazuje na manju rodnu distinkciju u označavanju straha, kao i ljutnje u likovima prilikom čitanja slikovnica (Portengen et al., 2025). Kada je reč o ljutn-

ji, ovde je zabeleženo i više kontradiktornosti (npr., Fivush, 1989; 1991; Garside & Klimes-Dougan, 2002; Raval & Martini, 2011; Portengen et al., 2025).

Postoje studije koje nisu uočile razlike u obrascima komunikacije roditelja sa dečacima i devojčicama (npr., Denham et al., 1994; Perez Rivera & Dunsmore, 2011; Zhang, 2018) ili ako i jeste bilo razlika, nisu utvrdile vezu između te rodno diferencirane socijalizacije i ponašanja dece (npr., Portengen et al., 2025). Kada je u pitanju poređenje majki i očeva, rezultati su takođe neujednačeni. Pored onih koji sugerišu razlike (npr., Chaplin et al., 2005; Garside & Klimes-Dougan, 2002; Ramirez, 2018), u nekim studijama deca su podjednako preferirala majku i oca za razgovor o emocijama (Fivush et al., 2000), dok u drugim nisu uočene razlike u obrascima komunikacije roditelja (Adams et al., 1995) (iako su oni bili različiti za dečake i devojčice).

Ovi kontradiktorni nalazi sugerišu potencijalno postojanje nekih modulatorskih varijabli, kao što su kultura i etnicitet. Na primer, u studiji sprovedenoj na stanovnicima SAD, u afroameričkim porodicama nisu uočene razlike između majki i očeva u učestalosti podržavajućih odgovora na negativne emocije dece, dok su ih u drugoj etničkoj grupi koju su činili belci iz SAD i Lumbee Indijanci, majke prijavljivale češće u odnosu na očeve (Brown, Craig, & Halberstadt, 2015). Kada je reč o rodu deteta, majke su u većoj meri podržavale negativne emocije devojčica nego očevi, nezavisno do etniciteta. Međutim, kada je reč o dečacima, razlike su bile kompleksnije. U grupi belaca, majke su bile u većoj meri podržavajuće nego očevi, dok je kod afroameričkih roditelja zabeležen suprotan obrazac. Neke studije u kojima nisu zabeležene razlike u tretmanu devojčica i dečaka od strane roditelja sprovedene su na uzorku latinoameričkih majki (Perez Rivera & Dunsmore, 2011), odnosno kineskih roditelja (Zhang, 2018). Pored toga, postoje i nalazi o učestalijem korišćenju emocionalnih reči kod majki dečaka uzrasta između tri i pet godina nego majki devojčica istog uzrasta na peruanskom uzorku, i te razlike su bile izraženije kod mlađe dece (Melzi & Fernández, 2004). Takođe, u istoj studiji je uočen i obrazac češćeg korišćenja reči koje se odnose na pozitivne emocije u razgovoru sa dečacima, dok rodne razlike nije bilo kada su u pitanju negativne emocije. Pretpostavka autorki je da su majke češće upotrebljavale reči koje označavaju pozitivne emocije kao efikasnu strategiju da od njih dobiju informacije. Pored toga, autorke ističu način na koji su majke sa dečacima razgovarale o pozitivnim emocijama. One su od njih tražile da odgovore šta im se sviđalo i da li su uživali u nekom događaju. Takva pitanja podstiču dečake da ranije definišu i verbalizuju svoje preference, u skladu sa tradicionalnim očekivanjima da budu odlučni i asertivni. Ove finese ukazuju na kompleksnost roditeljskih socijalizacijskih postupaka upozoravajući da puko merenje učestalosti pominjanja emocija ograničava sveobuhvatno sagledavanje ovog procesa. Ni u ovom istraživanju od majki nije eksplicitno traženo da razgovaraju sa decom o emocijama, već su se ove teme sponatno javljale prilikom razgovora o nekim događajima iz prošlosti, pri čemu nisu nađene rodne razlike u vrsti događaja o kome se razgovaralo. Ipak, treba uzeti u obzir da su uzorak

činile samo 32 dijade, dok su studije sprovedene u SAD često podrazumevale veće uzorke, kao i da se ona nije bavila razgovorima dece sa očevima.

Razlike u rezultatima često potiču i iz metodoloških razlika. Neke od njih se odnose na uzrast dece, jedinice analize (verbalni nasuprot neverbalnim izrazima; interakcija roditelj–dete/samoizveštaji roditelja ili dece/interpretacija likova u slikovnicama), ali i na opštu organizaciju istraživanja. Neki autori su koristili strukturisane zadatke i posmatranja interakcija roditelj–dete (Chaplin et al., 2005; Fivush et al., 2000), dok su drugi analizirali implicitne aspekte socijalizacije u polustrukturisanim ili nestrukturisanim situacijama (Adams et al., 1995; Denham et al., 1994; Melzi & Fernández, 2004; Portengen et al., 2025).

Pored toga, tematska analiza narativa roditelja (Thomassin et al., 2019) pokazala je da su neki od njih naglašavali da rod deteta i propisane rodne uloge ne uslovljavaju njihov pristup u socijalizaciji emocija koliko u tome ulogu igra ličnost deteta.

Roditeljske strategije socijalizacije emocija u različitim fazama razvoja deteta

Nalazi nekih istraživanja (npr., Casey & Fuller, 1994; van der Pol et al., 2015; Zeman & Garber, 1996) sugerišu da regulacija emocija kod dece nije statičan proces, već zavisi od uzrasta, roda i specifičnih situacija. Međutim, metodološke razlike među studijama otežavaju jedinstveno tumačenje ovih promena s obzirom na to da je pretraga literature otkrila samo dve studije koje su koristile longitudinalni pristup.

Jedna od njih je studija (van der Pol et al., 2015) u kojoj su roditelji prvorodne i drugorođene dece posmatrani tokom zajedničkog čitanja slikovnica. Rezultati su pokazali da su očevi i majke sa drugorođenom decom, tokom čitanja slikovnica, detaljnije razgovarali o ljutnji, strahu i sreći u trećoj godini života nego u drugoj, ali su manje elaborirali tugu. Pretpostavka autora je da trogodišnja deca, u poređenju sa dvogodišnjom, bolje razumeju unutrašnja stanja drugih, što može podstaći roditelje da sa njima više diskutuju o emocijama, ali da je u vezi sa prepoznavanjem tuge, koja je redovno manifestovana kroz plač, deci bilo potrebno manje asistencije roditelja, što je uslovalo i njihovu manju posvećenost ovoj emociji u razgovorima. Kada je reč o njihovoj prvorodenoj deci, roditelji su manje elaborirali emocije ljutnje, tuge i sreće na uzrastu od pet godina, u poređenju sa periodom kada su imala oko četiri godine. Međutim, govor o strahu se nije smanjio, što autori objašnjavaju složenošću ove emocije, te suptilnijih facijalnih signala kojima se ona izražava. Takođe, što su deca češće sama započinjala razgovore o emocijama, roditelji su manje elaborirali, verovatno kako bi podstakli dečji udeo u ovoj diskusiji. Ovi nalazi upućuju na to da roditeljske strategije variraju kako sa uzrastom, tako i sa detetovom inicijativom, ukazujući na adaptivnu prirodu socijalizacije emocija.

Na kompleksnost procesa socijalizacije ljutnje upućuju rezultati istraživanja (Casey & Fuller, 1994) u kome je utvrđeno da majke dečaka starosti

tri i sedam godina u većoj meri intervenišu kada je reč o izražavanju ljutnje, radeći na njenoj regulaciji, nego majke devojčica istog uzrasta, dok se kod majki petogodišnjaka i devetogodišnjaka javljala obrnuta tendencija. Na tom uzrastu one su u većoj meri regulisale ovu emociju kod devojčica. Otkriveno je da se tehnike koje majke koriste za regulaciju razlikuju sa uzrastom, pa su na starijem uzrastu one češće bile verbalne prirode, dok su sa mlađom decom koristile neposrednije, praktične oblike regulacije. Moguće je da se ljutnja različito manifestuje u zavisnosti od uzrasta, zahtevajući specifične intervencije od strane majke, te da taj odnos nije linearan. Ipak, kako ova studija nije bila longitudinalna, prema ovakvoj interpretaciji se treba odnositi sa rezervom. Alternativno, autori sugerišu da bi dobijeni rezultati mogli biti povezani i sa vinjetama korišćenim u studiji. Naime, ako su izazivale slične reakcije kod dece različitih uzrasta, možda nisu uspele da registruju suptilne promene u roditeljskim strategijama. U realnim situacijama, roditelji bi mogli koristiti strategije preciznije prilagođene razvojnim kapacitetima deteta, što može objasniti zašto se obrazac regulacije ljutnje menja kroz uzrasne grupe.

Zeman i Garber (1996) otkrili su još jednu potencijalno razvojno specifičnu razliku. Starija deca (12 godina) pokazivala su manju spremnost da izraze tugu i bol pred očevima u poređenju s mlađom decom (7 godina), dok se odnos prema majkama nije menjao. Ovo može ukazivati na razvojnu promenu u percepciji očevih reakcija ili promenu u očevoj senzitivnosti prema emocionalnim signalima dece, ali zbog kros-sekcionog dizajna studije ovi nalazi zahtevaju dodatna longitudinalna istraživanja za potvrdu.

U prilog pretpostavci da se odnos između roditelja i dece menja tokom razvoja deteta govore rezultati istraživanja (Zeman & Shipman, 1997) u kome su adolescenti osmog razreda izveštavali da emocije češće regulišu sa majkama u odnosu na decu petog i adolescente jedanaestog razreda. Istovremeno, upravo ovi rani adolescenti očekivali su najmanje interpersonalne podrške od majki, što može reflektovati privremeno smanjenje povezanosti karakteristično za ovu razvojnu fazu. Važno je, međutim, imati na umu da je i ovde reč o studiji preseka, pa ove zaključke treba posmatrati sa rezervom.

Nasuprot navedenim nalazima, rezultati druge longitudinalne studije ukazuju na stabilnost reakcija roditelja na negativne emocije dece tokom vremena, odnosno na uzrastu od 7 i 10 godina (Nelson et al., 2016). Ova doslednost u strategijama može biti posledica stabilnih roditeljskih uverenja o emocijama i njihovim funkcijama. Prilikom poređenja rezultata ove i longitudinalne studije sprovedene u Holandiji (van der Pol et al., 2015) treba uzeti u obzir metodološke razlike. U holandskom istraživanju roditelji su razgovarali sa decom tokom čitanja slikovnica, što je omogućilo neposredno posmatranje interakcija i uočavanje i kvantitativnih i kvalitativnih aspekata reagovanja. Nasuprot tome, u drugoj longitudinalnoj studiji (Nelson et al., 2016) korišćen je upitnik čijim popunjavanjem su roditelji izveštavali o strategijama, što znatno ograničava mogućnost da se registruju nijanse u stepenu elaboracije ili promene u dečijoj inicijativi sa uzrastom.

Dostupni nalazi sugerišu da roditeljske strategije socijalizacije emocija nisu ni potpuno stabilne, ni značajno drugačije budući da roditeljska uverenja o emocijama i njihovim funkcijama ostaju relativno postojana. Ipak, one se razvijaju u skladu sa uzrastom deteta, njegovim razvojnim kapacitetima, što menja i njegovu ulogu u interakciji. To govori u prilog adaptivnoj prirodi socijalizacije emocija, ali i naglašava potrebu za daljim longitudinalnim istraživanjima koja bi omogućila preciznije razumevanje promena u roditeljskim strategijama koje se javljaju sa razvojem deteta, kao i konteksta u kojima do njih dolazi.

* * *

Roditeljstvo treba posmatrati kao složen i dinamičan sistem u kome roditelji nisu izolovani akteri, već međuzavisni partneri koji dele uverenja, strategije i ciljeve u socijalizaciji emocija svoje dece. Važnost sistemskog pristupa roditeljstvu, koji podrazumeva razumevanje roditelja kao međusobno povezanih delova jednog porodičnog sistema istaknut je u studiji (Blandon, 2015) koja je pokazala da dinamika u odnosu između roditelja (npr. kvalitet ko-roditeljstva ili prisustvo bračnih konflikata) jeste povezana sa načinom na koji svaki od njih reaguje na emocionalne potrebe deteta. Utvrđeno je da je konfliktno koroditeljstvo povezano s negativnim roditeljskim strategijama, poput ljutnje, kazne i umanjivanja značaja emocija deteta, posebno kod očeva. Ovi efekti su izraženiji kod roditeljstva mlađe dece, što implicira da je koordinacija između roditelja posebno važna u ranom detinjstvu. Pored toga, negativne emocije iz partnerskog odnosa prelivale su se na roditeljsku dinamiku, naročito kod očeva.

O međuzavisnosti roditeljskih odgovora svedoče i nalazi longitudinalne studije (Nelson et al., 2016) u kojoj je utvrđena značajna povezanost između načina na koji majke i očevi odgovaraju na negativne emocije svoje dece, pri čemu se ta povezanost povećavala s vremenom. Naime, roditelji su pokazivali sličnije reakcije na uzrastu od 10 godina nego na uzrastu od 7 godina. Ovi nalazi ukazuju na složenu, međuzavisnu dinamiku emocionalne regulacije unutar roditeljskog sistema čije razumevanje je važno za razvoj podržavajućih roditeljskih praksi koje doprinose optimalnom emocionalnom razvoju dece.

Navedeni nalazi ukazuju da je za sveobuhvatno razumevanje procesa socijalizacije emocija u porodici neophodno otkriti čime sve mogu biti uslovljene reakcije roditelja, pri čemu nalazi nagoveštavaju da neki od činilaca jesu nacionalnost, etnicitet, rod roditelja i deteta i individualne karakteristike deteta. Iako neka savremena istraživanja sugerišu da roditelji mogu biti spremni da prošire raspon emocionalnih izraza kod dece, kako kod dečaka, tako i kod devojčica (Portengen et al., 2025), potrebna su dalja empirijska ispitivanja da bi se ovo dosledno potvrdilo. Takođe, buduće studije bi trebalo da obuhvate i ulogu drugih članova porodice. Na kraju, kako bi se obuhvatila puna složenost i nijansiranost emocionalnih obrazaca unutar porodičnih odnosa, preporučuje se korišćenje multimetodskih pristupa.

Vršnjaci kao agensi rodne socijalizacije emocija

Vršnjačke grupe igraju izuzetno važnu ulogu u oblikovanju rodni ponašanja i emocionalnog izražavanja, dopunjujući i često preoblikujući uticaje odraslih (Tholander, 2002). Ovaj uticaj posebno dolazi do izražaja tokom srednjeg detinjstva i adolescencije, kada deca sve više vremena provode sa vršnjacima, čije mišljenje i ponašanje postaju važne reference za oblikovanje njihovih sopstvenih emocionalnih izraza (Rubin et al., 2006). Društvene grupe kojima pripadaju deca često funkcionišu kao rodno specifične subkulture, podstičući ponašanja koja su u skladu s rodnim ulogama (Maccoby, 2002).

U ovom delu monografije biće razmotrena uloga vršnjaka kao agensa u procesu rodno specifične emocionalne socijalizacije, kroz integraciju relevantnih teorijskih modela i empirijskih istraživanja.

Teorijski modeli rodne socijalizacije emocija u vršnjačkom kontekstu

Širi teorijski okviri, predstavljeni ranije, pružaju perspektivu za razumevanje uloge vršnjaka u procesu socijalizacije emocija. Tu su naročito relevantne sociokulturna teorija (Vygotsky, 1978) i teorija socijalnog učenja (Bandura, 1977). Međutim, zajednička karakteristika ovih teorija jeste posmatranje deteta kao primaoca normi, a čak i kada se priznaje aktivna uloga deteta u tom procesu, akcenat je na njegovim individualnim karakteristikama (Tholander, 2002). Ovakav transmissijski pristup ograničava razumevanje socijalizacije u vršnjačkim grupama. Nasuprot tom modelu, u **dijaloškom modelu socijalizacije** fokus se pomera sa individualnih karakteristika na dinamične interakcije između dece u vršnjačkim grupama. Ovaj model pokazuje da se socijalizacija ne odvija samo kroz internalizaciju poruka odraslih, već i kroz svakodnevne vršnjačke razmene u kojima se norme, uključujući i rodne u oblasti emocionalnosti, istovremeno potvrđuju, preispituju i menjaju. Na taj način vršnjačke grupe postaju prostor ne samo održavanja, već i potencijalne transformacije kulturno uslovljenih rodni normi o emocionalnoj prikladnosti.

Razumevanje uloge vršnjaka kao agensa socijalizacije emocija produbljuje se kroz teoriju normativnog socijalnog uticaja (Cialdini & Goldstein, 2004) i model uticaja i kompatibilnosti (eng. *Influence-Compatibility Model*; Laursen & Veenstra, 2021). Ovi modeli pružaju okvire za razumevanje motivacije i mehanizama kojim vršnjaci utiču jedni na druge, sa posebnim fokusom na adolescenciju, period kada vršnjački odnosi dobijaju centralnu poziciju.

Teorija normativnog socijalnog uticaja (Cialdini & Goldstein, 2004) naglašava motivaciju dece i adolescenata da se prilagode očekivanjima vršnjačke grupe kako bi zadržali socijalnu prihvaćenost i izbegli kazne, poput odbacivanja ili podsmevanja. U tom procesu se oblikuju i rodne norme, uključujući i one u oblasti emocija, jer grupa često jasno razlikuje i vrednuje emocionalna izražavanja koja su prikladna za dečake, odnosno za devojčice. Sama anticipacija soci-

jalnog prihvatanja ili odbacivanja motiviše na upravljanje emocijama na rodno stereotipne načine, čak i kada vršnjaci nisu fizički prisutni.

Model uticaja i kompatibilnosti (eng. *Influence-Compatibility Model*; Laursen & Veenstra, 2021) objašnjava mehanizme putem kojih vršnjaci, naročito tokom adolescencije, makar delom, ostvaruju svoj uticaj. Ovaj model integriše dve karakteristike adolescentne faze razvoja: 1) povećanu sklonost ka konformizmu u ranoj adolescenciji i 2) podsticanje sličnosti među članovima grupe kao centralnu funkciju vršnjačkog uticaja. Autori tvrde da univerzalna težnja ka povećanoj sličnosti, koja se uglavnom postiže konformiranjem, omogućava ostvarenje nekoliko važnih razvojnih i socijalnih ishoda unutar vršnjačkih grupa. Jedan od njih je olakšavanje uspostavljanja prijateljstava i integracije u vršnjačku grupu. Promovisanjem veće sličnosti među vršnjacima, model pretpostavlja da adolescentima postaje lakše da formiraju prijateljstva i integrišu se u postojeće vršnjačke grupe. Drugi ishod je povećanje interpersonalne i intragrupne kompatibilnosti. Vršnjački uticaj, promovisanjem sličnosti, dovodi do povećanja zajedničkih karakteristika i ponašanja, što posledično dovodi do veće harmonije, smanjenog konflikta i poboljšane ukupne kompatibilnosti unutar vršnjačke grupe. Treći važan rezultat postignute sličnosti kroz vršnjački uticaj je pripadnost grupi, odnosno smanjenje rizika od usamljenosti i socijalne isključenosti. U kontekstu rodne socijalizacije emocija, iako se time ne bavi direktno, ovaj model bi mogao da objasni usvajanje rodnihi normi u oblasti emocija. Internalizacijom i manifestovanjem normi karakterističnih za vršnjačku grupu, uključujući i one koje se odnose na emocije, adolescent postaje sličniji članovima grupe, čime se povećava verovatnoća da će biti prihvaćen i uspešno se integrisati.

Upravo ovu dimenziju društvenog pritiska i rodne regulacije emocija vršnjačke grupe prepoznaju i roditelji dece. U prethodno pomenutoj studiji (Thomassin et al., 2019) oni su u svojim narativima izdvojili vršnjake kao posebno važan agens socijalizacije za decu školskog uzrasta, koji im pomažu da razumeju koja su ponašanja prihvatljiva i uobičajena za dečake i devojčice u različitim kontekstima, pa i u oblasti emocija. Jedna majka je tako navela kako dečaci izbegavaju da plaču pred vršnjacima, što se može objasniti rodnom ulogom u čijem usvajanju učestvuje i vršnjačka grupa.

Empirijski nalazi o rodnoj socijalizaciji emocija u vršnjačkom kontekstu

Iako su vršnjaci naročito važni u periodu adolescencije kada deca nisu više pod direktnim uticajem svojih roditelja (Voile, 2010), a društveno prihvatanje i formiranje bliskih prijateljstava smatraju nekim od primarnih ciljeva (Steinberg & Silk, 2002), studije su pokazale da se uloga vršnjaka u socijalizaciji emocija ispoljava i ranije.

Već u ranom detinjstvu deca pokazuju izražene preferencije za decu istog pola/roda u socijalnim interakcijama, što rezultira formiranjem grupa za igru

homogenih po ovom obeležju (Serbin et al., 1993; Wharton, 2012). Ova segregacija se javlja već oko treće godine života, nezavisno od podsticaja odraslih, održava se sve do adolescencije i prisutna je širom različitih kultura (Maccoby, 1998). Kao rezultat ovog obrasca samosegregacije, deca kroz svakodnevne interakcije u ovim grupama internalizuju rodne norme i razvijaju razumevanje o tome šta znači biti dečak ili devojčica (Wharton, 2012). Jedno od ponuđenih objašnjenja ovih preferencija jeste da one odražavaju razlike između dečaka i devojčica u stilovima igre, pri čemu deca biraju da se igraju s decom čiji stil igre više liči na njihov sopstveni. Neki raniji pregledi (videti u Coats & Feldman, 1996) upoređuju grupe za igru dečaka i devojčica i uočavaju razlike koje idu u smeru navedenih rodni shema i scenarija. Dok su za devojčice karakteristične manje, prisnije grupe, gde su afilijativnost i društveni odnosi u fokusu, a konflikti svedeni na minimum, dečaci su skloniji većim grupama u kojima se neguje takmičarski duh i samopromocija, te su i interpersonalni sukobi češći. Kognitivne teorije rodne socijalizacije nude alternativno objašnjenje (Martin & Ruble, 2004). One sugerišu da preferencije dece za vršnjake istog pola/roda odražavaju opštu tendenciju da se više vrednuju i preferiraju oni koji su označeni kao istog pola/roda kao i samo dete, bez obzira na stil igre. Verovatno se ova dva objašnjenja međusobno dopunjuju, te da ove osobine socijalnih mreža podstiču i razvoj različitih obrazaca ponašanja.

Metaanalitička studija (Chaplin & Aldao, 2013), koja je obuhvatila istraživanja dece uzrasta od 0 do 17 godina, otkrila je da su rodne razlike u izražavanju eksternalizujućih emocija (npr. dečaci su pokazivali više ljutnje nego devojčice) postojale kada su deca bila u prisustvu vršnjaka ili sama, što nije važilo za pozitivne i internalizujuće emocije (one su postojale u prisustvu roditelja ili nepoznatih odraslih). Pretpostavka autora je da razlike u ekspresiji eksternalizujućih emocija u prisustvu vršnjaka jeste posledica češćeg učešća dečaka u igrama koje karakteriše grubost i takmičenje. Ovi nalazi ukazuju na to da uloga vršnjaka u rodnoj socijalizaciji emocija nije jednodimenzionalna, niti se manifestuje na isti način za sve emocije.

Na kompleksnost ovog procesa ukazuju i nalazi studija koji sugerišu potencijalnu razvojnu prirodu vršnjačkih normi o emocionalnom izražavanju. Jedna studija (Zeman & Shipman, 1997), kros-sekcionalnog dizajna, pokazuje da se očekivanja dece i adolescenata u pogledu izražavanja emocija menjaju s razvojem i u zavisnosti od socijalnog konteksta. Deca 5, 8. i 11. razreda (uzrasta od 10 do 17 godina) percipirala su izražavanje ljutnje kao prihvatljivije i očekivala više razumevanja, u poređenju sa izražavanjem tuge, naročito u interakcijama sa vršnjacima. Najbolji prijatelji i roditelji identifikovani su kao najprikladniji sagovornici za deljenje emocija. Iako nisu uočene rodne razlike, rezultati ukazuju na razvojne promene. Starija deca su u manjoj meri očekivala negativne posledice izražavanja tuge i ljutnje nego mlađa, što može sugerisati da s uzrastom dolazi do sve veće fleksibilnosti i sofisticiranosti u razumevanju društvenih normi i očekivanja vezanih za emocionalno izražavanje. Slične zaključke pruža

i novija longitudinalna studija (Miller-Slough & Dunsmore, 2019), koja pokazuje da su adolescentkinje i adolescenti između 13. i 15. godine tokom vremena sve češće dobijali konstruktivne i podržavajuće reakcije vršnjaka na svoje izraze negativnih emocija.

Uloga vršnjaka u rodnoj socijalizaciji emocija tokom srednjeg detinjstva

Brojni empirijski nalazi potvrđuju da deca već u periodu srednjeg detinjstva pokazuju osetljivost na socijalne signale koje vršnjaci šalju prilikom izražavanja emocija. Tako su, na primer, u istraživanju Andervud (Underwood, 1997) deca između drugog i šestog razreda (uzrasta između 7 i 12 godina) procenjivala kako bi njihovi vršnjaci reagovali na različite emocionalne izraze. Deca su smatrala da otvoreni izrazi ljutnje neće naići na odobravanje, nasuprot ekspresiji tuge koja je bila povezana sa očekivanjima podržavajućih odgovora.

Donekle slični nalazi dolaze iz još jedne studije (Zeman & Garber, 1996) koja je pokazala da su deca istog uzrasta u većoj meri inhibirala ekspresiju negativnih emocija pred vršnjacima nego roditeljima ili kada su bila sama. Kao razlog inhibicije su najčešće navodila strah od negativnih reakcija vršnjaka, poput podsmeha ili odbacivanja. Važno je napomenuti da u ovom istraživanju vršnjačka grupa nije podrazumevala bliske prijatelje, pa bi se rezultati možda razlikovali ukoliko bi se posmatrala interakcija sa vršnjakom s kojim dete ima intimniji odnos.

Dodatno, empirijski nalazi pokazali su i da su deca, učenici trećeg razreda osnovne škole (uzrasta oko 8–9 godina), koja su se pridržavala društvenih normi, te doživljene emocije maskirala ekspresijom društveno prihvatljivije emocije u situaciji predstavljenoj u vinjeti, bila percipirana kao društveno kompetentnija od strane svojih vršnjaka (McDowell & Parke, 2000).

Uloga vršnjaka u rodnoj socijalizaciji emocija tokom adolescencije

Posebna grupa studija bavila se socijalizacijom emocija u periodu adolescencije, te ulogom koju su reakcije vršnjaka na ekspresiju emocija imale u procesu njihove emocionalne regulacije (npr., Cui et al., 2020; Hale et al., 2023; Klimes-Dougan et al., 2014; Miller-Slough & Dunsmore, 2019). U ovim istraživanjima ispitivana je učestalost korišćenja direktnih strategija (nagrađivanje, umanjivanje značaja/preusmeravanje, pojačavanje/reflektovanje, zanemarivanje i kažnjavanje) i njihovih efekata na emocionalnu regulaciju adolescenata. Jedna od tih studija (Hale et al., 2023) pokazala je, na primer, da je vršnjačka socijalizacija emocija bila značajniji prediktor regulacije ljutnje u poređenju sa roditeljskom socijalizacijom. Većina istraživanja se bavila ulogom vršnjaka u socijalizaciji grupe negativnih emocija, koju su činile tuga, ljutnja, zabrinutost, bez analize reakcija i njihovih ishoda za svaku od ovih emocija odvojeno (npr., Klimes-Dougan et al., 2014; Miller-Slough & Dunsmore, 2019).

Jedna od tih studija (Miller-Slough & Dunsmore, 2019) bila je longitudinalnog dizajna. U njoj je od adolescenata i adolescentkinja traženo da izveste o

reakcijama svojih prijatelja na njihove izraze navedenih negativnih emocija. Na početku studije, učesnici su imali oko 13 do 14 godina, dok su na trećem, posljednjem merenju imali oko 15 godina. U ovom istraživanju je otkriveno da su na negativne emocije adolescentkinja vršnjaci reagovali na načine koji aktivno podržavaju emocionalno izražavanje. Tokom vremena povećali su upotrebu pojačavanja, odnosno reflektovanja negativnih emocija svojih prijatelja. Devojke su dosledno izveštavale da su njihovi prijatelji retko zanemarivali izraze ovih emocija i da su tokom vremena sve manje kažnjavali njihovo izražavanje. Strategija nagrađivanja je bila jedna od najčešće korišćenih kada je reč o reakcijama vršnjaka na tugu, ljutnju i zabrinutost adolescentkinja, a učestalost korišćenja strategije preusmeravanja se nije menjala tokom tih godinu i po dana, što je bila druga najčešće korišćena strategija. Kada je reč o mladićima, oni su izveštavali da njihovi prijatelji tokom vremena sve manje zanemaruju njihove negativne emocije. Ipak, prosečne vrednosti pokazuju da su adolescenti ipak bili skloniji zanemarivanju emocija svojih prijatelja u poređenju sa adolescentkinjama, što je u skladu s rezultatima jedne ranije studije (Klimes-Dougan et al., 2014). U njoj su devojčice izvestile da njihovi bliski prijatelji češće koriste podržavajuće pristupe, kao što su nagrađivanje i preusmeravanje, kao i pojačavanje/reflektovanje u poređenju sa dečacima, koji su izveštavali da njihovi bliski prijatelji češće primenjuju zanemarivanje i kažnjavanje. Ako se vratimo na studiju iz 2019. godine (Miller-Slough & Dunsmore, 2019), u njoj je utvrđeno i da je učestalost korišćenja strategije kažnjavanja i nagrađivanja kod dečaka ostala vremenski stabilna i dok je korišćenje prve bilo nisko, korišćenje strategije nagrađivanja je bilo umerenog nivoa. Moguće je da adolescenti nisu imali mnogo prostora za povećanje nagrađujućih reakcija, a da pritom ostanu u okvirima rodniha očekivanja prema kojima bi dečaci trebalo da potiskuju svoje emocije. S protokom vremena, adolescenti su izveštavali da su njihovi prijatelji sve češće koristili strategije umanjivanja značaja/preusmeravanja, ali i pojačavanja/reflektovanja negativnih emocija. Ovi nalazi sugerišu da su adolescenti tokom vremena na emocionalne izraze svojih vršnjaka češće reagovali pokazivanjem sličnih osećanja i odvrćanjem pažnje sa emocije ili njenim minimiziranjem, umesto da ignorišu njihova osećanja.

Kada je reč o efektima ovih strategija na emocionalnu regulaciju (čemu će biti posvećena veća pažnja u kasnijem poglavlju), i on je bio rodno specifičan, odgovarajući načinu na koji devojčice i dečaci izražavaju emocije u prijateljskim odnosima (Miller-Slough & Dunsmore, 2019). Na primer, kažnjavanje izražavanja negativnih emocija predviđalo je smanjenu regulaciju emocija kod devojčica jer to nije u skladu sa načinom na koji adolescentkinje pokazuju bliskost u prijateljstvima (Rose, 2002; Rose et al., 2012), što kod njih može izazvati stres i pojačanu emocionalnost.

Dok su strategije umanjivanja značaja/preusmeravanja i pojačavanja/reflektovanja negativnih emocija vodile poboljšanju regulacije emocija kod dečaka, jedna druga studija (Cui et al., 2020) pokazala je da pojačavanje/reflektovanje

vanje negativnih emocija kod devojčica, uzrasta između 12 i 14 godina, proizvodi drugačiji efekat, odnosno manje uspešnu emocionalnu regulaciju. Razlika u nalazima bi mogla biti objašnjena različitim obrascima prijateljskih odnosa kod adolescenata i adolescentkinja. Prijateljstva devojčica često su emocionalno intenzivnija i temelje se na deljenju osećanja, dok su prijateljstva dečaka više orijentisana na aktivnosti (Rose, 2002). Kada devojčice međusobno reflektuju negativne emocije, to može dovesti do produženog fokusiranja na problem, te podsticati ruminaciju, koja je češća kod devojaka (npr., Johnson & Whisman, 2013). Nasuprot tome, kako su dečaci manje skloni izražavanju negativnih emocija pred prijateljima (Rose et al., 2012), kada to ipak učine i dobiju reflektujućii odgovor, oni ga mogu doživeti kao podršku, što im pomaže da se osećaju prihvaćeno i sposobnije da se nose sa svojim emocijama.

Empirijski podaci pokazuju da je za društveno prihvatanje od strane vršnjaka važna emocionalna regulacija usklađena sa rodnom normama, pri čemu je ovaj efekat naročito izražen kod dečaka. Na primer, nalazi jedne studije (Perry-Parrish & Zeman, 2011), koja je svojim uzorkom, za razliku od većine dostupnih studija, obuhvatila i decu afroameričkog porekla, pokazuju da je percepcija uspešne regulacije tuge od strane vršnjaka istog pola/roda bila važna za prihvatanje dečaka od strane drugih dečaka, njegovih vršnjaka na uzrastu od oko 14 godina. S druge strane, kod devojčica nije utvrđena značajna povezanost između inhibiranog ili dezinhbiranog ispoljavanja tuge i socijalnog prihvatanja od strane vršnjaka generalno. Takođe, kod dečaka je percepcija otvorenog ispoljavanja tuge bila posebno važan prediktor slabijeg prihvatanja od strane vršnjaka, što ukazuje na to da dečaci koji otvoreno ispoljavaju tugu češće doživljavaju negativne društvene posledice. Devojčice su, u poređenju sa dečacima, pokazale viši nivo tolerancije prema ispoljavanju tuge od strane dečaka, svojih vršnjaka.

U toj studiji dečaci su zaista i prijavljivali veću sklonost ka inhibiciji tuge u odnosu na devojčice, što se poklapalo sa načinom na koji to opažaju vršnjaci (Perry-Parrish & Zeman, 2011). Dečaci su bili pericipirani kao oni koji često inhibiraju ispoljavanje tuge, dok su devojčice bile češće ocenjivane kao one koje otvoreno manifestuju ovu emociju. Autori ovo pripisuju upravo efektima socijalnog učenja u grupi vršnjaka, gde se odluke o upravljanju tugom oblikuju i prilagođavaju očekivanim reakcijama vršnjačke grupe.

Studija Legerskog i saradnika (Legerski et al., 2015) na uzorku adolescenata uzrasta između 12 i 14 godina, koja se bavila emocionalnim razgovorima unutar istopolnih prijateljskih dijada, pokazala je da devojčice tokom interakcije s vršnjakinjama češće koriste termine za negativne i pozitivne emocije, daju više odbacujućih odgovora (reakcije koje umanjuju, ignorišu, minimizuju ili ne priznaju emocionalna iskustva sagovornika) i generalno govore više nego dečaci. Nasuprot tome, dečaci su ređe verbalizovali emocije u prijateljskom kontekstu, što može biti posledica rodni normi koje oblikuju izražavanje emocija od ranog uzrasta. Kako tokom kasnije adolescencije raste broj muško-ženskih prijateljstava, koja vremenom postaju intimnija, dok prijateljstva između dečaka

to ne postaju (Connolly et al., 2000), može se predvideti promena ovog obrasca. U skladu sa karakteristikama ovih prijateljskih odnosa, može se očekivati da će dečak kao stariji adolescent, u poređenju sa periodom rane adolescencije, biti spremniji da ispolji tugu pred devojkama, dok će u odnosima sa drugim dečacima i dalje zadržavati suzdržanost u njenom izražavanju.

* * *

Navedeni nalazi naglašavaju kompleksnu i dinamičku ulogu vršnjaka u socijalizaciji emocionalnosti. Već u srednjem detinjstvu deca pokazuju osetljivost na socijalne signale vršnjaka i uče da usklađuju svoje emocionalno izražavanje s očekivanjima grupe, dok se tokom adolescencije ove norme dodatno sofisticiraju kroz interakcije u prijateljskim dijadama i širim vršnjačkim grupama. Kroz ponovljene interakcije vršnjaka, deca internalizuju suptilne i eksplicitne poruke o tome koje emocije su prikladne za njihov rod, čime se oblikuju i strategije emocionalne regulacije. Važno je napomenuti da su sve navedene studije sprovedene u SAD, i to pretežno na uzorcima belaca, što ograničava mogućnost generalizacije nalaza.

Mediji kao agensi rodne socijalizacije emocija

Mediji su agens socijalizacije koji učestvuje u procesu usvajanja rodni normi pojedinaca generalno, pa tako i onih u oblasti emocija, kako direktno, time što onima koji su im izloženi nude odgovarajuće modele, tako i indirektno, ostvarujući efekte na roditelje i vršnjake, koji onda to prenose na pojedince (Brown et al., 2005). Oni predstavljaju posebno važan faktor u procesu socijalizacije dece i mladih koji, prema nalazima jedne studije, u proseku provode 4 sata i 44 minuta (deca uzrasta 8–12 godina) i čak 7 sati i 22 minuta dnevno (adolescenti) koristeći ekrane za neobrazovne, rekreativne svrhe (Rideout & Robb, 2019).

Rezultati tematske analize narativa roditelja o socijalizaciji u oblasti emocija (Thomassin et al., 2019) pokazali su da su roditelji svesni značaja medija, uključujući muziku, filmove, televiziju, časopise, reklame i društvene mreže. Smatraju da mediji često prenose rodne stereotipe o emocijama i njihovom izražavanju, što može doprineti usvajanju stereotipnih obrazaca kod dece.

Teorijski modeli rodne socijalizacije emocija kroz medije

Ranije navedeni širi teorijski modeli, omogućavaju i razumevanje uloge medija u procesu socijalizacije emocija. Pritom se posebno izdvajaju teorija socijalnog učenja (Bandura, 1977), teorija razvoja rodno identiteta (Kohlberg, 1966) i teorija rodni shema (Bem, 1981; Martin & Halverson, 1981), kao i teorije koje zastupaju konstruktivistički pristup: teorija simboličkog interakcionizma (Mead, 1934), teorija identiteta (Stryker & Burke, 2000) i teorija kontrole identiteta (Burke & Stets, 2009) i feministička medijska kritika (Lazar, 2007).

Prema **teoriji socijalnog učenja** (Bandura, 1977), likovi predstavljeni u medijima mogu biti modeli za ponašanje. Ono što medije čini tako uticajnim, smatra se, jeste to što često prikazuju osobe i ponašanja na pojednostavljen i jednodimenzionalni način (Signorielli, 2012). Pored toga, likovi u medijima su često percipirani kao privlačniji od proseka, što povećava verovatnoću da će biti prihvaćeni kao uzori (Greenwood, 2016).

Pored ove teorije, da bi se razumeo mehanizam njihovog delovanja, važno je osvrnuti se i na kognitivne procese o kojima govore **kognitivno-razvojna teorija identiteta** (Kohlberg, 1966) i **teorija rodni shema** (Bem, 1981; Martin & Halverson, 1981). One naglašavaju aktivnu kognitivnu konstrukciju razumevanja roda kod dece, što dovodi do formiranja unutrašnjih shema, između ostalog, i na osnovu informacija koje nude mediji. Kada se shema formira, izloženost sadržaju koji je prezentuje dovodi do njene aktivacije u memoriji (Shrum & Lee, 2012). Česta aktivacija shema njih čini jačim i dostupnijim, što povećava verovatnoću da će biti korišćene prilikom procena i donošenja odluka o ponašanju, čineći interpretacije i akcije kongruentnim sa njima. Ako su porodica, vršnjaci i mediji saglasni u pogledu sadržaja (rodni) shema kojima izlažu subjekte socijalizacije, one se dosledno aktiviraju u različitim okolnostima, što ih čini dostupnijim i lakšim za aktivaciju, koja se neretko odvija automatski, bez učešća svesti (Baumeister & Bushman, 2011). Integrisanost rodni normi u ove fundamentalne kognitivne strukture, koje aktivno filtriraju dolazeće informacije, čini njihovo preispitivanje posebno teškim.

Simbolički interakcionizam (Mead, 1934; Cooley, 1902) ukazuje na to da ljudi oblikuju sopstveni identitet kroz interakciju sa simbolima i značenjima koja im društvo nudi. Mediji u tom kontekstu funkcionišu kao važan posrednik, pružajući simbole i narative, uključujući i one o rodu i emocijama, koji oblikuju predstave o emocionalnosti muškaraca i žena. Kroz *Ja u ogledalu* mediji mogu delovati kao društveno ogledalo, nudeći stalnu povratnu informaciju o tome kako bi se trebalo ponašati i osećati u skladu sa rodni normama, podstičući pojedince da internalizuju ta očekivanja kao deo sopstvenog identiteta.

Teorija identiteta (Stryker & Burke, 2000) i **teorija kontrole identiteta** (Burke & Stets, 2009), kao njen derivat, u kontekstu rodne socijalizacije emocija objašnjavaju kako mediji utiču na formiranje i održavanje rodno specifičnih emocionalnih identiteta. Mediji pružaju standarde prikladnog emocionalnog izražavanja za muškarce i žene, koje pojedinci internalizuju i sa kojima se upoređuju. Prema ovom modelu, važnu ulogu imaju emocije koje se javljaju kao reakcija na (ne)ispunjavanje ovih standarda. Kada se emocionalni izrazi pojedinca usklade sa rodni standardima koje nude mediji, javljaju se pozitivne emocije, stabilizujući identitet. Suprotno, odstupanja od standarda izazivaju negativne emocije, podstičući samoregulaciju u cilju usklađivanja sa medijski promovisanim normama.

Feministička medijska kritika (Lazar, 2007) opisuje procese kojima društvene strukture oblikuju emocionalno izražavanje posebno kroz načine na koje mediji reprezentuju emocije u skladu sa širim odnosima moći. Medijski sadržaji često prikazuju muškarce kao racionalne i distancirane, a žene kao emocionalne i zavisne, čime učvršćuju tradicionalnu binarnost razuma i emocija (Jaggar, 1989). Na taj način, mediji ne samo da odražavaju, već i aktivno učestvuju u održavanju društvenih uloga i hijerarhija, ali istovremeno mogu postati prostor za njihovo preispitivanje i transformaciju.

Pored navedenih teorija, **teorija kultivacije** (Garbner et al, 1980) nudi posebno relevantan okvir za razumevanje dugoročnih, kumulativnih efekata izloženosti medijima na percepciju stvarnosti njihovih konzumenata. Prema ovoj teoriji, što pojedinci više vremena provode u svetu medijskog sadržaja, to je verovatnije da će njihovo viđenje stvarnosti odražavati vrednosti i poruke koje mediji plasiraju, a koje se odnose i na rodne norme i uloge. Medijske poruke često pokazuju doslednost u predstavljanju opštih sistema vrednosti, što doprinosi postepenom kultivisanju rodni stereotipa i oblikuje načine na koje pojedinci percipiraju i komuniciraju sa drugima. Na taj način mediji učestvuju u stvaranju zajedničke slike stvarnosti, odnosno skupa uverenja i normi koje ljudi prihvataju i podrazumevaju jer veruju da ih i drugi dele, što olakšava društvenu koordinaciju.

Empirijski nalazi o rodnoj socijalizaciji emocija kroz medije

Empirijski nalazi koji govore o ulozi medija u socijalizaciji emocija potiču iz analiza prikaza muških i ženskih likova na televiziji (npr., Herrett-Skjellum & Allen, 1996; Sink & Mastro, 2017), sa posebnim akcentom na televizijske sadržaje namenjene deci (npr., Walsh & Leaper, 2019), kao i u književnim delima (Shcherbakova et al., 2021) i video-igramama (Steyer, 2014).

Metaanalitička studija (Herrett-Skjellum & Allen, 1996), koja se bavila načinom na koji su muškarci i žene prezentovani na televiziji (reklamama, crtanim filmovima i drugim formatima), pokazala je da su muški likovi bili prikazani kao oni koji poseduju veću dominaciju u odnosu na ženske likove. Sličan obrazac zabeležen je i dve decenije kasnije u studiji koja se bavila analizom televizijskih programa u najgledanijim terminima (Sink & Mastro, 2017). Ženski likovi bili su porodično orijentisani u većem stepenu nego muški, dok su muški likovi bili i verbalno i fizički agresivniji.

Rodne razlike u prikazu emocija oblikovane kulturnim stereotipima zapažene su i u književnim delima (Shcherbakova et al., 2021). Analiza izvršena na književnim delima na ruskom jeziku je, na primer, pokazala da muški likovi češće precizno imenuju emocije, koriste direktne i ponekad grube izraze, ređe upotrebljavaju opisne konstrukcije i minimizuju pokazivanje emocija. Negativne emocije kod njih se učestalije izražavaju grubim jezikom, pri čemu dominiraju ljutnja i iznenađenje, dok su pozitivne emocije, poput zadovoljstva, ređe zastupljene. Nasuprot tome, kada je reč o ženskim likovima, one češće

koriste opisni stil, detaljno oslikavaju osećanja bez objašnjavanja uzroka, služe se usklikima (npr. „ah“, „oh“), umanjenicama ili sufiksima koji dodaju emotivnu nijansu (posebno za pozitivne emocije), slikovitim poređenjima i metaforama, kao i rečima koje pojačavaju intenzitet emocija (npr. „veoma“, „neopisivo“). Od primarnih emocija, kod njih su najzastupljenije radost, strah i tuga. U verbalnom izražavanju preovlađuju glagoli sa emocionalno izražajnom semantikom (npr. „pevuckati“, „cičati“), dok je kod muških likova veća upotreba grubih glagola (npr. „režati“). Neverbalno, ženski likovi su češće opisivani kroz jecanje, plakanje i uzdisanje, a muški kroz elemente prozodije i kinezike. Ovi obrasci, izvedeni iz književnih primera, odražavaju slične rodne norme koje se reprodukuju i u drugim medijskim formatima, oblikujući percepciju emocija kod čitalaca i potencijalno učvršćujući stereotipne obrasce emocionalnosti.

Grupa studija bila je usmerena na analizu medijskih sadržaja za decu. Grin je izvestila da su žene značajno nedovoljno zastupljene kao protagonisti i aktivni učesnici u dečjoj televiziji, odnosno da su često svedene na sporedne ili stereotipne uloge (Green, 1997). Neke kasnije studije istakle su da su muški likovi bili češće fizički agresivni i spremniji da izdaju naređenja drugima, dok su ženski likovi češće prikazivani kao uplašeni, ućtivi, krhki ili romantični (Aubrey & Harrison, 2004; Leaper et al., 2002). Savremeniji empirijski nalazi (Steyer, 2014) sugerišu da su žene značajno nedovoljno zastupljene u dečjoj književnosti, televizijskim programima i video-igrama, pri čemu su tradicionalni prikazi žena i dalje norma. Ipak, u televizijskim emisijama namenjenim deci predškolskog uzrasta agresivno ponašanje je bilo vrlo retko i rodne razlike u njihovoj zastupljenosti, iako su zadržale trend prikazivanja muškaraca kao agresivnijih, bile su na samoj granici statističke značajnosti (Walsh & Leaper, 2019). Nalazi jedne studije (Martin, 2017) ukazuju da ovi prikazi ipak nisu tako jednodimenzionalni, već da na dečjoj televiziji rodne razlike mogu biti prezentovane na kompleksniji način, istovremeno potvrđujući i osporavajući tradicionalne rodne uloge. To istraživanje je pokazalo da su u dečjoj televiziji muški likovi zastupljeniji nego ženski, ali i da muškarci češće pokazuju emocije nego žene, što je u suprotnosti sa tradicionalnom shemom o muškarcu kao suzdržanom i neemocionalnom. Međutim, uprkos ovoj kontrastereotipnoj učestalosti ispoljavanja emocija generalno, vrsta emocije često je bila stereotipna (npr. ljutnja je i dalje dominantna za muškarce, dok tuga i strah preovlađuju kod žena). Dodatno, edukativni programi su uglavnom uravnoteženi u broju muških i ženskih likova i učestalosti stereotipnih i kontrastereotipnih emocija, dok zabavni programi, iako zadržavaju više stereotipnih prikaza muških likova i njihove ljutnje, istovremeno sadrže više kontrastereotipnih primera, kao što su muškarci koji pokazuju tugu ili strah. Ovi rezultati sugerišu da, iako su rodni stereotipi i dalje prisutni, pojedine emisije mogu deci pružiti primere koji podstiču fleksibilnije razumevanje rodni očekivanja u izražavanju emocija.

Savremene studije koje su upoređivale medijske sadržaje namenjene devojčicama i dečacima pokazale su da se u sadržajima za devojčice češće ko-

riste reči s pozitivnim emotivnim tonom i teme vezane za društvene odnose, podstičući kod njih afilijativni motiv, kao i izražavanje emocija ranjivosti, poput tuge (Becker et al., 2016; Setten & Chen, 2024). Suprotno tome, sadržaji namenjeni dečacima češće uključuju reči koje odražavaju negativne emotivne tonove, motive moći i rizika (Harriger et al., 2021; Setten & Chen, 2024). Ovi nalazi korrespondiraju sa rezultatima studije koja je analizirala tekst na pakovanjima igračaka (Owen & Padron, 2015).

Grin (Green, 1997) ističe da ograničeni prikazi muških i ženskih likova u medijima mogu uticati na formiranje shema kod dece, sugerišući jednodimenzionalnu ljudsku prirodu. Kako deca mlađa od osam godina često ne mogu da razdvoje medijsku fantaziju od realnosti, medijske sadržaje mogu doživljavati kao istinit odraz sveta. Stoga, dosledne i neretko suptilne rodno uslovljene poruke u dečijim medijima utiču na njihovu percepciju roda i emocija pre razvoja kritičkog mišljenja. Tako se rašireni rodni stereotipi usvajaju bez kritičke obrade, stvarajući snažne i teško promenljive mentalne sheme o rodno specifičnoj emocionalnosti, što može imati neposredne i dugoročne posledice po ponašanje dece.

Upravo se posebna grupa studija bavila analizom posledica izloženosti ovakvim sadržajima u medijima. Analizirajući rezultate prethodno navedene metaanalize i nekih drugih metaanalitičkih studija, autori jedne pregledne studije (Ward & Grower, 2020), zaključuju da postoji veza između gledanja televizijskih programa koji promovišu rodne stereotipe i izražavanja tih stereotipa. Jedna longitudinalna studija (Ostrov et al., 2006), koja je pratila decu tokom dve godine, a čija je prosečna starost na početku istraživanja bila oko četiri godine, pokazala je da medijska izloženost ima rodno specifične posledice na agresivno ponašanje dece. Pritom, dečaci češće usvajaju fizičku agresiju (npr. udaranje, šutiranje ili verbalne pretnje), dok devojčice usvajaju relacijsku agresiju (npr. govore drugima da se ne igraju s vršnjakom ili da ne budu njegovi prijatelji). Pretpostavlja se da devojčice, koje su generalno usmerenije na socijalne odnose, aktivnije prate i pamte scene koje prikazuju relacijske konflikte, poput isključivanja vršnjaka ili manipulativnog ponašanja.

Ipak, jedna nova studija (Setten & Chen, 2024) pokazuje kako su se emotivni tonovi u rodno usmerenim medijima za decu menjali tokom vremena. Mediji za dečake proizvedeni posle 2010. godine (u poređenju sa periodom između 1980. i 2000. godine) prikazuju više pozitivnih emocija. S druge strane, mediji za devojčice su tokom vremena pokazivali manji broj pozitivnih emocija. Ukupno gledano, rezultati pokazuju da se tradicionalni emotivni tonovi u medijima za dečake i devojčice smanjuju.

Pored televizije, u izgradnji uverenja, kao i određenih interpersonalnih odgovora značajnu ulogu ostvaruje i igranje video-igara određenog sadržaja (Gabbiadini et al., 2016). Srednjoškolci koji su igrali nasilnu i seksističku video-igru iskazali su jaču podršku tradicionalnom maskulinitetu u poređenju sa onima koji su igrali neutralnu igru. Takođe, igranje takve igre smanjilo je em-

patiju prema ženskim žrtvama kod mladića koji su se identifikovali sa glavnim likom, što je bilo posredovano povećanjem podrške tradicionalnom maskulinitetu. Istraživanje faktora koji objašnjavaju rodne razlike u učestalosti igranja nasilnih video-igara (Hartmann et al., 2014), čiji su ispitanici bili prosečne starosti oko 24 godine, ukazuje na to da muškarci češće igraju ove igre jer očekuju veće uživanje i manje osećanje krivice pri angažovanju u virtuelnom nasilju, što je povezano sa nižom empatijom, većom sklonošću moralnom opravdavanju nasilja i izraženijom potrebom za agresivnim ponašanjem unutar igara kod muškaraca.

Savremena istraživanja ukazuju da se u 21. veku, pod uticajem društvenih tehnologija, menja tradicionalno shvatanje roda i seksualnosti (Hammack & Manago, 2025). Digitalno okruženje, promovisući koncept autentičnosti, gde pojedinci svoj identitet i emocionalnost doživljavaju kao nešto što sami kreiraju, doprinose većoj slobodi izražavanja i većoj rodnoj i seksualnoj raznolikosti. Istovremeno, ovi autori u istom okruženju prepoznaju kontranarativ koji se suprotstavlja ovoj raznolikosti, poznat kao *cisheteropatrijarhalna muškost*. Ovaj pokret koristi internet i društvene medije kako bi širio mizoginiju i antifeminizam, koristeći upravo koncept autentičnosti. Zastupnici ovog narativa, uključujući popularne figure kao što je Endrju Tejt (eng. *Andrew Tate*), predstavljaju svoju borbu kao odbranu autentične muškosti od *političke korektnosti* i onoga što vide kao dominantnu paradigmu rodne raznolikosti. Na taj način, oni doživljavaju povratak tradicionalnim, hijerarhijskim vrednostima kao izraz svog pravog identiteta, smatrajući da je njihov pogled na rod u savremeno doba ugnjetavan.

Iako društvene mreže pružaju veću slobodu izražavanja, a kako neki navode, i konstruisanja autentičnog ja, neka istraživanja paradoksalno pokazuju da je ta sloboda često uslovljena društvenom validacijom. U jednoj od tih studija (Li & Zhuo, 2023), sprovedenoj u Kini, ustanovljeno je da žene koriste društvene mreže prvenstveno zbog potrebe za samoizražavanjem, zabavom i socijalnom interakcijom. One društvene mreže doživljavaju kao platformu za ispoljavanje emocija, bilo da je reč o ventiliranju negativnih osećanja, pojačavanju pozitivnih ili beleženju svakodnevnih trenutaka. Kroz deljenje sadržaja, dobijaju socijalnu podršku, pažnju i osećanje sreće. Međutim, više od 80% ispitanica izjavilo je da je doživelo razočaranje i sumnju u sebe ako njihovi postovi ne dobiju očekivanu reakciju. Iz ovoga sledi da, iako društvene mreže deluju kao prostor slobodnog izražavanja, u stvarnosti je ta sloboda često ograničena potrebom za socijalnom validacijom. Korišćenje društvenih mreža, kao što je objašnjeno u studiji, može se razumeti kroz *dramaturgijsku metaforu* (Gosnell et al., 2011), gde pojedinci na *prednjoj sceni* pažljivo predstavljaju idealizovanu verziju sebe kako bi ispunili društvena očekivanja. Ovaj proces prikrivanja emocija posebno je izražen kod žena, koje su motivisane brigom o sopstvenom imidžu i održavanjem društvenih odnosa.

Dakle, digitalni mediji i društvene mreže otvaraju nove mogućnosti za izražavanje i konstrukciju roda (Hammack & Manago, 2025). Ipak, u kontekstu

rodne socijalizacije emocija, oni, pre svega, predstavljaju novi prostor u kojem se manifestuje uloga vršnjačke interakcije i društvene validacije, o kojoj je već bilo reči. Fenomeni koji se javljaju isključivo u ovom digitalnom prostoru predmet su sajberpsihologije i zbog svoje složenosti izlaze iz okvira ove monografije.

* * *

Iako se navedene studije nisu direktno bavile rodnim normama u oblasti emocionalnosti na način na koji jesu studije koje se odnose na uloge porodice i vršnjaka, njihovi nalazi, kao i relevantni teorijski pristupi sugerišu da stalna izloženost sadržajima koji jačaju rodne norme može voditi ka oblikovanju emocionalnih reakcija koje su u skladu sa njima, sužavajući prihvatljiv repertoar ekspresija emocija. Digitalne platforme dodatno usložnjavaju ovaj proces, nudeći priliku za samoizražavanje, ali istovremeno podstičući samocenzuru u iskazivanju emocija usled potrebe za socijalnim odobrenjem. Ipak, pojedini nalazi (Setten & Chen, 2024) sugerišu da se emotivni tonovi u medijima menjaju tokom vremena, ukazujući na postepeno slabljenje tradicionalnih rodni obrazaca i otvaranje prostora za raznovrsnije izražavanje emocija.

ISHODI RODNE SOCIJALIZACIJE EMOCIJA I NJENE POTENCIJALNE IMPLIKACIJE

Prvi deo ovog poglavlja bavi se ishodima procesa socijalizacije u skladu sa rodnim normama, kroz pozivanje na relevantne empirijske nalaze o razlikama u ekspresiji primarnih emocija između dečaka i devojčica, odnosno muškaraca i žena. Iako se ne negira i potencijalni značaj bioloških faktora, na osnovu podataka izloženih u prethodnom poglavlju, može se zaključiti da proces socijalizacije ima udela u konačnom ishodu.

U drugom delu ovog poglavlja biće reči o potencijalnim implikacijama usvajanja odgovarajućih rodnih uloga u oblasti socijalne percepcije, interpersonalnih odnosa i mentalnog zdravlja. Naglašeno je „potencijalnim“ jer, kako je prethodno diskutovano (Pejičić, 2024a), iako postoje empirijski nalazi koji ukazuju na određene obrasce u rodnim razlikama u različitim aspektima ljudskog funkcionisanja, koje bi mogle biti posledica rodne socijalizacije, interpretacija ovih rezultata u kauzalnom smeru nije opravdana bez odgovarajućih eksperimentalnih i longitudinalnih istraživanja. S druge strane, razmatranje ovih mogućih implikacija može imati teorijski i praktični značaj jer i sama pretpostavka o značaju socijalnog učenja za uspostavljanje ovih razlika otvara prostor za kritičko preispitivanje društvenih praksi i razvijanje intervencija koje podstiču ravnopravne uslove razvoja za sve pojedince.

1. Ishodi rodne socijalizacije u oblasti ekspresije primarnih emocija

Empirijski rezultati (npr., Chaplin & Aldao, 2013; Dissanayake et al., 2020; Else-Quest et al., 2006; LaFrance et al., 2003; Potegal & Archer, 2004), iako ne uvek konzistentni (npr., Huang, 2009; Panjwani et al., 2016) sugerišu postojanje rodnih razlika u ekspresiji primarnih emocija koji su u skladu sa široko zastupljenim shemama o muškarcima i ženama, te rodnim normama zasnovanim na njima.

Rezultati jedne metaanalitičke studije (Chaplin & Aldao, 2013), na primer, pokazuju da dečaci češće izražavaju eksternalizujuće emocije, pri čemu su razlike uočene za ljutnju i prezir, ali ne i gađenje. S druge strane, devojčice su češće izražavale grupu internalizujućih emocija, a kada je reč o diskretnim emocijama svrstanih u tu grupu, razlike su postojale za strah, ali ne i tugu.

Prikaz relevantnih empirijskih nalaza o rodnim obrascima u ekspresijama primarnih emocija biće strukturisan kroz tri celine. Najpre će biti predstavljeni

rezultati koji se odnose na izražavanje internalizujućih emocija (tuge i straha), zatim eksternalizujućih (ljutnje i gađenja) i na kraju će biti prikazani empirijski podaci o rodnim obrascima u ekspresiji sreće i iznenađenja.

Rodni obrasci u ekspresiji tuge i straha

Savremeni empirijski nalazi (Sanchis-Sanchis et al., 2020), kao i rezultati metaanaliza (Chaplin & Aldao, 2013; Else-Quest et al., 2006) ukazuju na postojanje rodni razlika u ispoljavanju internalizujućih emocija, i to u korist devojčica. U jednoj od ovih metaanalitičkih studija (Else-Quest et al., 2006), koja je obuhvatila decu uzrasta od tri meseca do 13 godina, pronađena je mala, ali značajna rodna razlika u izražavanju straha, pri čemu su devojčice bile ocenjene kao plašljivije od dečaka, što je bilo nezavisno od uzrasta. S druge strane, za emociju tuge nisu utvrđene značajne rodne razlike. Sličan obrazac potvrđen je i u metaanalizi sprovedenoj 7 godina kasnije (Chaplin & Aldao, 2013), gde su registrovane rodne razlike u ekspresiji straha, dok se razlike u izražavanju tuge nisu pokazale značajnim. Pritom, razlike u manifestaciji grupe internalizujućih emocija, u koju su od primarnih emocija svrstane strah i tuga, postojale su već u periodu dojenja. Rano pojavljivanje ovih razlika može sugerisati da su one ili urođene ili posledica veoma ranih socijalizacijskih postupaka staratelja. Takođe, kako neki teoretičari tvrde (Camras & Shutter, 2010) neke facijalne ekspresije kod beba možda i ne odražavaju diskretna emocionalna stanja, zbog čega postoji sumnja da ove razlike ne odražavaju razlike u samom unutrašnjem doživljaju konkretnih emocija, već pre razlike u doživljavanju negativnih emocija generalno, ili su čak posledica nekih drugih, neemocionalnih stanja. U periodu adolescencije ove razlike bile su manje izražene i statistički neznčajne (Chaplin & Aldao, 2013). Autorke su ovaj nalaz objasnile specifičnostima adolescencije kao razvojne faze u kojoj fiziološke i socijalne promene dovode do porasta doživljavanja internalizujućih emocija i kod dečaka i kod devojčica, što slabi rodne razlike u ovoj grupi emocionalnih stanja. Na uzorku osmogodišnjaka afroameričkog porekla takođe nije bilo značajnih rodni razlika u izražavanju tuge (Hubbard, 2001), a slično je utvrđeno i na uzorku adolescenata afroameričkog porekla, gde nisu postojale razlike u izražavanju straha i tuge (Panjwani et al., 2016).

S druge strane, rezultati određenih studija sugerišu i postojanje rodni razlika kako u učestalosti manifestacije tuge, tako i u načinima izražavanja. U jednoj studiji (Zeman & Shipman, 1997) dečaci uzrasta između 10 i 17 godina (učenici petog, osmog i jedanaestog razreda) izveštavali su o svojoj manjoj ekspresivnosti kada je reč o emociji tuge, u poređenju sa devojčicama, što je bilo povezano sa njihovim očekivanjima da će dobiti manje razumevanja i više omalovažavanja kao odgovor na svoje emocionalne izraze. Učenici osmog razreda su posebno izražavali veću tendenciju potiskivanja tuge. Rodne razlike u ekspresiji tuge i anksioznosti registrovane su i na uzorku dece španske nacionalnosti (Sanchis-Sanchis et al., 2020). U jednoj drugoj studiji (Zeman & Garber,

1996) dečaci su izvestili o svojoj sklonosti da reaguju agresivno na doživljenu tugu, dok su devojčice izjavile da češće manifestuju *čist* afektivni odgovor, npr. plač kao direktan izraz tuge ili drugih snažnih emocija. Autori ostavljaju prostor da bi navedeni rezultati mogli odražavati razlike u izveštavanju, a ne u stvarnom ponašanju, jer dečaci možda veruju da nije prihvatljivo priznati plač kao odgovor. Takođe, može biti da su, kroz različita iskustva socijalizacije, devojčice naučile da na njihov plač okolina reaguje pružanjem podrške, dok su dečaci nagrađivani za izražavanje doživljenog distresa kroz agresivne akte.

Još jedno istraživanje (Perry-Parrish & Zeman, 2011) potvrdilo je da devojčice češće pokazuju dezinhibisano ispoljavanje tuge u odnosu na dečake. U istoj studiji je utvrđeno i da je kršenje norme o suzbijanju tuge kod dečaka (tj. otvoreno ispoljavanje tuge) bilo povezano sa percepcijama roditelja o lošijem socijalnom funkcionisanju njihovog sina. S druge strane, inhibicija tuge nije bila povezana sa njihovom procenom njegovog društvenog funkcionisanja, iz čega se zaključuje da se otvoreno ispoljavanje tuge kod dečaka lako prepoznaje i negativno interpretira, dok se inhibicija tuge smatra normativnom i ostvaruje manji efekat na percepciju socijalne kompetentnosti. S druge strane, češće ispoljavanje tuge kod devojčica roditelji su ocenjivali kao pokazatelj višeg nivoa socijalne kompetentnosti. Ova povezanost može biti posledica toga što ispoljavanje tuge kod devojčica odgovara rodnim normama i očekivanjima, koja podrazumevaju veću emocionalnu otvorenost i osetljivost, a čije usvajanje roditelji potkrepljuju svojim postupcima. Studija (Zeman & Shipman, 1996) sprovedena na uzorku dece uzrasta 8 i 11 godina, pokazala je da su devojčice, u poređenju sa dečacima, izveštavale da se osećaju bolje kada ispoljavaju emocije i bile su sklonije prihvatanju stava da osećanja treba uvek pokazivati. Ove razlike su bile naročito izražene u vezi sa tugom i bolom.

Navedeni nalazi su paralelni sa rezultatima u literaturi o emocionalnoj ekspresivnosti odraslih, gde je utvrđeno da žene ispoljavaju širi spektar internalizujućih emocija, uključujući i tugu i strah, sa većim intenzitetom (npr., Huang, 2009; Simon & Nath, 2004).

Većina navedenih studija bavila se ekspresijama belaca, a ako je i uključivala pripadnike drugih etniciteta (npr., Afroamerikance (Perry-Parrish & Zeman, 2011)), uglavnom su poticali iz SAD. Buduća istraživanja bi trebalo da prošire ovaj uzorak i provere generalizabilnost nalaza. Na primer, u novoj studiji sa Šri Lanke, koju su činili ispitanici starosti između 17 i 64 godine, žene su izvestile da češće doživljavaju tugu, dok nije bilo rodni razlika u ekspresiji ove emocije (Dissanayake et al., 2020). Takođe, nisu utvrđene rodne razlike ni u doživljavanju, ni u ekspresiji straha. Prilikom tumačenja ovih rezultata treba uzeti u obzir to da je uzorak bio vrlo mali (54 ispitanika). S druge strane, studija koja je svojim uzorkom obuhvatila 37 zemalja, utvrdila je da su žene generalno češće prijavljivale da plaču u poređenju s muškarcima (Fisher et al., 2004), dok je druga kros-kulturna studija, koja je uključivala ispitanike iz Sjedinjenih Američkih Država, Južne Koreje, Japana i Rusije, pokazala da se muškarci u većoj meri trude da kontrolišu strah nego žene (Matsumoto et al., 1998).

Neke studije uzele su obzir i izvesne kontekstualne faktore (Chaplin & Aldao, 2013; Chiang, 2018). Metaanalitička studija otkrila je da su navedene rodne razlike u manifestaciji internalizujućih emocija zabeležene kada su deca bila u prisustvu roditelja ili nepoznatih odraslih, dok u interakcijama sa vršnjacima ili kada su bili sami razlike nisu bile značajne, što je objašnjeno karakteristikama interperosnalnog konteksta. Međutim, kao što je ranije navedeno, rodne razlike u manifestaciji ove grupe emocija su se izgubile u adolescenciji. Nasuprot tome, u jednoj tajvanskoj studiji (Chiang, 2018), sprovedenoj na uzorku studenata, devojke su izveštavale da češće izražavaju strah i tugu nego muškarci kada su sa poznatom osobom, dok u kontaktu sa nepoznatom osobom nije bilo značajnih rodni razlika. Ovi rezultati podržavaju ideju da su žene socijalizovane da ispoljavaju ranjivost s poznatim osobama, očekujući od njih podršku i pomoć, dok se muškarci socijalizuju da ne izražavaju emocije koje se smatraju znakom slabosti, čak i u prisustvu poznatih osoba. Navedeni nalazi sugerišu potrebu za dodatnim studijama koje će u obzir uzeti i interpersonalni kontekst.

Rodni obrasci u ekspresiji ljutnje i gađenja

Rezultati metaanalize (Chaplin & Aldao, 2013), kojom su obuhvaćena istraživanja čiji uzorak su većinski činili belci, uglavnom iz SAD, sugerišu postojanje rodni razlika u ispoljavanju grupe eksternalizujućih emocija, koje dečaci manifestuju češće nego devojčice. Autorke su u ovu kategoriju uvrstile ljutnju, gađenje, prezir i neodređene eksternalizujuće negativne emocije, pri čemu su, kada su analizirana distinktivna emocionalna stanja, razlike uočene za ljutnju i prezir, ali ne i gađenje. Razlike u ovoj grupi emocija nisu postojale u periodu dojenja, već su se javile tokom perioda ranog detinjstva i predškolskog uzrasta. Prema tumačenju autorki, pojava rodni razlika u emocionalnoj ekspresiji tek nakon dojenačkog perioda sugeriše da one nisu u potpunosti urođene, već oblikovane socijalizacijom. Ipak, one ne isključuju i moguće biološke osnove razlika, poput potencijalne prednosti devojčica u jeziku i samoregulaciji, što može doprineti smanjenju eksternalizujućih izraza emocija u detinjstvu. Međutim, u periodu adolescencije ove razlike promenile su smer, pa su devojčice grupu eksternalizujućih emocija izražavale češće nego dečaci. Navedeni nalazi dodatno potkrepljuju već demonstriranu kompleksnu sliku kada je reč o rodnoj socijalizaciji ljutnje, kojom se bavilo prethodno poglavlje, a o složenosti obrazaca ekspresije ove emocije svedoče i rezultati studija koje će biti obrađene u nastavku.

Pretragom literature utvrđeno je da studije koje su se eksplicitno bavile rodni razlikama u ekspresiji gađenja jesu malo zastupljene ili teško dostupne, usled čega su izostale u ovom pregledu. Empirijski nalazi o rodni razlikama u ekspresiji ljutnje znatno su brojniji, ili bar dostupniji, pružajući uvid u kompleksnost izražavanja ove emocije.

Studije koje su se bavile emocijom gađenja u kontekstu roda neretko ovu emociju nisu analizirale diferencirano od ljutnje, već ih posmatrale kao jedinstvenu grupu emocija kojima se izražava moć (npr., Fischer et al., 2004). U pome-

nutoj metaanalitičkoj studiji, sprovedenoj na deci i adolescentima, nisu uočene rodne razlike u ekspresiji ove emocije (Chaplin & Aldao, 2013). Slično, u studiji sa Šri Lanke muškarci su izvestili da češće doživljavaju i izražavaju ljutnju, dok za gađenje nisu pronađene razlike (Dissanayake et al., 2020). Nasuprot tome, kros-kulturna studija pokazala je da na uzorku ispitanika Sjedinjenih Američkih Država, Južne Koreje, Japana i Rusije postoji veća spremnost žena da kontrolišu ljutnju i odvratnost (Matsumoto et al., 1998). Kada se uzme u obzir interpersonalni kontekst, slika postaje bogatija i otvara prostor za suptilnije interpretacije. U jednoj od njih, sprovedenoj na univerzitetu sa Tajvana su, u poređenju sa devojkama, mladići izveštavali da češće izražavaju ljutnju i gađenje u interakciji sa nepoznatim osobama, dok su devojke češće izražavale ljutnju i gađenje prema poznatim osobama nego mladići (Chiang, 2018). Dobijeni rezultati u skladu su sa rodnim ulogama, pri čemu rodna uloga muškarca tradicionalno podrazumeva dominaciju i asertivnost, dok rodna uloga žene to obeshrabruje (Brody & Hall, 2008). Sa poznatim osobama muškarac emocije kojima to izražava manifestuje ređe, a žena češće jer je u interakciji sa poznatim osobama (porodica, prijatelji, partneri) okruženje sigurnije. U takvom kontekstu, muškarac ne oseća pritisak da se prikaže na socijalno poželjan način, *idealno igrajući* svoju ulogu, baš kao ni žena koja može da se oseća dovoljno sigurno da izrazi svoje prave emocije, uključujući ljutnju i gađenje, bez straha od društvene osude zbog izražavanja *neprikladnih* emocija. U navedenoj metaanalizi (Chaplin & Aldao, 2013) uočene su, analizom celog uzorka studija, rodne razlike u izražavanju grupe eksternalizujućih emocija u korist dečaka. Ove razlike su postojale kada su deca bila u prisustvu vršnjaka ili sama, a nisu registrovane u prisustvu roditelja i nepoznatih odraslih. Izraženije izražavanje eksternalizujućih emocija od strane dečaka u prisustvu vršnjaka objašnjeno je karakteristikama igara u kojima najčešće učestvuju, a koje uključuju grubost i takmičenje. Suprotno očekivanjima autorke studije, razlike u eksternalizujućim emocijama su se pojavile i kada su deca bila sama, što može ukazivati na to da dečaci prirodno doživljavaju i iskazuju više eksternalizujućih emocija, dok devojčice, kroz ranije socijalizacione prakse, nauče da smanjuju ovakve izraze, čak i kada nisu pod nadzorom drugih. Ipak, kao što je ranije istaknuto, uzrast je bio moderator ovih rodnih razlika, te su one u adolescenciji promenile smer.

Odsustvo većeg broja studija koje se odnose na gađenje može se objasniti složenom prirodom ove emocije. Za razliku od ljutnje, koja ima nedvosmisleno socijalnu funkciju i direktno je povezana sa moći, dominacijom i sukobom (Fridlund, 1994; Parkinson, 1996; van Kleef et al., 2010), gađenje se može javiti kao reakcija na različite vrste podražaja, od fizioloških do socijalnih i moralnih. Ta složenost otežava operacionalizaciju i upoređivanje ekspresije gađenja u različitim kontekstima i ukazuje na to da gađenje može biti povezano sa rodnim normama na drugačiji način nego ljutnja.

Kada je reč o ekspresiji ljutnje, pregled literature ukazuje na značajnu kompleksnost podataka. Na primer, dok neke studije ukazuju na veću sklonost dečaka

(Chaplin & Aldao, 2013; Hubbard, 2001) i muškaraca (npr., Simon & Nath, 2004) ka izražavanju ljutnje, drugi podaci govore o manjoj ekspresivnosti dečaka kada je reč i o ovoj emociji (Zeman & Shipman, 1997), dok postoje i rezultati (Zeman & Shipman, 1996) koji sugerišu odsustvo rodni razlika u samom ispoljavanju ljutnje, ali prisustvo razlika u načinima na koje se ova emocija izražava. Devojčice su češće koristile verbalne načine ispoljavanja, dok su dečaci bili skloniji blago agresivnim oblicima ponašanja. Ova pojava je u skladu sa opštim nalazima da žene češće koriste verbalne kanale za ispoljavanje emocija, dok se kod muškaraca to pretežno manifestuje na bihevioralnom i fiziološkom planu (Brody & Hall, 1993). Pretpostavlja se da navedena razlika proističe iz različitih socijalizacijskih procesa, gde su verbalni i bihevioralni načini ispoljavanja bili različito podsticani kod dečaka i devojčica (npr., Casey & Fuller, 1994). Drugim rečima, u društvenom okruženju koje pred dečake i devojčice postavlja različita očekivanja, oni brzo uče koji odgovor je adaptivan i primenjuju ga u odgovarajućim situacijama.

Brojne studije utvrdile su rodne razlike u ekspresiji ljutnje koje idu u smeru tradicionalnih rodni uloga. Tako je u jednoj od njih utvrđeno je da su devojčice već na uzrastu između 4 i 5 godina izražavale svesnu spremnost da suzbiju ljutnju, što se na uzrastu između 7 i 8 godina manifestovalo u formi otvorenijeg ispoljavanja ove emocije kod dečaka nego devojčica (Potegal & Archer, 2004). Sličan obrazac uočen je i na uzorku osmogodišnjaka afroameričkog porekla (Hubbard, 2001). U istraživanju Dejvisa (Davis, 1995), u kome su upoređivane reakcije dečaka i devojčica prvog i trećeg razreda na primljene neželjene poklone, otkrivena je slična tendencija. Devojčice su pokazale manje negativnih reakcija na poklon koji nisu želele, trudeći se da maskiraju negativnu emociju koju su doživele. Dečaci su nezadovoljstvo manifestovali na neverbalnom planu, a neki od signala bili su telo povučeno unazad, napet osmeh, razdvojene usne koje su formirale pravougaonik (jedna od manifestacija ljutnje), izbegavanje kontakta očima, uz spuštanje unutrašnjih uglova obrva i njihovo međusobno privlačenje. Ovi neverbalni znaci bili su praćeni negativnim verbalnim komentarima i neprijatnim tonom glasa. S druge strane, devojčice su pokazale podjednaku količinu pozitivnih ponašanja, kao što su naginjanje tela prema napred, kontakt pogledom uz opušten širok osmeh, entuzijastično zahvaljivanje i pozitivne verbalne komentare, bez obzira na to da li im se poklon svideo ili ne, dok se kod dečaka količina ovih signala pozitivnih emocija smanjila kada su dobili poklon koji im se nije svideo. Druga faza eksperimenta pokazala je da se ovi nalazi mogu objasniti kroz prizmu socijalizacije i rodni normi, gde se od devojčica očekuje da budu ljubazne i suzdržane, dok se od dečaka očekuje da budu direktniji u izražavanju svojih emocija. U ovoj fazi utvrđeno je da su devojčice u većoj meri pratile svoje ponašanje, pokušavajući da ga kontrolišu, manifestujući u isto vreme i signale doživljene anksioznosti, što je bilo naročito karakteristično za mlađe devojčice. Zaključeno je da devojčice tokom procesa socijalizacije uče, i vremenom usavršavaju veštine prikrivanja negativnih emocija koje bi mogle povrediti druge ili narušiti interpersonalne odnose, dok se od dečaka to očeku-

je u manjem stepenu, usled čega oni negativizam otvorenije izražavaju. Kao ishod javljaju se rezultati istraživanja o tačnijem prepoznavanju ljutnje na licu muškarca nego žene (Goos & Silverman, 2002), kao i češće opažanje muškarca ljutim, u poređenju sa ženama, kada su opažači bila deca uzrasta između tri i sedam godina (Tuminello & Davidson, 2011).

Međutim, rezultati ranije pomenute kros-kulturne studije (Diener & Lucas, 2004), u kojoj je ispitivana preferencija regulacije ljutnje kod buduće dece, sugerišu da se ona u većoj meri preferira kod dečaka, iz čega bi se mogla očekivati i veća usmerenost na uspostavljanje kontrole nad ovim reakcijama u procesu socijalizacije, što bi za ishod trebalo da ima i njihovu veću veštinu u regulaciji ove emocije. Ovo nije u skladu sa prethodno pomenutim nalazima u kojima je veća spremnost ka supresiji izraza ljutnje registrovana kod devojčica (Davis, 1995; Potegal & Archer, 2004). Prilikom diskusije nalaza ovih studija treba uzeti u obzir da su u njima mereni različiti aspekti kontrole emocija. Pre svega, dok su Dejvis (Davis, 1995), kao i Potegal i Arčer (Potegal & Archer, 2004) ispitivali već uspostavljene obrasce regulacije ljutnje, Dajner i Lukas (Diener & Lucas, 2004) su ispitivali preferencije regulacije. Pored toga, prilikom ispitivanja preferencije regulacije emocija nije specifikovano na regulaciju kojih komponenti emocionalnog odgovora se misli, dok su se prvopomenuti autori bavili kontrolom motoričke komponente odgovora. Dok devojčice mogu biti socijalizovane da potiskuju ljutnju u pogledu izražavanja, od dečaka se može očekivati da je kontrolišu na doživljajnom nivou.

Ipak, ne potvrđuju svi empirijski podaci rodne razlike u manifestaciji ljutnje (npr., Huang, 2009; Panjwani et al., 2016), sugerišući značaj uzimanja u obzir i faktora kao što je etnicitet, s obzirom na to da je u jednoj od ovih studija uzorak bio dominantno sastavljen od Afroamerikanaca (Panjwani et al., 2016), nasuprot većini razmatranih studija. Na značaj kulturnih razlika ukazuju nalazi studije (Fischer et al., 2004) u kojoj su žene iz zemalja sa višim nivoom rodne ravnopravnosti prijavile da češće izražavaju ljutnju nego žene iz manje egalitarnih društava. Međutim, na uzorku muškaraca nisu utvrđene razlike u izražavanju ove emocije u odnosu na nivo rodne ravnopravnosti, sugerišući nezavisnost ovog izraza od društvenog konteksta.

Navedeni nalazi ukazuju na potrebu za daljim istraživanjima ekspresija gađenja i ljutnje koja bi uključila potencijalne moderatorske varijable, poput interpersonalnog konteksta, etniciteta i nacionalnosti. Takođe, kako bi se bolje razumeli rezultati metaanalitičke studije (Chaplin & Aldao, 2013), koja ukazuje na promenu smera razlika između devojčica i dečaka u adolescenciji, neophodno je dopuniti postojeće nalaze longitudinalnim istraživanjima.

Rodni obrasci u ekspresiji sreće i iznenađenja

Istraživanja pokazuju da se devojčice više osmehuju i otvorenije izražavaju pozitivne emocije u poređenju sa dečacima u periodu srednjeg detinjstva i adolescencije (Chaplin & Aldao, 2013; Else-Quest et al., 2006), ali i u odraslom dobu (Huang, 2009; Simon & Nath, 2004), a jedna metaanalitička studija

je pokazala da su kod odraslih osoba ove rodne razlike i izraženije (LaFrance et al., 2003). Ipak, i ovde postoje izuzeci. Iako rezultati metaanalitičke studije (Chaplin & Aldao, 2013) govore o rodnim razlikama u grupi pozitivnih emocija, koju su, pored sreće, činile i iznenađenje i neodređene pozitivne emocije, kada su analizirane diskretne emocije, u ekspresiji sreće nisu uočene rodne razlike, kao ni iznenađenja. Rodne razlike u ovoj grupi emocija nisu postojale u periodu dojenaštva, već su se javile u detinjstvu i bile naročito izražene u adolescenciji. Slično, na uzrastu od 8 godina devojčice i dečaci afroameričkog porekla nisu se razlikovali u izražavanju sreće (Hubbard, 2001), ali je ova razlika registrovana kod adolescenata afroameričkog porekla, pri čemu su opet devojke češće izražavale ovu emociju u poređenju sa mladićima (Panjwani et al., 2016).

Čaplin (Chaplin, 2015) zaključuje da su navedene rodne razlike posledica udruženog delovanja bioloških predispozicija i procesa socijalizacije koji devojčice usmerava ka ispoljavanju emocija kojima se neguju interpersonalni odnosi. U skladu sa tim, u metaanalitičkoj studiji (LaFrance et al., 2003) u kojoj su utvrđene rodne razlike u osmehivanju, zaključeno je da se one najviše ispoljavaju u neprijatnim ili socijalno napetim situacijama, gde žene češće pribegavaju osmehu i potiskivanju ljutnje i drugih eksternalizujućih emocija kako bi ublažile tenziju i ispunile očekivanja o svojoj orijentisanosti na odnose. Takođe je utvrđeno da su ove razlike bile izraženije na uzorku mlađih ispitanika, u situacijama kada su znale da su predmet opažanja (kada su imali informaciju da su posmatrani), kada su učestvovali u direktnoj interakciji, posebno sa nepoznatom osobom, kao i kada se istraživanje sprovodilo u laboratorijskim uslovima. Drugim rečima, rodne razlike u osmehivanju najočiglednije su u situacijama gde se od žena društveno očekuje da budu nasmejane. Sličan obrazac potvrđuje i druga metaanalitička studija (Chaplin & Aldao, 2013) koja je pokazala da rodne razlike u ekspresiji pozitivnih emocija postoje samo u prisustvu nepoznatih odraslih osoba, verovatno jer su u tim situacijama devojčice osećale veći pritisak da ispune propisanu rodnu ulogu održanja harmoničnih interpersonalnih odnosa. Dodatnu potvrdu ovoj interpretaciji daje nalaz iste studije o većim rodnim razlikama u situacijama u kojima je postojao zahtev da se umanje ili maskiraju negativne emocije, što je u skladu i sa rezultatima ranije pomenutog istraživanja (Davis, 1995) u kojoj su devojčice, iako razočarane neželjenim poklonom, pokazivale signale pozitivnih emocija.

Na društvenu uslovljenost osmehivanja upućuju i rezultati studije (Fischer & Dubé, 2005) u kojoj su se reakcije muškaraca i žena na reklame koje su sadržale elemente topline i sentimentalnosti razlikovale u javnim, ali ne i u privatnim okolnostima. Naime, muškarci su u prisustvu drugog muškarca izveštavali o manjem uživanju u reklamama i izražavali su negativniji stav prema njima, nego muškarci u privatnim okolnostima, gde nisu pronađene rodne razlike u izveštajima.

Ovi nalazi sugerišu da veća učestalost osmehivanja kod žena, posebno u javnim, odnosno situacijama u kojima su izložene socijalnoj proceni, možda

ne odražava veće unutrašnje iskustvo sreće, već je instrument za ispunjavanje rodne uloge (Brody & Hall, 1993). U skladu sa kulturološki rasprostranjenim očekivanjima da žene budu vedre i negujuće, osmeh se javlja kao mehanizam održavanja i podsticanja interpersonalnih odnosa.

Kada je u pitanju iznenađenje, empirijski podaci o rodnim obrascima u ekspresiji ove emocije su značajno malobrojniji. Dostupni nalazi (Hess et al., 2000; Plant et al., 2000) izveštavaju o verovanju da ovu emociju češće pokazuju žene, što potvrđuju i rezultati kros-kulturnog istraživanja na uzorku ispitanika iz SAD, Južne Koreje, Japana i Rusije, gde su muškarci pokazivali veću spremnost da kontrolišu iznenađenje (Matsumoto et al., 1998). Ograničena dostupnost empirijskih podataka o rodnim razlikama u ekspresiji iznenađenja može se pripisati prirodi same emocije. Ona traje kratko, dok se neočekivani događaj ne interpretira i izazove neku drugu emociju, što otežava precizno detektovanje rodni obrazaca. Kao neutralna emocija, koja nema ni pozitivan, ni negativan predznak, iznenađenje ne implicira konkretne interpersonalne ciljeve, čineći ih visoko zavisnim od konteksta. U skladu sa tim, ni socijalne norme za ovu emociju nisu jasno definisane, pa socijalizacijska praksa nije usmerena na regulaciju ove emocije, ni generalno, ni u odnosu na rod.

* * *

Ovaj pregled literature ukazuje da rodne razlike u ekspresiji primarnih emocija predstavljaju kompleksan fenomen, oblikovan procesom socijalizacije u određenom kulturnom kontekstu. Istraživanja su dosledno pokazala da su rodne razlike najizraženije u javnim situacijama, gde su društvena očekivanja najjača. Iako se empirijski nalazi razlikuju po intenzitetu uočenih razlika i konzistentnosti nalaza, većina studija potvrđuje postojanje rodno tipičnih obrazaca emocionalnog izražavanja koji se razvijaju tokom odrastanja. Kao ishod procesa socijalizacije, deca uče ne samo kako da ispoljavaju emocije, već i kako da ih tumače i regulišu, što može imati dugoročne posledice po njihovo emocionalno i socijalno funkcionisanje u odrasloj dobi.

2. Potencijalne implikacije usvajanja rodni uloga na različite aspekte funkcionisanja

Usvajanjem rodni uloga potencijalno se menja i način na koji percipiramo druge i sebe, gradimo i održavamo odnose i interpretiramo i tretiramo tuđa i vlastita emocionalna stanja. Ovo poglavlje posvećeno je istraživanju mogućih implikacija internalizacije rodni normi u kontekstu socijalne percepcije, interpersonalni odnosa i mentalnog zdravlja.

Kao što je ranije naglašeno, iako nalazi koji slede ne omogućavaju izvođenje zaključaka o kauzalnoj vezi između procesa socijalizacije i rodni razlika u navedenim oblastima, zahtevajući dodatne empirijske dokaze, njihovo razma-

tranje ima teorijski i praktični značaj (Pejičić, 2024a). Ukoliko je i samo deo ovih razlika posledica socijalnog učenja, tokom koga se internalizuju rodne norme, takva saznanja mogu poslužiti kao osnova za oblikovanje intervencija koje doprinose razvoju svih pojedinaca, nezavisno od njihove rodne identifikacije.

Potencijalne implikacije usvajanja rodnih uloga na socijalnu percepciju

Socijalna percepcija preduslov je i sastavni deo procesa socijalne interakcije (Havelka, 2012). Ovaj proces obuhvata ne samo način na koji opažamo i tumačimo druge ljude, već i način na koji doživljavamo sami sebe. Rodne uloge u oblasti emocionalnosti, kao deo šireg sistema rodne socijalizacije, potencijalno oblikuju kako percepciju drugih, tako i samoopažanje, što dalje može ostvariti efekat na dinamiku interpersonalnih odnosa, čemu će biti posvećen poseban deo ovog poglavlja.

Rodne norme u oblasti socijalne percepcije često se manifestuju kroz rodne stereotipe, odnosno pojednostavljene i teško promenljive predstave o karakteristikama i ponašanjima koja se pripisuju ženama i muškarcima (Eagly & Kite, 1987; Fiske & Taylor, 2013). Oni ne služe samo za opisivanje uobičajenih razlika između muškaraca i žena, već sadrže i očekivanja o tome kakvi bi oni trebalo da budu i kako bi trebalo da se ponašaju u različitim oblastima života, što znači da imaju i deskriptivnu i preskriptivnu dimenziju (Ellemers, 2018). Kao posebna vrsta shema, stereotipi služe kao mentalni okvir koji omogućava brzo donošenje zaključaka o ljudima, naročito u uslovima ograničenih informacija. Upravo to osobe motiviše da ih formiraju i oslone se na njih prilikom procene drugih, ali i sebe. Kada se aktiviraju, i to neretko nesvesno, automatski, do izražaja dolaze njihove kognitivne funkcije, određujući na koje informacije će se obratiti pažnja, kako će se one interpretirati i pamtiti. Ovo može voditi i greškama u opažanju, pojačavajući razlike između grupa (npr., Prentice & Carranza, 2002), ali i uticati na samo ponašanje pojedinaca, stvarajući uslove za pojavu mehanizma poznatog kao samoispunjavajuće proročanstvo (Merton, 1948).

Ipak, važno je napomenuti da je klasični pogled na stereotipe kao na isključivo netačne i iracionalne mentalne greške predmet debate (Jussim, 2017). Zaključuje se da interpersonalna očekivanja, uključujući i rodne stereotipe, više odražavaju društvenu realnost nego što je uzrokuju. Oni se često koriste kao heuristici koji, iako mogu dovesti do grešaka, sadrže značajnu dozu tačnosti.

Potencijalne implikacije usvajanja rodnih uloga na opažanje drugih ljudi

Rodni stereotipi, oblikujući opažanje drugih, mogu aktivno učestvovati i u oblikovanju ponašanja kroz proces samoispunjavajućeg proročanstva (Jussim & Harber, 2005; Merton, 1948; Madon et al., 1997). Očekivanja koja pojedinci imaju o muškarcima i ženama mogu navesti njih same da se ponašaju prema drugima u skladu sa tim očekivanjima, čime podstiču ponašanja koja potvrđu-

ju njihove početne pretpostavke i stereotipe. Iako se prihvata napomena autora (Jussim & Harber, 2005) da samoispunjavajuće proročanstvo iako postoji, ostvaruje uglavnom mali i prolazni efekat, ovakav mehanizam može dodatno učvrstiti rodne norme, oblikujući percepciju drugih u skladu sa njima, te motivišući ljude na različit tretman pripadnika grupa koji se stereotipno opažaju.

Ovaj različit društveni tretman, odnosno različita očekivanja koja društvo postavlja pred muškarce i žene, može dovesti i do razvoja specifičnih kompetencija relevantnih za socijalnu interakciju. Na primer, od žena se tradicionalno očekuje da neguju interpersonalne odnose (Brody & Hall, 2008), što bi mogao biti jedan od razloga za njihove generalno više rezultate na testovima interpersonalne osetljivosti i zadacima koji zahtevaju prepoznavanje emocionalnih stanja (McClure, 2000; Min et al., 2023; Rotter & Rotter, 1988). Iako su žene uopšteno uspešnije u prepoznavanju emocija kroz izraze lica (npr., Collignon et al., 2011; Hall & Matsumoto, 2004; Hampson et al., 2006; Olderbak et al., 2019; Thompson & Voyer, 2014), muškarci su pokazali bolju sposobnost dekodiranja ljutnje na muškim licima (Rotter & Rotter, 1988). Analiza studija o rodним razlikama u procesuiranju neverbalnih poruka navodi na zaključak da je prednost žena najizraženija u zadacima gde su procene vršene na osnovu facijalnih ekspresija (Knapp & Hall, 2010).

Autori studija (Hampson et al., 2006) smatraju da dobijene razlike potvrđuju hipotezu promocije privrženosti koja sugerise da je superiornost žena u prepoznavanju emocija proizašla iz njihove gotovo univerzalne odgovornosti za podizanje dece i brigu o novorođenčadi, usled čega su razvile veću osetljivost na neverbalne znake emocija. Ipak, priroda tih razlika je kompleksnija nego što ovakav prikaz rezultata sugerise. Na primer, u navedenoj studiji (McClure, 2000) su utvrđene i određene promene u uspešnosti prepoznavanja ekspresija uslovljene starošću ispitanika. Dok su devojčice pokazale izraženiji napredak u uspešnosti prepoznavanja iznenađenja, tuge i sreće, dečaci su to manifestovali kod gađenja, straha i ljutnje. Takođe, prednost žena u navedenim veštinama moderirana je faktorima kao što su kategorija emocije, senzorni modalitet i pol/rod opažene osobe (McClure, 2000; Thompson & Voyer, 2014). Kao što predviđa bio-psiho-socijalni model, i navedene rodne razlike verovatno potiču iz interakcije bioloških, socijalnih i kontekstualnih faktora (Chaplin, 2015).

Pored ispitivanja rodних razlika u stepenu razvijenosti pojedinih kompetencija važnih za uspešno opažanje, jedno od istraživačkih pitanja ticalo se i uloge pola/roda opažene osobe u procesu atribucije, odnosno zaključivanja o uzrocima njenih facijalnih izraza emocija (npr., Pejičić, 2026). U kontekstu navedenih rodних normi u emocionalnosti, postavljeno je pitanje da li će se zaključci opažača o interpersonalnim osobinama opažene osobe razlikovati u zavisnosti od toga da li je posmatrana osoba žena ili muškarac, uz pretpostavku da bi oni mogli biti uslovljeni time da li su prepoznate emocije u skladu ili neskladu sa ovim normama. Obično se istraživanja ovog fenomena oslanjaju na *Interpersonalni cirkumpleks model* (Trapnell & Wiggins, 1990; Wiggins et al., 1988)

kao vid operacionalizacije interpersonalnih crta. U tom modelu ove osobine su predstavljene dvodimenzionalno, preko dimenzija Dominacije i Afilijativnosti (više o dominantnoj istraživačkoj paradigmi u proučavanju ove pojave može se naći u radu Pejičić (2024b)).

Autori ovih studija (npr., Pejičić, 2026) interpretiraju dobijene podatke polazeći od pretpostavke o internalizovanim rodnim normama i oslanjajući se na relevantne teorijske modele, što ih čini značajnim za ilustraciju potencijalnih efekata rodnih shema na socijalnu percepciju. Ova istraživanja (Algoe et al., 2000; Bernardi, 2006; Pejičić, 2026) pokazala su da se muškarci generalno ocjenjuju kao dominantniji i manje afilijativni u poređenju sa ženama, što se može objasniti društvenim normama koje žene podstiču na međuzavisnost i brigu o interpersonalnim odnosima, dok se muškarci socijalizuju u pravcu nezavisnosti i kompetitivnosti (Brody & Hall, 2008). Kada je reč o pojedinačnim emocijama, proces atribuiranja ovih osobina odgovarao je njihovim socijalnim funkcijama, a rodni stereotipi su se ispoljili tako da su muškarci opažani dominantnijim kod svih primarnih emocija osim ljutnje, dok su žene ocenjene afilijativnijim pri izražavanju sreće, tuge, straha i iznenađenja, ali ne i kada je na njihovom licu prepoznata ljutnja ili odvratnost (Pejičić, 2026). Autorka nudi objašnjenje pozivanjem na model Gilberta i Malona (Gilbert & Malone, 1995) i *kontinuum model formiranja impresije* (Fiske & Neuberg, 1990). Kada nema informacija o situacionom kontekstu, ljudi su skloni da formiraju brze, automatske procene na osnovu dostupnih kategorijalnih informacija, a u ovom slučaju to su pol/rod i kategorija emocije. Emocionalni izrazi su posmatrani kroz prizmu očekivanih osobina muškaraca i žena, što je dovelo do različitih procena njihove dominacije i afilijativnosti. Međutim, ljuta osoba je procenjivana visoko dominantnom i nisko afilijativnom bez obzira na to da li je bila prepoznata na licu žene ili muškarca. Jedno objašnjenje je da je emocionalna ekspresija bila snažniji izvor informacija nego pol/rod osobe zbog jasnih interpersonalnih signala koje ta emocija nosi, a to je spremnost na napad. Manifestovana odvratnost vodila je odsustvu rodnih razlika u pogledu intenziteta procenjene afilijativnosti, što bi moglo biti objašnjeno time što ova emocija generalno šalje poruku o emocionalnoj distanci i odsustvu spremnosti za bliskost, što bi moglo dovesti do toga da su osobe koje je izražavaju, bez obzira na to da li su muškarci ili žene, opažene kao nisko afilijativne. S druge strane, ova emocija, u zavisnosti od antecedensa, može nositi manje (npr. patogeno i seksualno gađenje) ili više jasne (npr. moralno gađenje) poruke o interpersonalnoj dominaciji te osobe, te su ovde, prilikom formiranja impresije, opažači uzimali u obzir i pol/rod opažene osobe.

Drugo objašnjenje odsustva razlika na navedenim emocijama koje se nudi (Pejičić, 2026) počiva na dva mehanizma: neuspešna rekategorizacija (*kontinuum model formiranja impresije* (Fiske & Neuberg, 1990)) i kontrast u opažanju (Gilbert & Malone, 1995). Naime, ponašanje koje značajno odstupa od očekivanog, normativnog (npr. žena koja izražava ljutnju i gađenje) može dovesti do neuspeha u rekategorizaciji jer osoba pripada dvema kategorijama koje vode

suprotnim impresijama (npr. kada žena izražava ljutnju i gađenje, pol/rod signalizira visoku afilijativnost, a emocija emocionalnu hladnoću), pa opažać ne uspeva da pronađe društvenu ulogu koja bi opravdala ponašanje, zbog čega ga tumači kao direktan izraz ličnosti. Takođe, u skladu sa fenomenom kontrasta u opažanju, ponašanje koje odstupa od očekivanog često se opaža kao još ekstremnije nego što zapravo jeste. Sličnu pretpostavku nudi i teorija kršenja očekivanja (Burgoon, 1993), prema kojoj se ponašanje koje odstupa od normi doživljava kao ekstremnije nego kada ga ispolji osoba od koje se takvo ponašanje očekuje. Tako, zahvaljujući neostvarenim očekivanjima i kontrastu u opažanju, ovoj ženi, koja se ne uklapa u normu, biće pripisana dovoljno visoka dominacija i niska afilijativnost da dostigne nivoe koji se pripisuju muškarcima. Nedostatak takvog efekta kod muškaraca koji pokazuju tugu ili strah može biti posledica manje društvene relevantnosti tih emocija, jer one ne ugrožavaju pojedince, ni društvo, te stoga možda ne motivišu na korekciju početnih, automatskih procena. Navedene pretpostavke zahtevaju dodatne empirijske provere.

Nalazi jedne eksperimentalne studije (Brown, Olkhov, et al., 2015) pokazuju i da se kršenje očekivanja u emocionalnom izražavanju ne vrednuje jednako kod muškaraca i žena. U toj studiji učesnici su gledali snimke osoba koje reaguju na pozitivne ili negativne sadržaje na emocionalno usaglašen, neusaglašen (npr. pozitivna reakcija na negativan stimulus ili obrnuto) ili potpuno neutralan način. Iako su intenzitet i valenca izražavanja unapred izjednačeni, pokazalo se da je emocionalna neusaglašenost više narušavala socijalnu procenu žena nego muškaraca. Autori studije su ovaj nalaz objasnili očekivanjem veće emocionalne ekspresivnosti od žena, usled čega je odstupanje od tih očekivanja uočavano lakše i percipirano kao veće odstupanje od norme, što je vodilo i njihovoj nižoj društvenoj prihvaćenosti.

Potencijalne implikacije usvajanja rodnihi uloga na samoopažanje

Kao što je već istaknuto, potencijalne implikacije rodnihi normi na socijalnu percepciju ne završavaju se na interpersonalnom nivou. Ove norme mogu oblikovati i način na koji pojedinci opažaju i definišu sami sebe.

Navedeni rezultati o razlikama u ekspresijama emocija, kao i obrasci interpersonalnih odnosa o kojima će tek biti reči, mogu se razumeti kroz prizmu rodnog identiteta, koji obuhvata način na koji pojedinci doživljavaju sebe u odnosu na kulturna značenja pripisana rodu, kao i način na koji se u skladu s tim ponašaju (Wood & Eagly, 2015). Teorija selfa u odnosu (eng. *self-in-relation theory*) polazi od pretpostavke da je identitet žena u velikoj meri relacionalni, odnosno determinisan njenom afilijativnošću i sposobnošću da održava bliske interpersonalne odnose (Surrey, 1991). Nalazi istraživanja autobiografskih narativa ukazuju da devojčice, za razliku od dečaka, već u srednjem detinjstvu pokazuju izraženije interpersonalne orijentacije u načinu na koji razumeju i predstavljaju sopstvena iskustva (Buckner & Fivush, 1998). Njihovi narativi su emocionalno bogatiji, duži, i češće sadrže opise odnosa, što se može tumačiti kao ranija in-

tegracija relacione dimenzije u strukturu self-koncepta. S druge strane, dečaci pokazuju više individualistički orijentisan pristup, fokusirajući se na aktivnosti, pravila i događaje bez dublje emocionalne i socijalne refleksije. Autorke studije u kojoj su dobijeni ovi rezultati smatraju da navedene razlike reflektuju kombinovani uticaj socijalizacijskih obrazaca i mogućih bioloških predispozicija.

Iz navedenog se vidi da rodne norme ne oblikuju samo ponašanja u socijalnim odnosima, već i predstave o sebi. Usvajanje ovih normi može voditi formiranju unutrašnjih očekivanja i uverenja o sopstvenim sposobnostima, karakteristikama i ulogama, što se reflektuje na način na koji pojedinac sam sebe percipira. Reč je, još jednom, o mehanizmu samoispunjavajućeg proročanstva, kod koga očekivanja, jednom usvojena, postaju internalizovana i utiču na ponašanje pojedinca, često bez njegove svesne kontrole (Jussim & Harber, 2005; Merton, 1948). Na primer, ako žena prihvati stereotip da nije dovoljno kompetentna za vođstvo u bilo kom kontekstu, može imati manju motivaciju da se angažuje u takvim ulogama, čime će potvrditi društvena očekivanja, ali i dodatno učvrstiti svoju percepciju o sopstvenim ograničenjima. Slično, muškarac koji internalizuje rodne norme o emocionalnoj suzdržanosti može potiskivati izražavanje ranjivosti, održavajući tako svoj rodni identitet kongruentnim sa društvenim normama. Ovakva unutrašnja dinamika samoispunjavajućeg proročanstva ima značajne implikacije ne samo na individualnom nivou, već i na društvenom, jer doprinosi reprodukciji i stabilizaciji rodnih uloga i stereotipa u različitim sferama života (Ellemers, 2018; Wood & Eagly, 2015).

* * *

Pod pretpostavkom da na navedene načine ostvaruju efekat na opažanje ljudi i samoopažanje, rodne norme delom oblikuju i socijalne interakcije, što može uticati na kvalitet i dinamiku međuljudskih odnosa, kao i njihovo mentalno zdravlje. Na primer, u skladu sa relacionim selfom, prijateljstva koja žene međusobno ostvaruju počivaju na empatiji, pa žene slobodnije dele osećanja i misli, što doprinosi psihološkoj dobrobiti i subjektivnom kvalitetu života (Surrey, 1991).

Potencijalne implikacije usvajanja rodnih uloga na interpersonalne odnose

Usvajanje rodnih uloga može oblikovati i proces socijalne interakcije, delom ostvarivanjem efekata na proces socijalne percepcije, o čemu je prethodno bilo govora, a delom i razvijanjem određenih interesovanja (Su et al., 2009) i veština (npr., Barrett et al., 2000), kao i očekivanja u vezi sa deljenjem osećanja (Rose et al., 2012). Njihov potencijalni efekat ne ostaje na nivou pojedinačnih socijalnih interakcija, već ima udela u izgradnji i održavanju interpersonalnih odnosa određenog kvaliteta. U nastavku će najpre biti prikazana interesovanja i veštine koje se, pretpostavlja se, bar delom, razvijaju kroz proces rodne socijalizacije, a koje oblikuju odnos pojedinca prema drugima, a zatim će fokus biti usmeren na kvalitet samih interpersonalnih odnosa.

Već u ranom detinjstvu uočavaju se rodne razlike koje mogu imati dugoročne posledice po interpersonalno funkcionisanje. Na primer, već sa dve godine devojčice su pokazivale više empatije nego dečaci (Zahn-Waxler et al., 1981). Takođe, na uzrastu od tri i četiri godine, one su se uključivale u ponašanja koja podrazumevaju brigu i saradnju više nego dečaci (Leaper, 1991), a njihovi narativi su u periodu srednjeg detinjstva u većoj meri interpersonalni nego narativi dečaka (Buckner & Fivush, 1998). Sličan obrazac prisutan je i u odraslom dobu, pa tako žene češće koriste reči koje se odnose na psihološke i socijalne procese, dok muškarci češće pominju osobine predmeta i nepersonalne teme (Newman et al., 2008). Kod žena je takođe izraženija upotreba emocionalnog jezika (Mehl & Pennebaker, 2003; Newman et al., 2008), naročito pri izražavanju pozitivnih emocija i negovanju emocionalnih veza i socijalnih odnosa, dok se kod muškaraca češće javlja izražavanje ljutnje (Mehl & Pennebaker, 2003; Stephens et al., 2016). Navedeni nalazi mogu ukazivati na veće interesovanje devojčica za druge ljude, o čemu svedoče i empirijski podaci (Su et al., 2009), kao i interpersonalne odnose uopšte. Takva interesovanja odgovaraju slici o ženi kao afilijativnoj, sugerišući da ove razlike, iako delom mogu biti uslovljene biološkim faktorima, verovatno nastaju i kroz socijalizaciju koja ih od najranijeg detinjstva usmerava prema kulturno očekivanoj relacijskoj orijentaciji.

Rezultati jedne studije govore o većoj emocionalnoj svesnosti žena i njihovoj prednosti u artikulaciji emocionalnih doživljaja kada se nađu pred zadatkom da predvide kako bi se one same ili druge osobe osećale u različitim socijalnim interakcijama (Barrett et al., 2000). Autori ovu sposobnost preciznijeg razlikovanja i složenijeg predstavljanja emocija, čak i kada se verbalna inteligencija drži pod kontrolom, povezuju sa društvenom ulogom koju žene zauzimaju u različitim kulturama. Razlike u razvijenosti empatije, artikulaciji emocionalnih iskustava i orijentaciji ka drugima se delimično oblikuju kroz roditeljske prakse socijalizacije o kojima je već bilo reči.

Može se očekivati da ovakva interesovanja i veštine oblikuju njihove prijateljske i partnerske odnose.

Rodne razlike u obrascima komunikacije

Usvajanje rodnih shema o ženama kao afilijativnijim i muškarcima kao dominantnijim manifestuje se već na dečjem uzrastu, pa su tako nalazi jedne studije pokazali da devojčice u proseku češće koriste podržavajući govor u poređenju sa dečacima, dok su oni skloniji davanju predloga (Leaper & Smith, 2004). Istraživanja na uzorku odraslih pokazuju i da žene više vrednuju intimnu komunikaciju, posedovanje veština pružanja utehe, kao i emocionalnu međuza-visnost (npr., Kashima et al., 1995; Samter et al., 1997). Takođe, one veći značaj pridaju i emocionalnoj podršci (Ryan et al., 2005), te tako, uprkos uočenim kulturološkim varijacijama u načinu ispoljavanja ove preferencije, žene pokazuju veću tendenciju oslanjanja na druge i deljenja svojih emocionalnih briga.

U skladu sa navedenim, uočavaju se i rodne razlike u spremnosti na samootkrivanje. Jedan od načina na koji se manifestuje ova tendencija jeste slobodnije izražavanje emocija u interpersonalnim odnosima od strane žena, kako u pogledu učestalosti, tako i intenziteta (Shields, 1995; Wills, 1998). Žene pokazuju veću spremnost na samootkrivanje kako u odraslom dobu, tako i u adolescenciji i detinjstvu (npr., Cross et al., 2000; Parker et al., 2006; Rose et al., 2012; Rubin et al., 2006).

Jedna je grupa istraživača (Rose et al., 2012) u tri studije ispitivala kako dečaci i devojčice različitih uzrasta očekuju da će se osećati nakon samootkrivanja. Istraživači su poređenja vršili odvojeno za pozitivne i negativne emocionalne ishode. U prvoj studiji, sprovednoj na učenicima petog razreda, devojčice su u većoj meri očekivale da će ovakve razmene učiniti da se osećaju voljeno, shvaćeno, *slobodno* (jer više neće držati osećanja u sebi) i sigurnije u vezi sa rešavanjem problema. Što se tiče negativnih posledica, dečaci su u većoj meri nego devojčice očekivali da bi samootkrivanje bilo gubljenje vremena, dok razlike nisu uočene u drugim ispitivanim negativnim posledicama. U drugoj i trećoj studiji, uzorak je proširen na učenike trećeg, sedmog i devetog razreda. Rezultati su u velikoj meri ponovili obrasce iz prve studije. Devojčice su, pored ranije navedenih pozitivnih očekivanja, češće navodile i da bi se nakon samootkrivanja osećale manje usamljeno i kao da je s njima kao osobama *sve u redu*. Dečaci su, pored ranije istaknutog uverenja da je samootkrivanje gubljenje vremena, češće očekivali da će se nakon toga osećati čudno ili neprijatno. Dalje analize pokazale su da su navedene razlike u očekivanim emocionalnim ishodima jednim delom odgovorne za rodne razlike u spremnosti na samootvaranje, izdvojivši se kao medijator u ovom odnosu. Longitudinalni podaci iz treće studije dodatno su pokazali da su rodne razlike izraženije kod adolescenata nego kod dece, te da pozitivna emocionalna očekivanja predviđaju porast samootkrivanja tokom vremena, dok negativna očekivanja nisu imala takav efekat. Autori naglašavaju da ove razlike ne znače da devojčice imaju isključivo pozitivna, a dečaci isključivo negativna očekivanja, već da su devojčice u proseku češće iskazivale pozitivna, a dečaci češće neka od negativnih očekivanja.

Način i okruženje u kojem adolescenti ispoljavaju emocije mogu dodatno oblikovati ove rodne razlike. Iako adolescentkinje u proseku ispoljavaju veće teškoće u regulaciji emocija nego adolescenti, one emocionalne sadržaje radije dele neposredno, kroz direktni kontakt, dok dečaci sa većim teškoćama u prihvatanju, razumevanju i upravljanju emocijama češće biraju onlajn interakcije na društvenim mrežama (Gioia & Boursier, 2019). Ovi nalazi ukazuju na mogućnost da dečaci, u skladu sa tradicionalnim rodnim normama koje ograničavaju ekspresiju emocija u direktnoj komunikaciji, češće traže alternativne digitalne načine za ispoljavanje i regulisanje emocionalnih stanja. Iako se devojčice u većoj meri oslanjaju na društvene mreže u svrhu održavanja odnosa, čini se da emocionalne sadržaje radije dele licem u lice. Ovo bi moglo biti objašnjeno nalazima jedne druge studije (Li & Zhuo, 2023) u kojoj je utvrđeno da, iako žene

društvene mreže koriste i zbog potrebe za socijalnom interakcijom, gde kroz deljenje sadržaja, dobijaju socijalnu podršku i pažnju, one, proširujući mrežu *slabih veza*, sa nepoznatim ljudima, ne mogu uvek da dobiju kvalitetnu emocionalnu podršku. To dovodi do situacija da se žene okreću odnosima van digitalnog sveta, sa bliskim osobama, kako bi dobile pravu utehu i podršku.

Ovi obrasci oslikavaju šire društvene norme koje promovišu i pozitivno vrednuju emocionalno izražavanje kod žena, dok muškarce češće usmeravaju ka suzdržanosti, pri čemu se samootkrivanje ponekad percipira kao znak slabosti, odnosno ponašanje koje nije u skladu sa njihovom rodnom ulogom. Iako muškarci i žene pokazuju jednaku spremnost na samootkrivanje u kontekstu neemocionalnih tema, žene dosledno više otkrivaju informacije o emocijama, naročito negativnim emocijama poput tuge, anksioznosti i straha (Fivush & Buckner, 2000). I dok žene često dele ove emocije sa širim krugom ljudi, muškarci, kada govore o svojim emocijama, češće biraju žene kao sagovornice. Ovaj trend ukazuje na to da, osim što žene češće izražavaju negativne emocije, one su i više voljne da slušaju i razgovaraju o njima s drugima nego muškarci.

Kvalitet interpersonalnih odnosa muškaraca i žena

Kako ove razlike u stilovima komuniciranja i spremnosti na samootvaranje, naročito kada je reč o emocionalnim stanjima, oblikuju njihove interpersonalne odnose? Chaplin (2015), oslanjanjem na empirijske podatke (npr., Izard & Ackerman, 2000), zaključuje da deljenje određenih emocionalnih iskustava vodi jačem interpersonalnom povezivanju, a o značaju samootkrivanja za kvalitet prijateljskih odnosa i emocionalnu bliskost govore i druge studije (npr., Camarena et al., 1990; Parker & Asher, 1993; Rose, 2002).

U skladu s interpersonalnim funkcijama emocija, manifestacija radosti poziva na udruživanje i druženje (Fridlund, 1994), dok tuga i strah (Parkinson, 1996) informišu o postojanju potrebe za utehom ili dobijanjem pomoći, što zauzvrat izaziva empatiju i podstiče solidarnost u trenucima gubitka, odnosno stvara spremnost na pružanje pomoći pri suočavanju sa opasnošću. Rouz (Rose, 2002) uvodi pojam koruminiranja, koji se odnosi na intenzivne i ponavljane razgovore o ličnim problemima i fokusiranje na negativne emocije u dijadama. Ova autorka je uočila da su ovakve forme razmene tipičnije za prijateljstva između adolescentkinja nego prijateljstva mladića. Ovaj pojam je blizak samootvaranju, ali se razlikuje po tome što je fokus na negativnim mislima i osećanjima, dok samootvaranje može uključivati i pozitivna iskustva. I kod adolescenata i kod adolescentkinja je utvrđena pozitivna povezanost između koruminacije i samoprocenjenog kvaliteta prijateljstva i bliskosti, ali je korelacija bila jača kod mladića, što autorka objašnjava upravo atipičnošću ove vrste razmene u dijadama momaka. Rezultati regresione analize su, međutim, ponudili diferenciraniju sliku o ovom odnosu, ukazujući na to da ova korelacija potiče iz varijanse koju dele koruminacija i samootkrivanje. Kada su obe postavljene kao prediktori, samo je samootkrivanje predviđalo viši kvalitet prijateljstva i veću bliskost,

ocenjen i od strane ispitanika, i od strane njihovih prijatelja. Podaci ove studije ukazuju i na to da koruminacija, pozivajući na socijalnu podršku, ne mora nužno biti maladaptivna.

Studije (npr., Bank & Hansford, 2000) pokazuju da kvalitet interpersonalnih odnosa jeste delom determinisan i podrškom koja se u njima dobija. Iako žene i muškarci idealno prijateljstvo definišu slično, žene svoja prijateljstva sa drugim ženama dosledno ocenjuju kao intimnija, negujuća, ispunjenija socijalnom podrškom i zadovoljnije su njihovim kvalitetom (Bank & Hansford, 2000). Takođe, žene sa većom verovatnoćom navode druge žene kao najbliže prijatelje, nego svoje supružnike (Fuhrer & Stansfeld, 2002), što se bar delom može objasniti i njihovim izveštavanjem da više podrške dobijaju od prijatelja, dok muškarci navode da tu podršku češće dobijaju od svojih partnerki (Schuster et al., 1990). U jednom sociološkom istraživanju (Blagojević Hjuston, 2013), sprovedenom u Srbiji, 80% muškaraca izjavilo je da može da računa na emocionalnu podršku svojih partnerki, dok je 67% žena izvestilo da to dobija od svojih partnera.

Kada je reč o bliskim romantičnim vezama, na osnovu pregleda relevantne literature, Kostić i saradnici (Kostić et al., 2022) zaključuju da, iako se čini kontraintuitivnim, pojava negativnih emocija u bliskim odnosima može imati važnu ulogu u održavanju i razvoju ovih odnosa jer one služe kao signali koji ukazuju na potrebu za promenama i rešavanjem problema. Iz ovoga proizlazi da odsustvo manifestacije ovih emocija, ali i pogrešna interpretacija neverbalnih signala kojima se one često izražavaju, mogu biti ugrožavajući po odnos. Na primer, facijalni izrazi, kao jedan od najvažnijih kanala emocionalne komunikacije, često služe kao prvi signali o problemima u odnosu (npr. oni povezani sa negativnim emocijama poput ljutnje, tuge ili prezira), te smanjena sposobnost prepoznavanja ovih signala može dovesti do pogrešnih interpretacija i eskalacije konflikata. Paradoksalno, suzbijanje manifestacije negativnih emocija kod žena u svrhe održanja harmoničnih odnosa može ih zapravo ugroziti jer smanjuje njihovu spremnost da ukažu na probleme, čime se umanjuje šansa za partnersku reakciju koja bi mogla očuvati ili poboljšati kvalitet veze.

Takođe, jedno kros-kulturno istraživanje (Sorokowski et al., 2023) pokazalo je da muškarci i žene različito doživljavaju komponente ljubavi definisane u Sternbergovoj teoriji (1986). Konkretno, žene su, u proseku, doživljavale viši nivo intimnosti, dok su muškarci iskazivali viši nivo strasti. Ovi nalazi mogu se objasniti rodnim shemama (Brody & Hall, 1993), prema kojima se žene ohrabruju na pokazivanje intimnosti i emocionalne povezanosti. Takođe, pokazano je da ispitanici iz zemalja sa višim nivoom rodne jednakosti doživljavaju veći stepen ljubavi prema svojim partnerima, posebno u pogledu intimnosti i predanosti. Moguće je da fleksibilnije rodne norme omogućavaju osobama da izražavaju intimnost i predanost bez straha od kršenja društvenih očekivanja. Zauzvrat, mogu se očekivati veće emocionalno zadovoljstvo i stabilnost odnosa.

* * *

Iako navedeni empirijski nalazi samo indirektno pružaju podršku tezi o postojanju povezanosti između usvajanja rodni uloga u oblasti emocionalnosti i dinamike interpersonalnih odnosa, oni upućuju na značaj definisanja fleksibilnijih rodni normi. S obzirom na to da podela emocionalnih iskustava, uzajamna emocionalna podrška i otvorena komunikacija mogu sačuvati, ojačati, pa i kvalitativno unaprediti interpersonalne odnose, važno je stvoriti društveno okruženje koje podržava ove aspekte i kod muškaraca i kod žena (Pejičić, 2024a).

Potencijalne implikacije usvajanja rodni uloga na mentalno zdravlje

Kako navode neki autori (npr., Angold et al., 1991), od adolescencije, muškarci pokazuju manju sklonost ka razvoju depresije i anksioznih poremećaja, ali i veću sklonost ka antisocijalnim ponašanjima i zloupotrebi alkohola i psihoaktivnih supstanci, u poređenju sa ženama (Fleming et al., 1993; Kajantie & Phillips, 2006; Kessler, 2013; Nolen-Hoeksema & Hilt, 2006; Rosenfield & Mouzon, 2013). Dok je prva grupa poremećaja povezana sa izraženim iskustvima anksioznosti, straha i tuge (Chaplin & Cole, 2005; Zahn-Waxler et al., 2008), druga grupa obično podrazumeva smanjeno ispoljavanje anksioznosti i tuge (Chaplin et al., 2008). U navedenoj studiji (Chaplin et al. 2008) uočeno je da, iako žene imaju slične ili čak niže fiziološke reakcije na stres u odnosu na muškarce, one ispoljavaju više tuge i anksioznosti nakon stresnih događaja. Takođe, dok je kod muškaraca potreba za alkoholom bila povezana s negativnim emocionalnim stanjima, kao posledicom doživljenog stresa, kod žena takva povezanost nije utvrđena. Dodatno, studija sprovedena u Srbiji utvrdila je negativnu korelaciju između konformiranja maskulinoj normi kontrole emocija i samopoštovanja, kao i pozitivnog afekta kod muškaraca, sugerišući vezu između strogog pridržavanja rodni normi i smanjene subjektivne dobrobiti (Radović, 2014). U istoj studiji utvrđeno je i da žene doživljavaju više negativnih emocija nego muškarci.

Empirijski nalazi pokazuju da roditeljsko prihvatanje emocija jeste povezano sa višim samopoštovanjem i manjim nivoom internalizovanih i ekster-nalizovanih problema (npr., Katz & Hunter, 2007). Polazeći od ovih nalaza, u nastavku će biti razmotrena potencijalna uloga roditeljskih odgovora na emocije, oblikovanih usvojenim rodni normama, u objašnjenju razlika u ishodima vezanim za mentalno zdravlje. Takođe, pažnja će biti posvećena i specifičnostima dinamike u interpersonalnim odnosima muškaraca i žena, koje proističu iz usvojenih rodni uloga i mogu imati značajne implikacije po njihovu psihološku dobrobit.

Rodne razlike u porodičnoj socijalizaciji emocija i mentalno zdravlje

Može se postaviti pitanje da li u različitim obrascima socijalizacije u oblasti emocionalnosti može ležati deo objašnjenja navedenih razlika u vrsti psiholoških problema kojima su skloniji muškarci, odnosno žene. Na primer,

kao što je ranije pomenuto, u jednoj studiji (Fivush et al., 2000) uočena je veća spremnost roditelja da sa devojkama razgovaraju o tuzi, nego dečacima. Prema ovim autorima, moguće je da se na taj način njima šalje i poruka da je tuga integrativni deo njihovog iskustva, učeći ih da o njoj u većoj meri elaboriraju, što potencijalno može voditi ruminaciji, koja je faktor rizika za razvoj simptoma depresije i anksioznosti (Nolen-Hoeksema, 2000). Takođe, podsticanje emocija nemoći, kao što su tuga i strah, i potiskivanje disharmoničnih, kao što je ljutnja, od strane roditelja prilikom socijalizacije ćerki mogu povećati njihov unutrašnji distress (Fivush & Buckner, 2000; Zahn-Waxler et al., 2000). Tokom vremena, to može dovesti do samoopuživanja, ruminacije i niskog samopouzdanja (van der Pol et al., 2015). Istraživanja su pokazala i da su ruminaciji sklonije žene i adolescentkinje, u poređenju sa muškarcima i mladićima (npr., Hart & Thompson, 1996; Nolen-Hoeksema et al., 1994). Dok su adaptivne strategije emocionalne regulacije slabo povezane sa simptomima depresije, maladaptivne strategije, u koje spada i ruminacija, pokazuju snažnu povezanost sa ovim simptomima (Orgill et al., 2018).

Istraživanja ukazuju na važnost majčinske socijalizacije emocija za razvoj sposobnosti devojčica da modulišu negativne emocije. Na primer, jedna je studija (Berona et al., 2023) pokazala da je posmatrana majčina toplina u uzrastu od 11 godina pozitivno povezana sa sposobnošću devojčica da adaptivno regulišu ljutnju i tugu na istom uzrastu. Takođe, podržavajuće reakcije majki na negativne emocije (o kojima su izvestile majke) bile su povezane sa boljom adaptivnom regulacijom ljutnje, dok su nepodržavajuće reakcije bile negativno povezane sa adaptivnom regulacijom ljutnje i tuge. Još neka istraživanja sugerišu da nepodržavajuće reakcije majki mogu biti povezane sa povećanim negativnim emocionalnim iskustvima kod devojčica (Song & Trommsdorff, 2016), pri čemu ruminacija može posredovati put od manje pozitivnog roditeljstva majki ka internalizujućim simptomima isključivo kod adolescentkinja (Gaté et al., 2013; Iselin et al., 2022), dok takvi efekti nisu uočeni kod dečaka. Slično, podrška majki pokazala se važnijom za emocionalnu regulaciju ćerki, nego sinova (van Lissa et al., 2019). Međutim, postoje i podaci o značaju podržavajućih reakcija majki na manifestaciju negativnih emocija njihovih sinova tokom adolescencije (Ramirez, 2018). Takve reakcije bile su povezane sa manjim simptomima depresije kod sinova u mladom odraslom dobu, dok nije uočena korelacija sa internalizujućim simptomima kod ćerki. Kada je reč o očevima, njihove negativne reakcije na negativne emocije dece u adolescenciji bile su povezane sa kasnijim više izraženim simptomima depresije i anksioznosti kod sinova i depresije kod ćerki.

Kada je u pitanju tuga, to što se sa dečacima manje razgovara o ovoj emociji, njih može učiniti manje veštima u njenom razumevanju, pa tako i nošenju sa njome, vodeći ignorisanju, negiranju ili izbegavanju ovog osećanja (Nolen-Hoeksema, 2000). Kako navode neki autori (Garside & Klimes-Dougan, 2002), ovakav obrazac socijalizacije dečake može navesti i da tugu izražavaju

na alternativne načine, koji se manifestuju kao eksternalizujući poremećaji. Roditeljske nepodržavajuće reakcije, poput kažnjavanja ili umanjivanja značaja dečjih emocija, povezane su sa neadaptivnom regulacijom emocija kod dece u fazi srednjeg detinjstva (Eisenberg et al., 1998; Morris et al., 2007). Nasuprot tome, jedna longitudinalna studija (Miller-Slough & Dunsmore, 2019), sprovedena na uzorku adolescenata, pokazala je da korišćenje strategije umanjivanja značaja/preusmeravanja sa doživljene negativne emocije od strane roditelja predviđa poboljšanu regulaciju emocija kod adolescenata tokom vremena, što se objašnjava time da ono može pomoći adolescentima da se *odmaknu* od te emocije i ne zadržavaju se na svojoj uznemirenosti (Miller-Slough & Dunsmore, 2016). U ranije pomenutoj studiji, u kojoj su utvrđeni određeni rodno specifični obrasci socijalizacije tuge, ljutnje i straha, utvrđeno je i da roditeljske reakcije u vidu kažnjavanja, zanemarivanja i, u nekim slučajevima, preusmeravanja ovih emocija jesu bile pozitivno povezane sa višim nivoom psihološkog distresa, kako kod sinova, tako i kod ćerki (Garside & Klimes-Dougan, 2002). Ovi rezultati ukazuju na to da roditeljske reakcije koje verovatno inhibiraju izražavanje negativnih emocija mogu biti povezane sa psihološkim distresom. Kako navode autori ovog istraživanja, navedene reakcije na emocije verovatno ne podstiču razgovor o emocijama, te deca ne razvijaju optimalne strategije emocionalne regulacije. Pored toga, moguće je da te strategije ostvaruju efekat na izražavanje, ali ne i na emocionalni doživljaj, koji ostaje neobrađen, što dodatno doprinosi psihološkom distresu i potencijalnom razvoju psihopatologije. Takođe, naglašava se i da ne treba posmatrati ove postupke izolovano od ostalih aktivnosti koje roditelji primenjuju unutar svoje uloge, te je moguće da su ovi roditelji generalno manje investirani kada je reč o odgajanju dece. Kada je u pitanju nagrađivanje, kao strategija socijalizacije emocija, muškraci koji su izveštavali o njenom korišćenju od strane roditelja prilikom doživljavanja ljutnje i straha, doživljavali su manji psihološki distres, što je olakšavalo regulaciju emocija. Međutim, pojačavanje/reflektovanje kao reakcija na doživljenu tugu i strah bila je strategija koja je vodila većem psihološkom distresu.

U skladu sa ovim nalazima, rezultati novije studije sprovedene u Kini (Guo et al., 2024) pokazuju da podržavajuće reakcije roditelja, poput pružanja pomoći u rešavanju situacije koja izaziva emociju, utehe i podsticanja izražavanja emocija, doprinose smanjenju depresivnih i anksioznih simptoma kod adolescenata, delimično posredstvom smanjene upotrebe potiskivanja i veće upotrebe kognitivne reevaluacije. Nasuprot tome, nepodržavajuće reakcije, poput kažnjavanja, minimizacije ili izražavanja sopstvene uznemirenosti, podstiču potiskivanje emocija, što može imati kratkoročne adaptivne efekte, ali dugoročno povećava rizik od razvoja simptoma anksioznosti i depresije. Dodatne analize sugerišu da osnovni mehanizmi mogu biti slični kod devojčica i dečaka, s obzirom na to među njima nisu utvrđene razlike.

Iz navedenih nalaza sledi da je za razvoj adaptivnih strategija emocionalne regulacije važan balans između validacije emocija i preusmeravanja pažnje,

čime se omogućava njihova obrada bez preteranog zadržavanja na negativnim stanjima. Međutim, iako roditelji teže da svojim akcijama doprinesu blagostanju svoje dece, rodno specifična socijalizacija neretko podrazumeva odsustvo ovog balansa kada je reč o određenim kategorijama emocija. Na primer, ako devojčice pokušavaju da deluju vedro čak i kada nisu, umesto da izraze osećanja distresa, one mogu internalizovati ova osećanja, što može povećati njihovu sklonost ka depresiji (Keenan & Hipwell, 2005). S druge strane, nekoliko studija je pokazalo povezanost između visokog nivoa izražavanja ljutnje u predškolskom i ranom školskom uzrastu i eksternalizujućih problema, posebno kod dečaka (Chaplin et al., 2005; Eisenberg et al., 2001).

Rodne razlike u prijateljskim odnosima i mentalno zdravlje

Pored uloge roditelja, istraživanja (von Salisch & Zeman, 2018) pokazuju da su uzajamna i podržavajuća prijateljstva tokom adolescencije povezana sa smanjenjem neadaptivnih strategija regulacije emocija tokom vremena. Dve novije studije, pomenute ranije, bavile su se značajem korišćenja različitih strategija socijalizacije emocija od strane vršnjaka za emocionalnu regulaciju. Dok su u prvoj (Miller-Slough & Dunsmore, 2019) strategije umanjivanja značaja/preusmeravanja i pojačavanja/reflektovanja negativnih emocija od strane vršnjaka vodile poboljšanju regulacije emocija kod dečaka, u drugoj studiji (Cui et al., 2020) utvrđeno je da pojačavanje/reflektovanje negativnih emocija proizvodi manje uspešnu emocionalnu regulaciju kod devojčica, što je objašnjeno različitim obrascima prijateljskih odnosa dečaka i devojčica u adolescenciji. Rouz (Rose, 2002) navodi podatke o efektima koje koruminacija, odnosno česti i ponavljani razgovori o problemima i negativnim osećanjima u dijadnim interakcijama, koja je tipičnija za prijateljstva adolescentkinja, imaju na njihove internalizujuće simptome. Iako su rezultati studije najpre ukazali na pozitivnu povezanost između koruminacije i ovih simptoma, primenom regresione analize u kojoj je kao prediktor internalizujućih simptoma postavljena, uz koruminaciju, i ruminacija, utvrđena je negativan odnos između koruminacije i ovih simptoma, što znači da je prethodna veza bila posledica zajedničke varijanse koruminacije i ruminacije. Nalazi ovog istraživanja, kada se kontroliše efekat ruminacije, zapravo upućuju na zaštitnu funkciju koruminacije, zbog njenog socijalnog aspekta, koji se ogleda u traženju podrške. Navedeno je u skladu i sa nalazima jedne novije studije (Criss et al., 2016) u kojoj se koruminacija pokazala povezanom sa adaptivnom emocionalnom regulacijom. I u odraslom dobu, prijateljstva među ženama, koja karakteriše bliskost, briga, lojalnost i prosocijalna ponašanja predstavljaju važan izvor socijalnih resursa i povezana su sa boljim mentalnim i fizičkim zdravljem (Cable et al., 2013).

U istraživanju Pejičić i saradnica (Pejičić et al., 2018) potvrđen je značaj socijalne podrške porodice, prijatelja i značajnih drugih za rezilijentnost, pri čemu je efekat socijalne podrške prijatelja delom posredovan planiranjem i pozitivnom preformulacijom, kao kognitivnim strategijama emocionalne regu-

lacije. Korišćenjem pozitivne preformulacije, odnosno pozitivnijom procenom situacije, redukuju se negativna emocionalna iskustva, a pojačavaju pozitivne emocije, čak i u intenzivno stresnim situacijama, što se dalje manifestuje i u doživljaju opšteg blagostanja (Troy & Mauss, 2011). Kada je reč o planiranju, rezultati ove studije pokazuju da osoba koja procenjuje da ima podršku prijatelja pokazuje i spremnost da problemskoj situaciji pristupi direktno se suočavajući sa njom i tražeći najadekvatniji način za njeno razrešenje (Pejičić et al., 2018). Pretpostavlja se da se oseća spremnijom da nešto preduzme jer podrška prijatelja uvećava njeno samopouzdanje, pružajući joj informaciju da je ona vredna pažnje, da je neko voli, da brine o njoj i da će joj pomoći u rešavanju problema (Cobb, 1976, prema Orford, 1992). Slične ideje zastupaju i Parker i saradnici (Parker et al., 2015) koji kažu da prijateljstva među ženama mogu doprineti većem osećaju nade tako što obezbeđuju resurse, pomažu u identifikovanju mogućih načina za prevazilaženje izazova i jačaju percepciju sopstvene delotvornosti. Kako zaključuju autori jedne novije studije (Guerrero et al., 2022), prijateljstva žena sa drugim ženama mogu doprineti doživljaju višeg stepena socijalne podrške, nade i samopoštovanja, što doprinosi njihovom osnaživanju i optimizmu u pogledu postizanja pozitivnih ishoda uprkos preprekama, te tako i njihovom blagostanju. Navedeni nalazi dobijeni su na uzorku žena koje su boravile u ustanovama specijalizovanim za oporavak od psihičkih problema nastalih upotrebom psihoaktivnih supstanci, gde su uspevale da ostvare prijateljske odnose sa drugim ženama, što je vodilo i navedenim pozitivnim ishodima. Skaff i saradnici (Skaff et al., 1999) utvrdili su da su prijateljstva naročito važna za funkcionisanje žena sa problemom u vezi sa konzumiranjem alkohola tokom vremena. Sa povećanjem podrške prijatelja, smanjivala se depresija, kao i broj dana provedenih u alkoholisanom stanju među ženama.

Veća spremnost na emocionalno angažovanje, tendencija da se sa stresnim situacijama ili problemima suočavaju tako što se fokusiraju na održavanje i jačanje svojih međuljudskih odnosa i sklonost samootkrivanju, koji su tipičniji za žene, kao deo njihove rodne uloge zajedničke mnogim kulturama, mogu imati zaštitni efekat (Ryan et al., 2005). I savremeni empirijski nalazi (Sanchis-Sanchis et al., 2020) pokazuju da žene pri suočavanju sa negativnim emocijama, kao što su ljutnja, tuga i anksioznost, češće pribegavaju traženju socijalne podrške. Kako su spremnije na traženje emocionalne podrške, češće i koriste njene benefite, što doprinosi njihovom blagostanju (Ryan et al., 2005). Rajan i saradnici su utvrdili da, nezavisno od kulture, oslanjanje na druge u svrhe dobijanja emocionalnog oslonca, ostvaruje pozitivan efekat na blagostanje kako žena, tako i muškaraca.

Rodne razlike u obrascima prijateljstava, kao i samopoimanju, prema nekim autorkama (Fivush & Buckner, 2000) mogu usloviti različite reakcije muškaraca i žena na gubitak ovakve podrške, što zauzvrat može biti povezano sa razlikama između njih u pogledu tuge i depresije. Najpre, one ističu potencijalne razlike u reakcijama na narušavanje socijalnih mreža, o čemu svedoče i

rezultati nekih istraživanja. U skladu sa shemom o ženi kao onoj koja brine o interpersonalnim odnosima i muškarcu kao nezavisnom i usmerenom na postignuće, takmičenje i visok društveni status (npr., Brody & Hall, 2008), neki nalazi (Stroud et al., 2002) ukazuju na veću fiziološku reaktivnost (lučenje kortizola) kao reakciju na socijalno odbacivanje kod žena, te veću osetljivost muškaraca na izazove vezane za postignuće. Kako navode Fivuš i Bakner (Fivush & Buckner, 2000), s obzirom na to da žene imaju tendenciju da emocionalno više ulažu u prijateljstva, da se u većoj meri oslanjaju na ovaj oblik socijalne podrške prilikom suočavanja s emocionalnim iskustvima i da druge osobe u velikoj meri vide kao sastavni deo sopstvenog identiteta, narušavanje interpersonalnih odnosa može biti uznemirujuće i stresno za žene više nego za muškarce, te povećati njihovu vulnerabilnost na depresiju. Pored toga, one smatraju da do rodni razlika u depresiji dolazi i aktivacijom još jednog mehanizma. Naime, kako su ženska prijateljstva intimnija od muških, žene se češće upuštaju u samootkrivanje i razgovore o tužnim i uznemirujućim događajima sa svojim prijateljicama nego što to čine muškarci. Prema ovim autorkama, ovakav obrazac može, zauzvrat, doprineti sklonosti žena ka ruminaciji prilikom suočavanja sa problemima. Drugim rečima, snažne emocionalne veze koje žene grade s drugima predstavljaju, istovremeno, i zaštitni faktor i izvor ranjivosti.

* * *

Nalazi sugerišu da rodno specifični obrasci socijalizacije emocija i interpersonalnih odnosa koreliraju sa različitim psihološkim ishodima. Rodne razlike u roditeljskim i vršnjačkim obrascima, kao i u kvalitetu prijateljstava, mogu biti povezane sa individualnim razlikama u regulaciji emocija i pojavom internalizujućih i eksternalizujućih simptoma. Iako se radi o korelacionim studijama, razumevanje ovih obrazaca može doprineti kreiranju adekvatnih strategija podrške koje su prilagođene potrebama i muškaraca i žena.

UMESTO ZAKLJUČKA: CENA RODNE SOCIJALIZACIJE EMOCIJA I PERSPEKTIVE

Empirijski nalazi (npr., LaFrance & Banaji, 1992; Larson & Pleck, 1999) upućuju na sličnosti u doživljavanju emocija kod muškaraca i žena, dok kulturne norme i očekivanja oblikuju njihove emocionalne izraze na bitno različite načine, definišući koje su emocije poželjne ili neprihvatljive za pripadnike jedne ili druge socijalne kategorije (npr., Chaplin & Aldao, 2013; Else-Quest et al., 2006). Ova socijalizacija se javlja rano u detinjstvu i nastavlja da se produbljuje tokom života delovanjem različitih agensa socijalizacije, a pre svega, kroz porodične i vršnjačke poruke i medije (npr., Fivush, 2000; Portengen et al., 2025; van der Pol et al., 2015).

Kao što smo videli u prethodnom poglavlju, ova socijalna kategorizacija i socijalizacija u skladu sa dodeljenim kategorijama može imati implikacije na opažanje drugih i samoopažanje (npr., Collignon et al., 2011; Pejičić, 2026; Thompson & Voyer, 2014), interpersonalne odnose (npr., Gioia & Boursier, 2019; Parker et al., 2006; Rose et al., 2012), kao i mentalno zdravlje individue (npr., Fivush & Buckner, 2000; Miller-Slough & Dunsmore, 2016; 2019). Deo tih potencijalnih posledica može imati i negativan predznak.

Rodne norme važne su za formiranje emocionalnog identiteta. Dečaci vrlo rano uče da potiskuju osećanja poput tuge i straha, dok se od devojčica očekuje afilijativnost i briga o interpersonalnim odnosima, zbog čega se uče suzbijanju emocija koje bi mogle da ih ugroze, kao što je ljutnja (npr., Chaplin, 2015; LaFrance et al., 2003). Internalizacija ovih rodnih očekivanja može dovesti do formiranja autostereotipa, čiji sadržaj čine i uverenja da određene emocije nisu deo njihovog identiteta. To rezultira udaljavanjem od autentičnog emocionalnog izražavanja, otežava prepoznavanje i regulaciju emocija, i dugoročno podriiva emocionalnu pismenost. Osobe se mogu osećati neprikladno ili slabo kada dožive emocije koje nisu u skladu sa društvenim očekivanjima za njihov rod.

Jedna od posledica rodne socijalizacije emocija jeste i smanjena spremnost muškaraca da traže podršku, dele emocionalna stanja ili izraze ranjivost, što može ugroziti njihovo mentalno zdravlje, posebno u kulturama koje snažno naglašavaju stoicizam kod muškaraca (npr., Ryan et al., 2005). Slično, od žena se emocionalna otvorenost očekuje, ali istovremeno i diskredituje kada pređe društveno prihvatljive okvire (npr., Timmers et al., 2003). Takva kontradiktornost može voditi ka unutrašnjem konfliktu i osećanju srama u vezi sa sopstvenim emocionalnim doživljajima u određenim okolnostima. Rodne norme tako oblikuju dvostruke standarde u vrednovanju emocionalnog izražavanja. Na primer, u istraživanju Timers i saradnika (Timmers et al., 2003), ispitanici su

spremnost na izražavanje emocija od strane muškaraca opažali kao znak posedovanja socijalnih veština, dok je emocionalnost žena interpretirana kao signal ranjivosti, odnosno odsustva kontrole i moći. Ovi dvostruki standardi mogu determinisati i tretman individue u porodici, na radnom mestu, u obrazovnom sistemu i zdravstvenim institucijama. Na primer, u istoj studiji izražavanje emocija na poslu od strane žena opažano je disfunkcionalnijim u poređenju sa istim ponašanjem manifestovanim od strane muškaraca. Ovo može oblikovati i profesionalne aspiracije, odnosno podsticati žene da biraju zanimanja u kojima izražavanje emocija nije sankcionisano, čime se ograničava pun razvoj njihovih potencijala, a rodni stereotipi dodatno učvršćuju (npr., Ellemers, 2018; Wood & Eagly, 2015).

Uzimanjem u obzir navedenih potencijalnih implikacija rodne socijalizacije emocija, izvodi se zaključak da bi se prepoznavanjem i dekonstruisanjem ovih normi otvorio prostor za emocionalnu inkluzivnost i ravnopravnost, gde svi pojedinci mogu slobodno doživljavati, izražavati i deliti svoja emocionalna iskustva bez stigme ili sankcija.

Put ka emocionalnoj ravnopravnosti počinje promenama na individualnom i društvenom planu. Pre svega, vaspitni obrasci roditelja, ali i vaspitača i nastavnika, u ranom detinjstvu trebalo bi da podstiču decu da prepoznaju, izraze i razumeju čitav spektar emocija, bez rodni ograničenja. U tom kontekstu, posebno je značajno osnaživanje odraslih koji imaju važnu ulogu u socijalizaciji dece da prepoznaju sopstvene rodno obojene pretpostavke i postupke, primenom reflektivnih praksi i razvojem emocionalne pismenosti. Ovo bi zahtevalo osmišljavanje i implementaciju edukativnih programa koji uključuju obuku o rodno senzitivnim pristupima emocionalnom razvoju. Na primer, aktivnosti u vrtićima i školama treba strukturirati tako da podjednako neguju empatiju, samopouzdanje, asertivnost i emocionalno izražavanje kod sve dece.

Pored obrazovnog sistema, neophodno je dekonstruisati rodne stereotipe i kroz medije, prikazujući emocionalno kompleksne muške i ženske likove, kao i one koji ne podležu binarnim podelama. Medijska pismenost i kritičko promišljanje rodni poruka treba da postanu deo školskih kurikuluma i šire javne edukacije, kako bi se razvila otpornost na internalizovane stereotipe.

Kada je reč o poslovnom okruženju, važno je razviti organizacione politike koje prepoznaju emocionalnu inteligenciju kao resurs za produktivnost i dobrobit zaposlenih. U tom kontekstu, korisno je podsticati treninge interpersonalnih i emocionalnih veština, posebno kod muškaraca, kako bi se prevazišla dominantna očekivanja o emocionalnoj suzdržanosti. Kroz odgovarajuće edukacije, potrebno je pružiti podršku muškarcima u emocionalnom izražavanju i deljenju, zbog benefita koje pruža podrška dobijena kroz ove razmene (Ryan et al., 2005).

U širem smislu, važno je razvijati strategije koje će podržati decu i mlade da prepoznaju i odbace automatizovanu primenu rodni pravila u emocionalnim izrazima i socijalnim interakcijama. Prevazilaženje efekata samoispunja-

vajućih proročanstava može doprineti oslobađanju potencijala koji su sputani rodnim očekivanjima, čime se omogućava formiranje autentičnog emocionalnog identiteta.

Konačno, emocionalna ravnopravnost ne znači brisanje razlika, već stvaranje uslova u kojima su sve emocije legitimne i dostupne svim ljudima, bez obzira na rod. To bi podrazumevalo uvažavanje rodnog spektra u razumevanju emocija i promocija politika koje afirmišu različite emocionalne stilove izražavanja, bez prisilnog uklapanja u binarne norme, promovisanje svih ljudi kao onih koji poseduju ranjivost, empatiju i brigu za međuljudske odnose, ali i samopouzdanje i asertivnost. U takvom društvu, emocionalna pismenost i empatija postaju zajedničke vrednosti, a ne privilegije određene grupe. To je društvo u kojem se autentičnost ne posmatra kao slabost, već kao temelj razvoja individue i interpersonalnih odnosa.

MERENJE RODNIH STEREOTIPA U OBLASTI EMOCIONALNOSTI

Dosadašnja istraživanja pokazuju da se rodne razlike u izražavanju i doživljavanju emocija formiraju kroz kompleksnu interakciju bioloških predispozicija i procesa socijalizacije u određenom kulturnom kontekstu. Od ranoog detinjstva, devojčice i dečaci izloženi su različitim očekivanjima i obrascima reagovanja, što oblikuje njihove emocionalne izraze u skladu sa društveno prihvaćenim normama. Ove rodne razlike u oblasti primarnih emocija su potvrđene primenom različitih metodoloških pristupa: kroz opservacione studije, samoprocene dece i adolescenata, roditeljske izveštaje, eksperimentalne studije (Zeman & Garber, 1996; Chaplin & Aldao, 2013; Davis, 1995; Tuminello & Davidson, 2011).

Kako usvojeni rodni stereotipi imaju potencijalne posledice po individualno i socijalno funkcionisanje, nužno je razvijati pouzdane i validne instrumente koji omogućavaju precizno merenje kako njihove deskriptivne, tako i preskriptivne dimenzije.

U nastavku je predstavljen instrument razvijen s ciljem merenja rodni stereotipa o emocionalnom ponašanju muškaraca i žena, koji je adaptiran za korišćenje na domaćoj populaciji.

Skala verovanja o emocionalnom ponašanju muškaraca i žena

Skala verovanja o emocionalnom ponašanju muškaraca i žena (*Questionnaire of gender specific beliefs about emotional behavior*; Timmers et al., 2003) nastala je kao rezultat adaptacije originalnog instrumenta za korišćenje na domaćoj populaciji (Pejičić & Ćirović, 2019), prilikom koje je delimično i rekonstruisan. Tako su nastala dva odvojena instrumenta: *Skala verovanja o emocionalnom ponašanju muškaraca*, sastavljena iz 35 stavki, i *Skala verovanja o emocionalnom ponašanju žena*, koju čini 38 ajtema. Zadatak ispitanika je da izrazi stepen slaganja sa svakom stavkom izborom odgovora na sedmostepenoj skali Likertovog tipa. Iz originalne skale je isključeno 6 stavki, a dodato 9 za ispitivanje verovanja o manifestaciji iznenađenja, odvratnosti i prezira. Ova verzija instrumenta je, u toj studiji, pokazala zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike. U nastavku sledi opis subskala unutar svake skale, kao i ajtemi koji čine svaku od njih. Skor za svaku subskalau, kao i skalau u celini dobija se sumiranjem odgovora na odgovarajuće stavke.

Skala verovanja o emocionalnom ponašanju muškaraca sastavljena je iz sledećih subskala:

- Deskripcija generalne emocionalnosti (oslobođena evaluacije) (11 stavki: 3, 4, 6, 12, 19, 35, 39, 56, 62, 67, 71)
- Negativan odnos prema emocionalnom ponašanju muškaraca (11 stavki: 14, 32, 33, 40, 48, 49, 50, 51, 64, 65, 68)
- Zabrana manifestacije emocija moći od strane muškaraca (4 stavke: 31, 52, 57, 70)
- Zabrana manifestacije emocija nemoći od strane muškaraca (9 stavki: 11, 16, 18, 23, 26, 38, 42, 45, 59).

Dok stavke u sastavu prvih dveju subskala imaju deskriptivnu formu, druge dve subskale su sastavljene iz preskriptivnih tvrdnji, koje su formulisane kao norme.

Skala verovanja o emocionalnom ponašanju žena je sastavljena iz sledećih subskala:

- Deskripcija generalne emocionalnosti (oslobođena evaluacije) (10 stavki: 5, 7, 10, 17, 20, 34, 37, 43, 47, 73)
- Negativan odnos prema emocionalnom ponašanju žena (10 stavki: 2, 22, 25, 28, 36, 44, 46, 55, 61, 66)
- Disfunkcionalnost emocija na poslu (5 stavki: 15, 21, 53, 58, 72)
- Zabrana manifestacije emocija moći od strane žena (4 stavke: 8, 9, 13, 30)
- Zabrana manifestacije emocija nemoći od strane žena (9 stavki: 1, 24, 27, 29, 41, 54, 60, 63, 69).

Prve tri subskale sadrže deksriptivne, a poslednje dve preskriptivne ajteme.

Instrument:

Žene koje iskazuju svoju tugu su slabe.	1	2	3	4	5	6	7
Žene opterećuju druge ljude svojim osećanjima.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci lakše postanu ljubomorni od žena.	1	2	3	4	5	6	7
Lakše je pričati sa muškarcima o svojim osećanjima nego sa ženama.	1	2	3	4	5	6	7
Žene su direktnije u iskazivanju svoje ljutnje u odnosu na muškarce.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci pokazuju ponos u vezi sa svojim dostignućima više nego žene.	1	2	3	4	5	6	7
Žene češće govore o svojim emocijama u odnosu na muškarce.	1	2	3	4	5	6	7
Žene ne treba da pokazuju odvratnost (gađenje).	1	2	3	4	5	6	7
Žene ne treba da pokazuju prezir.	1	2	3	4	5	6	7

Žene se lakše zaljubljuju od muškaraca.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci ne treba da pokazuju svoju tugu.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci su plašljiviji po prirodi u odnosu na žene.	1	2	3	4	5	6	7
Žene ne treba da budu agresivne.	1	2	3	4	5	6	7
Nije profesionalno kada muškarac plače na radnom mestu.	1	2	3	4	5	6	7
Žene koje pokazuju svoje emocije na poslu ne mogu biti shvaćene ozbiljno.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci ne treba da pokazuju svoje razočaranje.	1	2	3	4	5	6	7
Ženama je potrebna veća podrška kada su tužne u odnosu na muškarce.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci ne treba da pokazuju svoj strah.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci su emotivno nestabilniji nego žene.	1	2	3	4	5	6	7
Žene su osetljivije od muškaraca.	1	2	3	4	5	6	7
Emotivne žene nisu funkcionalne u industrijskom životu.	1	2	3	4	5	6	7
Ne volim emotivne žene.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci ne treba da pokažu kada su nečim iznenađeni.	1	2	3	4	5	6	7
Žene ne treba da pokazuju svoju tugu.	1	2	3	4	5	6	7
Ne volim žene koje žele da razgovaraju o svojim osećanjima.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci ne treba da plaču.	1	2	3	4	5	6	7
Žene ne treba da pokazuju svoje razočaranje.	1	2	3	4	5	6	7
Kada sam suočen/a sa ženom koja plače, osećam se neprijatno.	1	2	3	4	5	6	7
Žene ne treba da pokazuju svoj strah.	1	2	3	4	5	6	7
Žene ne treba da pokazuju svoju ljutnju.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci ne treba da pokazuju odvratnost (gađenje).	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci koji pokazuju svoje emocije na poslu ne mogu biti shvaćeni ozbiljno.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci treba da kontrolišu svoja osećanja.	1	2	3	4	5	6	7

Žene se lakše naljute od muškaraca.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci su topliji (nežniji) od žena.	1	2	3	4	5	6	7
Ne volim ljubomorne žene.	1	2	3	4	5	6	7
Žene pokazuju prezir češće nego muškarci.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci koji pokazuju svoj strah su slabi.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci duže ostaju ljuti u odnosu na žene.	1	2	3	4	5	6	7
Ne volim emotivne muškarce.	1	2	3	4	5	6	7
Žene ne treba da plaču.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci koji pokazuju svoje razočaranje su slabi.	1	2	3	4	5	6	7
Žene su više radoznale u vezi sa svojim osećanjima od muškaraca.	1	2	3	4	5	6	7
Ne volim da razgovaram o svojim osećanjima sa ženom.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci koji iskazuju svoje emocije su slabi.	1	2	3	4	5	6	7
Žene treba da kontrolišu svoja osećanja.	1	2	3	4	5	6	7
Žene češće pokazuju iznenađenje nego muškarci.	1	2	3	4	5	6	7
Ne volim ljubomorne muškarce.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci koji previše pokazuju da su zaljubljeni su previše sentimentalni.	1	2	3	4	5	6	7
Ne volim muškarce koji reaguju sa mnogo entuzijazma jer je to preterano.	1	2	3	4	5	6	7
Bolje je da muškarci koji su na poziciji upravnika ne pokazuju svoja osećanja.	1	2	3	4	5	6	7
Muškarci ne treba da pokazuju prezir.	1	2	3	4	5	6	7
Bolje je da žene koje su na poziciji upravnika ne pokazuju svoja osećanja.	1	2	3	4	5	6	7
Žene koje pokazuju svoj strah su slabe.	1	2	3	4	5	6	7
Ne volim žene koje olako plaču jer mislim da je to manipulativno ponašanje.	1	2	3	4	5	6	7
Zanimanja u kojima je neophodno ostati „hladne glave“, kao što su policajci, hirurzi ili piloti borbenih aviona, su manje pogodna za muškarce jer oni ne mogu da budu takvi.	1	2	3	4	5	6	7

Muškarci ne treba da budu agresivni.	1 2 3 4 5 6 7
Nije profesionalno kada žena plače na radnom mestu.	1 2 3 4 5 6 7
Muškarci koji iskazuju svoju tugu su slabi.	1 2 3 4 5 6 7
Žene ne treba da pokažu kada su nečim iznenađene.	1 2 3 4 5 6 7
Žene koje previše pokazuju da su zaljubljene su previše sentimentalne.	1 2 3 4 5 6 7
Muškarci se lakše uvrede od žena.	1 2 3 4 5 6 7
Žene koje pokazuju svoje razočaranje su slabe.	1 2 3 4 5 6 7
Kada muškarci lako postanu emotivni, tada nisu sposobni za položaje u upravi.	1 2 3 4 5 6 7
Ne volim muškarce koji olako plaču jer mislim da je to manipulativno ponašanje.	1 2 3 4 5 6 7
Ne volim žene koje reaguju sa mnogo entuzijazma jer je to preterano.	1 2 3 4 5 6 7
Muškarci reaguju sa više entuzijazma u odnosu na žene kada im govorite o nečemu što volite.	1 2 3 4 5 6 7
Kada sam suočen/a sa muškarcem koji plače, osećam se neprijatno.	1 2 3 4 5 6 7
Žene koje iskazuju svoje emocije su slabe.	1 2 3 4 5 6 7
Muškarci ne treba da pokazuju svoju ljutnju.	1 2 3 4 5 6 7
Muškarci pokazuju odvratnost (gađenje) češće nego žene.	1 2 3 4 5 6 7
Kada žene postanu emotivne lako, tada nisu sposobne za položaje u upravi.	1 2 3 4 5 6 7
Zato što su žene osetljivije od muškaraca, one su pogodnije za poslove negovatelja.	1 2 3 4 5 6 7

LITERATURA

- Adams, S., Kuebli, J., Boyle, P. A., & Fivush, R. (1995). Gender differences in parent-child conversations about past emotions: A longitudinal investigation. *Sex Roles*, 33, 309–322.
- Algoe, S. B., Buswell, B. N., & DeLamater, J. D. (2000). Gender and job status as contextual cues for the interpretation of facial expression of emotion. *Sex Roles: A Journal of Research*, 42(3–4), 183–208. <https://doi.org/10.1023/A:1007087106159>
- Angold, A., Weissman, M. M., John, K., Wickramaratne, P., & Prusoff, B. (1991). The effects of age and sex on depression ratings in children and adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 30(1), 67–74. <https://doi.org/10.1097/00004583-199101000-00010>
- APA Dictionary of Psychology. (n.d.). <https://dictionary.apa.org/gender-identity>
- Arbanas, G. (2021). *Uvod u seksualnu medicinu. Udžbenik za studente i liječnike*. Naklada Slap.
- Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, 8, 291–322. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.8.4.291>
- Aubrey, J. S., & Harrison, K. (2004). The gender-role content of children's favorite television programs and its links to their gender-related perceptions. *Media Psychology*, 6(2), 111–146. https://doi.org/10.1207/s1532785xmep0602_1
- Aznar, A., & Tenenbaum, H. R. (2013). Spanish parents' emotion talk and their children's understanding of emotion. *Frontiers in Psychology*, 4, 670. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00670>
- Aznar, A., & Tenenbaum, H.R. (2020). Gender comparisons in mother-child emotion talk: a meta-analysis. *Sex Roles*, 82, 155–162. <https://doi.org/10.1007/s11199-019-01042-y>
- Baker, J. K., Fenning, R. M., & Crnic, K. A. (2011). Emotion socialization by mothers and fathers: Coherence among behaviors and associations with parent attitudes and children's social competence. *Social development (Oxford, England)*, 20(2), 412–430. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2010.00585.x>
- Bandura, A. (1969). *Principles of behavior modification*. Holt, Rinehart & Winston.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Bank, B. J., & Hansford, S. L. (2000). Gender and friendship: Why are men's best same-sex friendships less intimate and supportive? *Personal Relationships*, 7(1), 63–78. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2000.tb00004.x>
- Baron-Cohen, S. (2002). The extreme male brain theory of autism. *Trends in Cognitive Sciences*, 6, 248–254. [https://doi.org/10.1016/s1364-6613\(02\)01904-6](https://doi.org/10.1016/s1364-6613(02)01904-6)

- Barrett, L. F., Lane, R., Sechrest, L., & Schwartz, G. (2000). Sex differences in emotional awareness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(9), 1027–1035. <https://doi.org/10.1177/01461672002611001>
- Baumeister, R. F., & Bushman, B. J. (2011). *Social psychology and human nature* (2nd Edition). Cengage.
- Becker, S. A., Thomas, D., & Cope, M. R. (2016). Post-feminism for children: feminism ‘repackaged’ in the Bratz films. *Media, Culture & Society*, 38(8), 218–235. <https://doi.org/10.1177/0163443716643218>
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.4.354>
- Bernardi, J. (2006). A comparison of dominance and affiliation ratings based on emotional state, sex, and status. Master’s Theses, Louisiana State University.
- Berona, J., Sroka, A. W., Gelardi, K. L., Guyer, A. E., Hipwell, A. E., & Keenan, K. (2023). Maternal socialization of emotion and the development of emotion regulation in early adolescent girls. *Emotion*, 23(3), 872–878. <https://doi.org/10.1037/emo0001110>
- Betiza, S. (2024, August 9). *Olimpijske igre u Parizu 2024: Šta nauka kaže o raspravi oko pola dve bokserke*. BBC News na srpskom. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-69254998>
- Blagojević Hjuston, M. (2013). *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Blandon, A. Y. (2015). Mothers’ and fathers’ responses to children’s negative emotions: Family and physiological correlates. *Family Relations*, 64(3), 431–445. <https://doi.org/10.1111/fare.12125>
- Brescoll, V. L. (2016). Leading with their hearts? How gender stereotypes of emotion lead to biased evaluations of female leaders. *The Leadership Quarterly* 27.3, 415–428. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2016.02.005>
- Brody, L. R. (1999). *Gender, emotion, and the family*. Harvard University Press.
- Brody, L. R., & Hall, J. A. (1993). Gender and emotion. In M. Lewis & J. M. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 447–460). The Guilford Press.
- Brody, L. R., & Hall, J. A. (2008). Gender and emotion in context. In M. Lewis, J. M. Haviland-Jones & L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (3rd Edition) (pp. 395–408). The Guilford Press.
- Brown, J. D., Halpern, C. T., & L’Engle, K. L. (2005). Mass media as a sexual super peer for early maturing girls. *Journal of Adolescent Health*, 36(5), 420–427. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2004.06.003>
- Brown, C. M., Olkhov, Y. M., Bailey, V. S., & Daniels, E. R. (2015). Gender differences in the social cost of affective deviance. *The Journal of Social Psychology*, 155(6), 535–540. <https://doi.org/10.1080/00224545.2015.1018859>
- Buckner, J.P., & Fivush, R. (1998). Gender and self in children’s autobiographical narratives. *Applied Cognitive Psychology*, 12, 407–429. [https://doi.org/10.1002/\(Sici\)1099-0720\(199808\)12:4<407::Aid-Acp575>3.0.Co;2-7](https://doi.org/10.1002/(Sici)1099-0720(199808)12:4<407::Aid-Acp575>3.0.Co;2-7)

- Burgoon, J. K. (1993). Interpersonal expectations, expectancy violations, and emotional communication. *Journal of Language and Social Psychology, 12*(1-2), 30–48. <https://doi.org/10.1177/0261927X93121003>
- Burke, P. J., & Stets, J. E. (2009). *Identity theory*. Oxford University Press. Preuzeto 29. jula 2025. sa <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195388275.001.0001>
- Buss, D. M. (1995). Evolutionary psychology: A new paradigm for psychological science. *Psychological Inquiry, 6*(1), 1–30. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0601_1
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Cable, N., Bartley, M., Chandola, T., & Sacker, A. (2013). Friends are equally important to men and women, but family matters more for men's well-being. *Journal of Epidemiology and Community Health, 67*(2), 166–171. <https://doi.org/10.1136/jech-2012-201113>
- Cahill, L. (2006). Why sex matters for neuroscience. *Nature Reviews Neuroscience, 7*(6), 477–484. <https://doi.org/10.1038/nrn1909>
- Camarena, P. M., Sarigiani, P. A., & Petersen, A. C. (1990). Gender-specific pathways to intimacy in early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 19*(1), 19–32. <https://doi.org/10.1007/BF01539442>
- Campbell, R., Elgar, K., Kuntsi, J., Akers, R., Terstegge, J., Coleman, M., et al. (2002). The classification of 'fear' from faces is associated with face recognition skill in women. *Neuropsychologia, 40*(6), 575–584. [https://doi.org/10.1016/s0028-3932\(01\)00164-6](https://doi.org/10.1016/s0028-3932(01)00164-6)
- Camras, L. A., & Shutter, J. M. (2010). Emotional facial expressions in infancy. *Emotion Review, 2*, 120–130. <https://doi.org/10.1177/1754073909352529>
- Casey, R. J., & Fuller, L. L. (1994). Maternal regulation of children's emotions. *Journal of Nonverbal Behavior, 18*(1), 57–89. <https://doi.org/10.1007/BF02169079>
- Cassano, M., Perry-Parrish, C., & Zeman, J. (2007). Influence of gender on parental socialization of children's sadness regulation. *Social Development, 16*(2), 210–231. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00381.x>
- Cassano, M. C., & Zeman, J. L. (2010). Parental socialization of sadness regulation in middle childhood: The role of expectations and gender. *Developmental Psychology, 46*(5), 1214–1226. <https://doi.org/10.1037/a0019851>
- Castro, V. L., Halberstadt, A. G., Lozada, F. T., & Craig, A. B. (2015). Parents' emotion-related beliefs, behaviors, and skills predict children's recognition of emotion. *Infant and Child Development, 24*, 1–22. <https://doi.org/10.1002/icd.1868>
- Chan, S. M. (2012). Links between Chinese mothers' parental beliefs and responses to children's expression of negative emotions. *Early Child Development and Care, 182*(6), 723–739.
- Chaplin, T. M. (2015). Gender and emotion expression: A developmental contextual perspective. *Emotion Review: Journal of the International Society for Research on Emotion, 7*(1), 14–21. <https://doi.org/10.1177/1754073914544408>
- Chaplin, T. M., & Aldao, A. (2013). Gender differences in emotion expression in children: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 139*, 735–765. <https://doi.org/10.1037/a0030737>

- Chaplin, T. M., & Cole, P. M. (2005). The role of emotion regulation in the development of psychopathology. In B. L. Hankin, & J. R. Z. Abela (Eds.), *Development of psychopathology: A vulnerability-stress perspective* (pp. 49–74). SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452231655.n3>
- Chaplin, T. M., Cole, P. M., & Zahn-Waxler, C. (2005). Parental socialization of emotion expression: Gender differences and relations to child adjustment. *Emotion*, 5, 80–88. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.5.1.80>
- Chaplin, T. M., Hong, K., Bergquist, K., & Sinha, R. (2008). Gender differences in response to emotional stress: an assessment across subjective, behavioral, and physiological domains and relations to alcohol craving. *Alcoholism, Clinical and Experimental Research*, 32(7), 1242–1250. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.2008.00679.x>
- Chiang, W.-T. (2018). Gender differences in emotional expressions: A cross-situational analysis. *Bulletin of Educational Psychology*, 49, 345–366. [https://doi.org/10.6251/BEP.201803_49\(3\).0001](https://doi.org/10.6251/BEP.201803_49(3).0001)
- Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2004). Social influence: Compliance and conformity. *Annual Review of Psychology*, 55, 591–621. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.142015>
- Coats, E. J., & Feldman, R. S. (1996). Gender differences in nonverbal correlates of social status. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(10), 1014–1022. <https://doi.org/10.1177/01461672962210004>
- Collignon, O., Girard, S., Gosselin, F., Saint-Amour, D., Lepore, F., & Lassonde, M. (2011). Women process multisensory emotion expressions more efficiently than men. *Neuropsychologia*, 48(1), 220–225. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2009.09.007>
- Connolly, J., Furman, W., & Konarski, R. (2000). The role of peers in the emergence of heterosexual romantic relationships in adolescence. *Child Development*, 71(5), 1395–1408. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00235>
- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. Charles Scribner's Sons.
- Cortes, P., & Pan, J. (2018). Occupation and gender. In S. L. Averett, L. M. Argys, & S. D. Hoffman (Eds.), *The Oxford handbook of women and the economy* (pp. 425–452). Oxford University Press.
- Criss, M., Houlberg, B. J., Cui, L., Bolser, C., Morris, A., & Silk, J. (2016). Direct and indirect links between peer factors and adolescent adjustment difficulties. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 43, 83–90. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2016.01.002>
- Cross, S. E., Bacon, P. L., & Morris, M. L. (2000). The relational-interdependent self-construal and relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 791–808. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.4.791>
- Cui, L., Criss, M. M., Ratliff, E., Wu, Z., Houlberg, B. J., Silk, J. S., & Morris, A. S. (2020). Longitudinal links between maternal and peer emotion socialization and adolescent girls' socioemotional adjustment. *Developmental Psychology*, 56(3), 595–607. <https://doi.org/10.1037/dev0000861>

- Davis, T. L. (1995). Gender differences in masking negative emotions: Ability or motivation? *Developmental Psychology*, 31(4), 660–667. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.31.4.660>
- Deaux, K., & Major, B. (1987). Putting gender into context: An interactive model of gender-related behavior. *Psychological Review*, 94, 369–389. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.94.3.369>
- Denham, S. A., Zoller, D., & Couchoud, E. A. (1994). Socialization of preschoolers' emotion understanding. *Developmental Psychology*, 30(6), 928–936. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.30.6.928>
- Diekmann, A. B., & Eagly, A. H. (2000). Stereotypes as dynamic constructs: Women and men of the past, present, and future. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1171–1188. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167200262001>
- Diener, M. L., & Lucas, R. E. (2004). Adults' desires for children's emotions across 48 countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(5), 525–547. <https://doi.org/10.1177/0022022104268387>
- Dissanayake, M. P., Halberstadt, A. G., & Kalat, J. W. (2020). Emotional experiences and expressions of individuals in the Sri Lankan context: The roles of gender, culture and religion. *OUSL Journal*, 15(1), 43–65. <https://doi.org/10.4038/ouslj.v15i1.7455>
- Dunsmore, J. C., Her, P., Halberstadt, A. G., & Perez-Rivera, M. B. (2009). Parents' beliefs about emotions and children's recognition of parents' emotions. *Journal of Non-verbal Behavior*, 33(2), 121–140. <https://doi.org/10.1007/s10919-008-0066-6>
- Eagly, A. H., & Kite, M. E. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Erlbaum.
- Eagly, A. H., & Steffen, V. J. (1986). Gender and aggressive behavior: A meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100, 309–330. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.100.3.309>
- Eagly, A. H., Nater, C., Miller, D. I., Kaufmann, M., & Sczesny, S. (2020). Gender stereotypes have changed: A cross-temporal meta-analysis of U.S. public opinion polls from 1946 to 2018. *The American Psychologist*, 75(3), 301–315. <https://doi.org/10.1037/amp0000494>
- Eagly, A. H., & Wood, W. (2012). Social role theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (pp. 458–476). Sage Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446249222.n49>
- Eisenberg, N. (2020). Findings, issues, and new directions for research on emotion socialization. *Developmental Psychology*, 56(3), 664–670. <https://doi.org/10.1037/dev0000906>
- Eisenberg, N., Cumberland, A., & Spinrad, T. L. (1998). Parental socialization of emotion. *Psychological Inquiry*, 9, 241–273. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0904_1
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, T. L., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Reiser, M., ... Gurthrie, I. K. (2001). The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child Development*, 72, 1112–1134. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00337>

- Ekman, P. (1999a). Basic emotions. In T. Dalgleish & M. Power (Eds.), *Handbook of cognition and emotion* (pp. 45–60). John Wiley & Sons, Ltd.
- Ekman, P. (1999b). Facial expressions. In T. Dalgleish & M. Power (Eds.), *Handbook of cognition and emotion* (pp. 301–320). John Wiley & Sons, Ltd.
- Ekman, P. (2016). What scientists who study emotion agree about. *Perspectives on Psychological Science*, 11(1), 31–34. <https://doi.org/10.1177/1745691615596992>
- Ekman, P., Davidson, R. J., & Friesen, W. V. (1990). The Duchenne smile: Emotional expression and brain physiology: II. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(2), 342–353. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.2.342>
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (2003). *Unmasking the face: A guide to recognizing emotions from facial clues*. Malor Books. (Originalno delo publikovano 1975).
- Ekman, P., Friesen, W. V., & Tomkins, S. S. (1971). Facial affect scoring technique: A first validity study. *Semiotica*, 3(1), 37–58. <https://doi.org/10.1515/semi.1971.3.1.37>
- Ekman, P., Levenson, R. W., & Friesen, W. V. (1983). Autonomic nervous system activity distinguishes among emotions. *Science*, 221(4616), 1208–1210. <https://doi.org/10.1126/science.6612338>
- Elfenbein, H. A., & Ambady, N. (2002). On the universality and cultural specificity of emotion recognition: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 128(2), 203–235. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.2.203>
- Ellemers, N. (2018). Gender stereotypes. *Annual Review of Psychology*, 69(1), 275–298. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122216-011719>
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., Goldsmith, H. H., & van Hulle, C. A. (2006). Gender differences in temperament: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132, 33–72. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.33>
- Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., van der Pol, L. D., van Berkel, S. R., Hallers-Haalboom, E. T., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Mesman, J. (2017). Gender differences in child aggression: Relations with gender-differentiated parenting and parents' gender-role stereotypes. *Child Development*, 88(1), 299–316. <https://doi.org/10.1111/cdev.12589>
- Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society (2nd Edition)*. W. W. Norton & Company. (Originalno delo publikovano 1950).
- Ersay, E. (2014). Parental socialization of emotion: How mothers respond to their children's emotions in Turkey. *The International Journal of Emotional Education*, 6(1), 33–46.
- Fabes, R. A., Eisenberg, N., & Bernzweig, J. (1990). *The Coping with Children's Negative Emotion Scale: Procedure and scoring*. Tempe, Arizona State University.
- Fisher, R. J., & Dubé, L. (2005). Gender differences in responses to emotional advertising: A social desirability perspective. *Journal of Consumer Research*, 31(4), 850–858. <https://doi.org/10.1086/426621>
- Fischer, A. H., Rodriguez Mosquera, P. M., van Vianen, A. E., & Manstead, A. S. (2004). Gender and culture differences in emotion. *Emotion*, 4(1), 87–94. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.4.1.87>

- Fiske, S. T., & Neuberg S. L. (1990). A continuum of impression formation, from category-based to individuating processes. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 1–74). Academic Press.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (2013). *Social cognition: From brains to culture* (2nd ed.). Sage Publications.
- Fivush, R. (1989). Exploring sex differences in the emotional content of mother-child conversations about the past. *Sex Roles: A Journal of Research*, 20(11-12), 675–691. <https://doi.org/10.1007/BF00288079>
- Fivush, R. (1991). Gender and emotion in mother-child conversations about the past. *Journal of Narrative & Life History*, 1(4), 325–341. <https://doi.org/10.1075/jnlh.1.4.04gen>
- Fivush, R., Brotman, M. A., Buckner, J. P., & Goodman, S. H. (2000). Gender differences in parent-child emotion narratives. *Sex Roles*, 42, 233–253. <https://doi.org/10.1023/A:1007091207068>
- Fivush, R., & Buckner, J. P. (2000). Gender, sadness, and depression: The development of emotional focus through gendered discourse. In A. H. Fischer (Ed.), *Gender and emotion: Social psychological perspectives* (pp. 232–253). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628191.012>
- Fleming, J. E., Boyle, M. H., & Offord, D. R. (1993). The outcome of adolescent depression in the Ontario Child Health Study follow-up. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 32(1), 28–33. <https://doi.org/10.1097/00004583-199301000-00005>
- Fridlund, A. J. (1994). *Human facial expression: An evolutionary view*. Academic Press.
- Frijda, N. H., Kuipers, P., & ter Schure, E. (1989). Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(2), 212–228. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.2.212>
- Fuhrer, R., & Stansfeld, S. A. (2002). How gender affects patterns of social relations and their impact on health: a comparison of one or multiple sources of support from “close persons”. *Social Science & Medicine*, 54(5), 811–825. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(01\)00111-3](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(01)00111-3)
- Fusar-Poli, P., Placentino, A., Carletti, F., Landi, P., Allen, P., Surguladze, S., Benedetti, F., Abbamonte, M., Gasparotti, R., Barale, F., Perez, J., McGuire, P., & Politi, P. (2009). Functional atlas of emotional faces processing: a voxel-based meta-analysis of 105 functional magnetic resonance imaging studies. *Journal of Psychiatry & Neuroscience: JPN*, 34(6), 418–432.
- Gabbiadini, A., Riva, P., Andrighetto, L., Volpato, C., & Bushman, B. J. (2016). Acting like a tough guy: Violent-sexist video games, identification with game characters, masculine beliefs, & empathy for female violence victims. *PloS One*, 11(4), e0152121. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0152121>
- Garnefski, N., Kraaij, V., & Spinhoven, P. (2002). *Manual for the use of the Cognitive Emotion Regulation Questionnaire*. DATEC.
- Garside, R.B., & Klimes-Dougan, B. (2002). Socialization of discrete negative emotions: Gender differences and links with psychological distress. *Sex Roles*, 47, 115–128. <https://doi.org/10.1023/A:1021090904785>

- Gaté, M. A., Watkins, E. R., Simmons, J. G., Byrne, M. L., Schwartz, O. S., Whittle, S., Sheeber, L. B., & Allen, N. B. (2013). Maternal parenting behaviors and adolescent depression: the mediating role of rumination. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology: The Official Journal for the Society of Clinical Child and Adolescent Psychology, American Psychological Association, Division 53*, 42(3), 348–357. <https://doi.org/10.1080/15374416.2012.755927>
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., & Signorielli, N. (1980). The “mainstreaming” of America: Violence profile No. 11. *Journal of Communication*, 30(3), 10–29. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1980.tb01987.x>
- Gilbert, D. T., & Malone, P. S. (1995). The correspondence bias. *Psychological Bulletin*, 117(1), 21–38. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.1.21>
- Gioia, F., & Boursier, V. (2019, September). Emotion dysregulation and adolescents’ preference for online social interactions: the moderating role of gender. In *Psychobit*, University of Naples Federico II, Italy.
- Goos, L. M., & Silverman, I. (2002). Sex related factors in the perception of threatening facial expressions. *Journal of Nonverbal Behavior*, 26(1), 27–41. <https://doi.org/10.1023/A:1014418503754>
- Gordon, S. L. (1989). The socialization of children’s emotions: emotional culture, competence, and exposure. In C.A. Saarni & P. L. Harris (Eds.), *Children’s understanding of emotion* (pp. 293–318). Cambridge University Press.
- Gosnell, C. L., Thomas, W. B., & Eric, S. M. (2011). Self-presentation in everyday life: Effort, closeness, and satisfaction. *Self and Identity*, 10(1), 18–31. <https://doi.org/10.1080/15298860903429567>
- Gottman, J. M., Katz, L. F., & Hooven, C. (1997). *Meta-emotion: How families communicate emotionally*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Green, G. L. (1997). Televised gender roles in children’s media: Covert messages. *Journal of Social Theory in Art Education*, 17(1), 23–39. <https://doi.org/10.25892/4VAZ-ZA05>
- Greenwood, D. (2017). Gender considerations of media content, uses, and impact on well-being. In L. Reinecke & M. B. Oliver (Eds.), *The Routledge handbook of media use and well-being: International perspectives on theory and research on positive media effects* (pp. 396–408). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Gross, J. J. (1998). Antecedent- and response-focused emotion regulation: Divergent consequences for experience, expression, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 224–237. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.1.224>
- Grusec, J. E., & Lytton, H. (1988). *Social development: History, theory, and research*. Springer-Verlag.
- Guerrero, M., Longan, C., Cummings, C., Kassanits, J., Reilly, A., Stevens, E., & Jason, L. A. (2022). Women’s friendships: A basis for individual-level resources and their connection to power and optimism. *The Humanistic Psychologist*, 50(3), 360–375. <https://doi.org/10.1037/hum0000295>
- Guo, X., Jiao, R., & Wang, J. (2024). Connections between parental emotion socialization and internalizing problems in adolescents: Examining the mediating role of

- emotion regulation strategies and moderating effect of gender. *Behavioral Sciences*, 14(8), 660. <https://doi.org/10.3390/bs14080660>
- Hale, M. E., Price, N. N., Borowski, S. K., & Zeman, J. L. (2023). Adolescent emotion regulation trajectories: The influence of parent and friend emotion socialization. *Journal of Research on Adolescence*, 33, 735–749. <https://doi.org/10.1111/jora.12834>
- Hall, J. A., & Matsumoto, D. (2004). Gender differences in judgments of multiple emotions from facial expressions. *Emotion*, 4(2), 201–206. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.4.2.201>
- Hammack, P. L., & Manago, A. M. (2025). The psychology of sexual and gender diversity in the 21st century: Social technologies and stories of authenticity. *American Psychologist*, 80(3), 375–388. <https://doi.org/10.1037/amp0001366>
- Hampson, E., Van Anders, S. M., & Mullin, L. I. (2006). A female advantage in the recognition of emotional facial expressions: Test of an evolutionary hypothesis. *Evolution and Human Behavior*, 27(6), 401–416. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2006.05.002>
- Harriger, J.A., Wick, M.R., Trivedi, H. et al. (2021). Strong hero or violent playboy? Portrayals of masculinity in children’s animated movies. *Sex Roles*, 85, 677–687. <https://doi.org/10.1007/s11199-021-01247-0>
- Hart, B. I., & Thompson, J. M. (1996). Gender role characteristics and depressive symptomatology among adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 16(4), 407–426. <https://doi.org/10.1177/0272431696016004003>
- Hartmann, T., Möller, I., & Krause, C. (2014). Factors underlying male and female use of violent video games. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 58(3), 391–411. <https://doi.org/10.1080/08838151.2014.935728>
- Havelka, N. (2012). *Socijalna percepcija*. Zavod za udžbenike.
- Herrett-Skjellum, J., & Allen, M. (1996). Television programming and sex stereotyping: A meta-analysis. In B. R. Burleson (Ed.), *Communication yearbook 19* (pp. 157–185). Sage Publications, Inc.
- Hess, U., Senecal, S., Kirouac, G., Herrera, P., Philippot, P., & Kleck, R. E. (2000). Emotional expressivity in men and women: Stereotypes and self-perceptions. *Cognition and Emotion*, 14(5), 609–642. <https://doi.org/10.1080/02699930050117648>
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind* (3rd Edition). McGraw-Hill.
- Huang, H-Y. (2009). Gender differences in facial expressions of emotions. Doctoral dissertation, Humboldt State University.
- Hubbard, J. A. (2001). Emotion expression processes in children’s peer interaction: The role of peer rejection, aggression and gender. *Child Development*, 72, 1426–1438. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00357>
- Hutcherson, C. A. & Gross, J. J. (2011). The moral emotions: A social-functional account of anger, disgust and contempt. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), 719–737. <https://doi.org/10.1037/a0022408>
- Hyde, J. S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60, 581–592. <https://doi.org/10.1037/0003066X.60.6.581>

- Hyde, J. S., Bigler, R. S., Joel, D., Tate, C. C., & van Anders, S. M. (2019). The future of sex and gender in psychology: Five challenges to the gender binary. *American Psychologist*, 74(2), 171–193. <https://doi.org/10.1037/amp0000307>
- Iselin, A. M. R., DiGiunta, L., Lunetti, C., Lansford, J. E., Eisenberg, N., Dodge, K. A., ... & Skinner, A. T. (2022). Pathways from maternal harsh discipline through rumination to anxiety and depression symptoms: gender and normativeness of harsh discipline as moderators. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, 50(10), 1313–1326. <https://doi.org/10.1007/s10802-022-00951-z>
- Isen, A. (1970). Success, failure, attention and reactions to others: The warm glow of success. *Journal of Personality and Social Psychology*, 15(4), 294–301. <https://doi.org/10.1037/h0029610>
- Isen, A. M., & Levin, P.F. (1972). The effect of feeling good on helping: Cookies and kindness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21(3), 384–388. <https://doi.org/10.1037/h0032317>
- Izard, C. E., & Ackerman, B. P. (2000). Motivational, organizational, and regulatory functions of discrete emotions. In M. Lewis & J. M. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotions 2* (pp. 253–264). The Guilford Press.
- Jaggar, A. M. (1989). Love and knowledge: Emotion in feminist epistemology. *Inquiry*, 32(2), 151–176. <https://doi.org/10.1080/00201748908602185>
- Johnson, D. P., & Whisman, M. A. (2013). Gender differences in rumination: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*, 55(4), 367–374. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.03.019>
- Jussim L. (2017). Précis of social perception and social reality: Why accuracy dominates bias and self-fulfilling prophecy. *The Behavioral and Brain Sciences*, 40, e1. <https://doi.org/10.1017/S0140525X1500062X>
- Jussim, L., & Harber, K. D. (2005). Teacher expectations and self-fulfilling prophecies: Knowns and unknowns, resolved and unresolved controversies. *Personality and Social Psychology Review*, 9(2), 131–155. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0902_3
- Kajantie, E., & Phillips, D. I. (2006). The effects of sex and hormonal status on the physiological response to acute psychosocial stress. *Psychoneuroendocrinology*, 31(2), 151–178. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2005.07.002>
- Karl, K.L., & Cormack, L. (2023). Big boys don't cry: Evaluations of politicians across issue, gender, and emotion. *Political Behavior*, 45, 719–740. <https://doi.org/10.1007/s11109-021-09727-5>
- Kashima, Y., Yamaguchi, S., Kim, U., Choi, S. C., Gelfand, M. J., & Yuki, M. (1995). Culture, gender, and self: a perspective from individualism-collectivism research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(5), 925–937. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.69.5.925>
- Katz, L. F., & Hunter, E. C. (2007). Maternal meta-emotion philosophy and adolescent depressive symptomatology. *Social Development*, 16(2), 343–360. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00388.x>

- Keenan, K., & Hipwell, A. E. (2005). Prádolescent clues to understanding depression in girls. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 8, 89–105. <https://doi.org/10.1007/sl0567-005-4750-3>
- Kessler, R. C. (2013). Overview of descriptive epidemiology of mental disorders. In C. Aneshensel, J. Phelan, & A. Bierman (Eds.), *Handbook of the sociology of mental health* (2nd ed., pp. 169–182). Springer.
- Klimes-Dougan, B., Pearson, T. E., Jappe, L., Mathieson, L., Simard, M. R., Hastings, P., & Zahn-Waxler, C. (2014). Adolescent emotion socialization: A longitudinal study of friends' responses to negative emotions. *Social Development*, 23, 395–412. <https://doi.org/10.1111/sode.12045>
- Knapp, M. L., & Hall, J. A. (2010). *Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji*. Naklada Slap.
- Kohlberg, L. (1966). A cognitive-developmental analysis of children's sex- role concepts and attitudes. In E. E. Maccody (Ed.), *The development of sex differences* (pp. 82–173). Stanford University Press.
- Kostić, A. (2014). *Govor lica – značenja facijalnih ponašanja* (3. izdanje). Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Kostić, A., Pejčić, M., & Chadee, D. (2022). Negative emotions, facial clues, and close relationships: Facing the end? In R. Sternberg & A. Kostić (Eds), *Nonverbal communication in close relationships: What words don't tell us* (pp. 215–249). Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-94492-6>
- Kurzban, R., DeScioli, P., & O'Brien, E. (2007). Audience effects on moralistic punishment. *Evolution and Human Behavior*, 28(2), 75–84. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2006.06.001>
- LaFrance, M., & Banaji, M. (1992). Toward a reconsideration of the gender-emotion relationship. In M. S. Clark (Ed.), *Emotion and social behavior: Review of personality and social psychology* (Vol. 14, pp. 178–201). Sage.
- LaFrance, M., Hecht, M. A., & Paluck, E. L. (2003). The contingent smile: A meta-analysis of sex differences in smiling. *Psychological Bulletin*, 129(2), 305–334. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.2.305>
- Larson, R. W., & Pleck, J. (1999). Hidden feelings: Emotionality in boys and men. In D. Bernstein (Ed.), *Nebraska symposium on motivation: Gender and motivation* (Vol. 45, pp. 25–74). University of Nebraska Press.
- Larson, R. W., Richards, M. H., & Perry-Jenkins, M. (1994). Divergent worlds: The daily emotional experience of mothers and fathers in the domestic and public spheres. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 1034–1046. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.6.1034>
- Laursen, B., & Veenstra, R. (2021). Toward understanding the functions of peer influence: A summary and synthesis of recent empirical research. *Journal of Research on Adolescence*, 31(4), 889–907. <https://doi.org/10.1111/jora.12606>
- Lazar, M. M. (2007). Feminist critical discourse analysis: Articulating a feminist discourse praxis. *Critical Discourse Studies*, 4(2), 141–164. <https://doi.org/10.1080/17405900701464816>

- Lazarus, R. S. (1993). From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1–22. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.44.020193.000245>
- Leaper C. (1991). Influence and involvement in children's discourse: age, gender, and partner effects. *Child Development*, 62(4), 797–811. <https://doi.org/10.2307/1131178>
- Leaper, C., Breed, L., Hoffman, L., & Perlman, C. A. (2002). Variations in the gender-stereotyped content of children's television cartoons across genres. *Journal of Applied Social Psychology*, 32(8), 1653–1662. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2002.tb02767.x>
- Leaper, C., & Smith, T. E. (2004). A meta-analytic review of gender variations in children's language use: Talkativeness, affiliative speech, and assertive speech. *Developmental Psychology*, 40, 993–1027. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.6.993>
- LeDoux, J. E. (2000). Emotion circuits in the brain. *Annual Review of Neuroscience*, 23, 155–184. <https://doi.org/10.1146/annurev.neuro.23.1.155>
- Legerski, J.-P., Biggs, B. K., Greenhoot, A. F., & Sampilo, M. L. (2015). Emotion talk and friend responses among early adolescent same-sex friend dyads. *Social Development*, 24(1), 20–38. <https://doi.org/10.1111/sode.12079>
- Levenson, R. W., & Ekman, P. (2002). Difficulty does not account for emotion-specific heart rate changes in the directed facial action task. *Psychophysiology*, 39(3), 397–405. <https://doi.org/10.1017/S0048577201393150>
- Levenson, R. W., Ekman, P., & Friesen, W. V. (1990). Voluntary facial action generates emotion-specific autonomic nervous system activity. *Psychophysiology*, 27(4), 363–384. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8986.1990.tb02330.x>
- Lewis, D. M.G., Conroy-Beam, D., Al-Shawaf, L., Raja, A., DeKay, T., & Buss, D. M. (2011). Friends with benefits: The evolved psychology of same- and opposite-sex friendship. *Evolutionary Psychology*, 9(4), 543–563. <https://doi.org/10.1177/147470491100900407>
- Li, P., & Zhuo, Q. (2023). Emotional straying: Flux and management of women's emotions in social media. *PloS One*, 18(12), e0295835. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0295835>
- Liben, L. S., & Bigler, R. S. (2002). The developmental course of gender differentiation: conceptualizing, measuring, and evaluating constructs and pathways. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 67(2), i–183. https://www.jstor.org/stable/3181530?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents
- Lily, S. (2014). Socioeconomic status, parents' sex-role stereotypes, and the gender gap in computing. *Journal of Research on Computing in Education*, 26, 433–451. <https://doi.org/10.1080/08886504.1994.10782102>
- Lutz, C. A., & Abu-Lughod, L. (1990) (Eds.). *Language and the politics of emotion*. Cambridge University Press.
- Maccoby, E. E. (1998). *The two sexes: Growing up apart, coming together*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Maccoby, E. E. (2002). Gender and group process: A developmental perspective. *Current Directions in Psychological Science*, 11(2), 54–58. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00167>
- Madon, S., Jussim, L., & Eccles, J. (1997). In search of the powerful self-fulfilling prophecy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(4), 791–809. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.4.791>
- Malatesta, C. Z., Culver, C., Tesman, J. R., & Shepard, B. (1989). The development of emotion expression during the first two years of life. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 54(1-2), 105–136.
- Marsh, A. A., Ambady, N., & Kleck, R. E. (2005). The effects of fear and anger facial expressions on approach- and avoidance-related behaviors. *Emotion*, 5(1), 119–124. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.5.1.119>
- Martin, R. (2017). Gender and emotion stereotypes in children's television. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 61(3), 499–517. <https://doi.org/10.1080/08838151.2017.1344667>
- Martin, C. L., & Halverson, C. F., Jr. (1981). A schematic processing model of sex typing and stereotyping in children. *Child Development*, 52, 1119–1134. <https://doi.org/10.2307/1129498>
- Martin, C. L., & Ruble, D. (2004). Children's search for gender cues: Cognitive perspectives on gender development. *Current Directions in Psychological Science*, 13(2), 67–70. <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00276.x>
- Matsumoto, D. & Hwang, H. S. (2012). Culture and emotion: The integration of biological and cultural contributions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43(1), 91–118. <https://doi.org/10.1177/0022022111420147>
- Matsumoto, D., Keltner, D., Shiota, M. N., Frank, M. G., & O'Sullivan, M. (2008). What's in a face? Facial expressions as signals of discrete emotions. In M. Lewis, J. M. Haviland, & L. Feldman Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 211–234). Guilford Press.
- Matsumoto, D., Takeuchi, S., Andayani, S., Kouznetsova, N., & Krupp, D. (1998). The contribution of individualism vs. collectivism to crossnational differences in display rules. *Asian Journal of Social Psychology*, 1(2), 147–165. <https://doi.org/10.1111/1467-839X.00010>
- McClure, E. B. (2000). A meta-analytic review of sex differences in facial expression processing and their development in infants, children, and adolescents. *Psychological Bulletin*, 126(3), 424–453. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.3.424>
- McDowell, D. J., & Parke, R. D. (2000). Differential knowledge of display rules for positive and negative emotions: Influences from parents, influences on peers. *Social Development*, 9(4), 415–432. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00136>
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. University of Chicago Press.
- Mehl, M. R., & Pennebaker, J. W. (2003). The sounds of social life: A psychometric analysis of students' daily social environments and natural conversations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 857–870. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.4.857>

- Melzi, G., & Fernández, C. (2004). Talking about past emotions: Conversations between peruvian mothers and their preschool children. *Sex Roles: A Journal of Research*, 50(9-10), 641–657. <https://doi.org/10.1023/B:SERS.0000027567.55262.10>
- Merton, R. K. (1948). The self-fulfilling prophecy. *The Antioch Review*, 8(2), 193–210.
- Miller, J. G. (2001). The cultural grounding of social psychological theory. In A. Tesser & N. Schwarz (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Volume 1. Intra-personal Processes* (pp. 22–43). Oxford, UK.
- Miller-Slough, R. L., & Dunsmore, J. C. (2016). Parent and friend emotion socialization in adolescence: Associations with psychological adjustment. *Adolescent Research Review*, 1, 287–305. <https://doi.org/10.1007/s40894-016-0026-z>
- Miller-Slough, R., & Dunsmore, J. C. (2019). Longitudinal patterns in parent and friend emotion socialization: Associations with adolescent emotion regulation. *Journal of Research on Adolescence*, 29(4), 953–966. <https://doi.org/10.1111/jora.12434>
- Min, J., Koenig, J., Nashiro, K., Yoo, H. J., Cho, C., Thayer, J. F., & Mather, M. (2023). Sex differences in neural correlates of emotion regulation in relation to resting heart rate variability. *Brain Topography*, 36(5), 698–709. <https://doi.org/10.1007/s10548-023-00974-9>
- Montepare, J. M., & Dobish, H. (2003). The contribution of emotion perceptions and their overgeneralizations to trait impressions. *Journal of Nonverbal Behavior*, 27(4), 237–254. <https://doi.org/10.1023/A:1027332800296>
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development*, 16, 361–388. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00389.x>
- Nelson, J. A., Leerkes, E. M., O'Brien, M., Calkins, S. D., & Marcovitch, S. (2012). African American and European American mothers' beliefs about negative emotions and emotion socialization practices. *Parenting, Science and Practice*, 12(1), 22–41. <https://doi.org/10.1080/15295192.2012.638871>
- Nelson, J. A., Perry, N. B., O'Brien, M., Calkins, S. D., Keane, S. P., & Shanahan, L. (2016). Mothers' and fathers' reports of their supportive responses to their children's negative emotions over time. *Parenting: Science and Practice*, 16(1), 56–62. <https://doi.org/10.1080/15295192.2016.1116895>
- Newman, M. L., Groom, C. J., Handelman, L. D., & Pennebaker, J. W. (2008). Gender differences in language use: An analysis of 14,000 text samples. *Discourse Processes*, 45(3), 211–236. <https://doi.org/10.1080/01638530802073712>
- Nolen-Hoeksema, S. (2000). The role of rumination in depressive disorders and mixed anxiety/depressive symptoms. *Journal of Abnormal Psychology*, 109, 504–511. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.109.3.504>
- Nolen-Hoeksema, S., & Hilt, L. (2006). Possible contributors to the gender differences in alcohol use and problems. *The Journal of General Psychology*, 133(4), 357–374. <https://doi.org/10.3200/GENP.133.4.357-374>
- Nolen-Hoeksema, S., Larson, J., & Grayson, C. (1999). Explaining the gender difference in depressive symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1061–72. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.5.1061>

- Nolen-Hoeksema, S., Parker, L. E., & Larson, J. (1994). Ruminative coping with depressed mood following loss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(1), 92–104. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.67.1.92>
- Oatley, K., & Jenkins, J. M. (1996). *Understanding emotions*. Wiley-Blackwell.
- Olderbak, S., Wilhelm, O., Hildebrandt, A., & Quoidbach, J. (2019). Sex differences in facial emotion perception ability across the lifespan. *Cognition and Emotion*, 33(3), 579–588. <https://doi.org/10.1080/02699931.2018.1454403>
- Orford, J. (1992). *Community Psychology: Theory and Practice*. Wiley.
- Orgilés, M., Morales, A., Fernández-Martínez, I., Ortigosa-Quiles, J. M., & Espada, J. P. (2018). Spanish adaptation and psychometric properties of the child version of the Cognitive Emotion Regulation Questionnaire. *PLoS One*, 13, e0201656. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0201656>
- Ostrov, J. M., Gentile, D. A., & Crick, N. R. (2006). Media exposure, aggression and pro-social behavior during early childhood: A longitudinal study. *Social Development*, 15(4), 612–627. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2006.00360.x>
- Owen, P. R., & Padron, M. (2015). The language of toys: Gendered language in toy advertisements. *Journal of Research on Women and Gender*, 6(1), 67–80.
- Panjwani, N., Chaplin, T. M., Sinha, R., & Mayes, L. C. (2016). Gender differences in emotion expression in low-income adolescents under stress. *Journal of Nonverbal Behavior*, 40(2), 117–132. <https://doi.org/10.1007/s10919-015-0224-6>
- Parker, J. G., Rubin, K. H., Erath, S. A., Wojslawowicz, J. C., & Buskirk, A. A. (2006). Peer relationships, child development, and adjustment: A developmental psychopathology perspective. In D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology, 2nd ed. Vol. 1: Theory and method* (pp. 419–493). John Wiley & Sons.
- Parker, J. G., & Asher, S. R. (1993). Friendship and friendship quality in middle childhood: Links with peer group acceptance and feelings of loneliness and social dissatisfaction. *Developmental Psychology*, 29(4), 611–621. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.29.4.611>
- Parker, P. D., Ciarrochi, J., Heaven, P., Marshall, S., Sahdra, B., & Kiuru, N. (2015). Hope, friends, and subjective well-being: a social network approach to peer group contextual effects. *Child Development*, 86(2), 642–650. <https://doi.org/10.1111/cdev.12308>
- Parker, A. E., Halberstadt, A. G., Dunsmore, J. C., Townley, G., Bryant, A., Thompson, J. A., & Beale, K. S. (2012). “Emotions are a window into one’s heart”: A qualitative analysis of parental beliefs about children’s emotions across three ethnic groups. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 77(3), i–144. <http://www.jstor.org/stable/23256677>
- Parkinson, B. (1996). Emotions are social. *British Journal of Psychology*, 87(4), 663–683. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1996.tb02615.x>
- Pejičić, M. (2020). Formiranje impresije o osobi na osnovu facijalnih ekspresija emocija. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/18154/Disertacija.pdf?sequence=1>
- Pejičić, M. (2024a). Unveiling gendered scripts about basic emotions and their implications. *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, 23(2), 105–119. <https://doi.org/10.22190/FUPSPH240823009P>

- Pejičić, M. (2024b). Temporalna ekstenzija: Zaključivanje o relativno trajnim karakteristikama osobe na osnovu njenog trenutnog emocionalnog stanja. U K. Damjanović (Ur.), *Zbirka kognitivnih pristrasnosti i pogrešaka* (str. 433–449). Heliks. ISBN: 978-86-6024-114-8. <https://doi.org/10.31212/kogn.prist.2024.peji.23>
- Pejičić, M. (2026). Temporal extension: What we know or believe we know about a person displaying specific emotions? *Psihologija*. Advance online publication. <https://doi.org/10.2298/PSI240116015P>
- Pejičić, M., & Ćirović, N. (2019). Latent structure of beliefs about men's and women's emotional behaviour in a sample of Serbian students. *Facta Universitatis Series Philosophy Sociology Psychology and History*, 18, 81–103. <https://doi.org/10.22190/fupsph1902081p>
- Pejičić, M., Ristić, M., & Anđelković, V. (2018). The mediating effect of cognitive emotion regulation strategies in the relationship between perceived social support and resilience in postwar youth. *Journal of Community Psychology*, 46(4), 457–472. <https://doi.org/10.1002/jcop.21951>
- Perez Rivera, M. B., & Dunsmore, J. C. (2011). Mothers' acculturation and beliefs about emotions, mother-child emotion discourse, and children's emotion understanding in Latino families. *Early Education and Development*, 22, 324–354. <https://doi.org/10.1080/10409281003702000>
- Perry-Parrish, C., & Zeman, J. (2011). Relations among sadness regulation, peer acceptance, and social functioning in early adolescence: The role of gender. *Social Development*, 20(1), 135–153. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00568.x>
- Plant, E. A., Hyde, J. S., Keltner, D., & Devine, P. G. (2000). The gender stereotyping of emotions. *Psychology of Women Quarterly*, 24(1), 81–92. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2000.tb01024.x>
- Popadić, D. (2024). *Elementi socijalne psihologije* (2. izdanje). Institut za psihologiju.
- Portengen, C. M., Harrewijn, A., van Baar, A. L., & Endendijk, J. J. (2025). Gender-differentiated emotion socialization: Evoked by child behaviors, parents' neural responses toward gender-stereotype violations, or both? *Parenting*, 25(1), 39–65. <https://doi.org/10.1080/15295192.2024.2426679>
- Potegal, M., & Archer, J. (2004). Sex differences in childhood anger and aggression. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 13, 513–528. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2004.02.004>
- Prentice, D. A., & Carranza, E. (2002). What women and men should be, shouldn't be, are allowed to be, and don't have to be: The contents of prescriptive gender stereotypes. *Psychology of Women Quarterly*, 26(4), 269–281. <https://doi.org/10.1111/1471-6402.t01-1-00066>
- Radović, O. (2014). Usklađenost sa rodnim ulogama kao faktor subjektivne dobrobiti u ranom odraslom dobu. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/3342/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
- Ramirez, C. (2018). The effects of emotion socialization on internalizing behaviors in young adults. Electronic Theses, Projects, and Dissertations. 763. <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd/763>

- Raval, V. V., & Martini, T. S. (2009). Maternal socialization of children's anger, sadness, and physical pain in two communities in Gujarat, India. *International Journal of Behavioral Development*, 33(3), 215–229. <https://doi.org/10.1177/0165025408098022>
- Raval, V. V., & Martini, T. S. (2011). "Making the child understand:" Socialization of emotion in urban India. *Journal of Family Psychology*, 25(6), 847–856. <https://doi.org/10.1037/a0025240>
- Raval, V. V., & Walker, B. L. (2019). Unpacking 'culture': Caregiver socialization of emotion and child functioning in diverse families. *Developmental Review*, 51, 146–174. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2018.11.001>
- Record 193 LGBTQ athletes to compete in Paris Olympics. (2024, July 30). *NBC News*. <https://www.nbcnews.com/nbc-out/nbc-out-proud/lgbtq-athletes-paris-olympics-rcna162518>
- Rideout, V. J., & Robb, M. B. (2019). *The common sense census: Media use by tweens and teens*. Common Sense.
- Rochanavibhata, S., & Marian, V. (2023). Thai and American mothers socialize preschoolers' emotional development differently. *Scientific Report*, 13, 12719. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-39947-0>
- Rogoff, B., Mistry, J., Goncu, A., & Mosier, C. (1993). Guided participation in cultural activity by toddlers and caregivers. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 58(8), v–179. <https://doi.org/10.2307/1166109>
- Root, A. K., & Rubin, K. H. (2010). Gender and parents' reactions to children's emotion during the preschool years. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2010(128), 51–64. <https://doi.org/10.1002/cd.268>
- Rose, A. J. (2002). Co-rumination in the friendships of girls and boys. *Child Development*, 73, 1830–1843. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00509>
- Rose, A. J., Schwartz-Mette, R. A., Smith, R. L., Asher, S. R., Swenson, L. P., Carlson, W., & Waller, E. M. (2012). How girls and boys expect disclosure about problems will make them feel: Implications for friendships. *Child Development*, 83, 844–863. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2012.01734.x>
- Roseman, I. J. (1984). Cognitive determinants of emotion: A structural theory. In P. Shaver (Ed.), *Review of personality and social psychology* (Vol. 5, pp. 11–36). Sage.
- Roseman, I. J. (2001). A Model of appraisal in the emotion system: Integrating theory, research, and applications. In K. R. Scherer, A. Schorr, & T. Johnstone (Eds.), *Series in affective science. Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research* (pp. 3–19). Oxford University Press.
- Roseman, I. J., Wiest, C., & Swartz, T. S. (1994). Phenomenology, behaviors, and goals differentiate discrete emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(2), 206–221. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.2.206>
- Rosenfield, S., & Mouzon, D. (2013). Gender and mental health. In C. S. Aneshensel, J. C. Phelan, & A. Bierman (Eds.), *Handbook of the sociology of mental health* (2nd ed., pp. 277–298). Kluwer.
- Rot, N. (2014). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike. (Originalno delo publikovano 1973).

- Rotter, N. G., & Rotter, G. S. (1988). Sex differences in the encoding and decoding of negative facial emotions. *Journal of Nonverbal Behavior*, 12(2), 139–148. <https://doi.org/10.1007/BF00986931>
- Rubin, K. H., Bukowski, W. M., & Parker, J. G. (2006). Peer interactions, relationships, and groups. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (6th ed., pp. 571–645). John Wiley & Sons, Inc.
- Russell, J. (1989). Culture, scripts and children's understanding of emotion. In C. Saarni & P. L. Harris (Eds.), *Children's understanding of emotion* (pp. 293–318). Cambridge University Press.
- Ryan, R. M., La Guardia, J. G., Solky-Butzel, J., Chirkov, V., & Kim, Y. (2005). On the interpersonal regulation of emotions: Emotional reliance across gender, relationships, and cultures. *Personal Relationships*, 12(1), 145–163. <https://doi.org/10.1111/j.1350-4126.2005.00106.x>
- Samter, W., Whaley, B. B., Mortenson, S. T., & Burleson, B. R. (1997). Ethnicity and emotional support in same-sex friendship: A comparison of Asian-Americans, African-Americans, and Euro-Americans. *Personal Relationships*, 4, 413–430. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.1997.tb00154.x>
- Sanchis-Sanchis, A., Grau, M. D., Moliner, A. R., & Morales-Murillo, C. P. (2020). Effects of age and gender in emotion regulation of children and adolescents. *Frontiers in Psychology*, 11, 946. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00946>
- Sax, L. (2009). How common is intersex? A response to Anne Fausto-Sterling. *Journal of Sex Research*, 39(3), 174–178. <https://doi.org/10.1080/00224490209552139>
- Scherer, K. R. (1997a). Profiles of emotion-antecedent appraisal: Testing theoretical predictions across cultures. *Cognition and Emotion*, 11(2), 113–150. <https://doi.org/10.1080/026999397379962>
- Scherer, K. R. (1997b). The role of culture in emotion-antecedent appraisal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(4), 902–922. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.5.902>
- Scherer, K. R. (2003). Emocije. U M. Hewstone i W. Stroebe (Ur.), *Uvod u socijalnu psihologiju – evropske perspektive* (str. 123–157). Naklada Slap.
- Schuster, T. L., Kessler, R. C., & Aseltine, R. H., Jr (1990). Supportive interactions, negative interactions, and depressed mood. *American Journal of Community Psychology*, 18(3), 423–438. <https://doi.org/10.1007/BF00938116>
- Serbin, L. A., Powlishta, K. K., & Gulko, J. (1993). The development of sex typing in middle childhood. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 58(2) [232], v–74. <https://doi.org/10.2307/1166118>
- Sergerie, K., Chochol, C., & Armony, J. L. (2008). The role of the amygdala in emotional processing: a quantitative meta-analysis of functional neuroimaging studies. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 32(4), 811–830. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2007.12.002>
- Setten, E., & Chen, S. (2024). Playing with emotions: Text analysis of emotional tones in gender-casted Children's media. *Journal of Business Research*, 175, 114541. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114541>

- Shcherbakova, I., Kovalchuk, N., Timashova, M., Tsarevskaya, I., & Soprantsova, J. (2021). The gender specifications of the emotional representation in a communication space. In *E3S Web of Conferences*, 273(12), 10004. EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127310004>
- Shields, S. A. (1995). The role of emotion beliefs and values in gender development. In N. Eisenberg (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology: Vol. 15. Social Development* (pp. 212–232). Sage.
- Shields, S. A. (2002). *Speaking from the heart: Gender and the social meaning of emotion*. Cambridge University Press.
- Shrum, L. J., & Lee, J. (2012). The stories TV tells: How fictional TV narratives shape normative perceptions and personal values. In L. J. Shum (Ed.), *The psychology of entertainment media* (pp. 147–167). Routledge.
- Signorielli, N. (2012). Gender stereotyping on television. In G. Brewer (Ed.), *Media psychology* (pp. 170–186). Palgrave MacMillan.
- Simon, R. W., & Nath, L. E. (2004). Gender and emotion in the United States: Do men and women differ in self-reports of feelings and expressive behavior? *American Journal of Sociology*, 109(5), 1137–1176. <https://doi.org/10.1086/382111>
- Sink, A., & Mastro, D. (2017). Depictions of gender on primetime television: A quantitative content analysis. *Mass Communication & Society*, 20(1), 3–22. <https://doi.org/10.1080/15205436.2016.1212243>
- Skaiff, M. M., Finney, J. W., & Moos, R. H. (1999). Gender differences in problem drinking and depression: Different “vulnerabilities?” *American Journal of Community Psychology*, 27(1), 25–54. <https://doi.org/10.1023/A:1022813727823>
- Song, J.-H., & Trommsdorff, G. (2016). Linking maternal emotion socialization to boys’ and girls’ emotion regulation in Korea. *Child Studies in Asia-Pacific Contexts*, 6, 47–57. <https://doi.org/10.5723/csac.2016.6.2.047>
- Sorokowski, P., Kowal, M., Sternberg, R. J. ... Pejičić, M., ... & Sorokowska, A. (2023). Modernization, collectivism, and gender equality predict love experiences in 45 countries. *Scientific Reports*, 13, 773. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-26663-4>
- Spinrad, T. L., & Eisenberg, N. (2023). Parental socialization of children’s emotion and its regulation. In I. Roskam, J. J. Gross, & M. Mikolajczak (Eds.), *Emotion regulation and parenting* (pp. 166–186). Cambridge University Press.
- Steinberg, L., & Silk, J. (2002). Parenting adolescents. In M. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Volume 1. Children and parenting* (2nd ed. pp. 103–133). Erlbaum.
- Stephens, A. N., Trawley, S. L., & Ohtsuka, K. (2016). Venting anger in cyberspace: Self-entitlement versus self-preservation in #roadrage tweets. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 42(Part 2), 400–410. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2016.01.006>
- Sternberg, R. J. (1986). A triangular theory of love. *Psychological Review*, 93(2), 119–135. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.93.2.119>
- Stevens, J. S., & Hamann, S. (2012). Sex differences in brain activation to emotional stimuli: A meta-analysis of neuroimaging studies. *Neuropsychologia*, 50(7), 1578–1593. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2012.03.011>

- Steyer, I. (2014). Gender representations in children's media and their influence. *Campus-Wide Information Systems*, 31(2/3), 171–180. <https://doi.org/10.1108/CWIS-11-2013-0065>
- Stroud, L. R., Salovey, P., & Epel, E. S. (2002). Sex differences in stress responses: social rejection versus achievement stress. *Biological Psychiatry*, 52(4), 318–327. [https://doi.org/10.1016/s0006-3223\(02\)01333-1](https://doi.org/10.1016/s0006-3223(02)01333-1)
- Stryker, S., & Burke, P. J. (2000). The past, present, and future of an identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 63(4): 284–297. <https://doi.org/10.2307/2695840>
- Su, R., Rounds, J., & Armstrong, P. I. (2009). Men and things, women and people: A meta-analysis of sex differences in interests. *Psychological Bulletin*, 135(6), 859–884. <https://doi.org/10.1037/a0017364>
- Surrey, J. L. (1991). Self in relation: A theory of women's development. In J. Jordan, A. Kaplan, J. B. Miller, I. Stiver, & J. Surrey (Eds.), *Women's growth in connection* (pp. 51–66). The Guilford Press.
- Tholander, M. (2002). Cross-gender teasing as a socializing practice. *Discourse Processes*, 34(3), 311–338. https://doi.org/10.1207/S15326950DP3403_4
- Thomassin, K., Bucsea, O., Chan, K. J., & Carter, E. (2019). A thematic analysis of parents' gendered beliefs about emotion in middle childhood boys and girls. *Journal of Family Issues*, 40(18), 2944–2973. <https://doi.org/10.1177/0192513x19868261>
- Thompson, A. E., & Voyer, D. (2014). Sex differences in the ability to recognise non-verbal displays of emotion: a meta-analysis. *Cognition & Emotion*, 28(7), 1164–1195. <https://doi.org/10.1080/02699931.2013.875889>
- Tiedens, L. Z. (2001). Anger and advancement versus sadness and subjugation: The effect of negative emotion expressions on social status conferral. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(1), 86–94. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.1.86>
- Timmers, M., Fischer, A. H., & Manstead, A. S. R. (2003). Ability versus vulnerability: Beliefs about men's and women's emotional behavior. *Cognition and Emotion*, 17(1), 41–63. <https://doi.org/10.1080/02699930302277>
- Tooby, J., & Cosmides, L. (2008). The evolutionary psychology of the emotions and their relationship to internal regulatory variables. In M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, & L. Feldman Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 114–137). The Guilford Press.
- Tracy, J. L., & Beall, A. T. (2011). Happy guys finish last: The impact of emotion expressions on sexual attraction. *Emotion*, 11(6), 1379–1387. <https://doi.org/10.1037/a0022902>
- Trapnell, P. D., & Wiggins, J. S. (1990). Extension of the Interpersonal Adjective Scales to include the Big Five dimensions of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(4), 781–790. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.4.781>
- Troy, A. S. & Mauss, I. B. (2011). Resilience in the face of stress: Emotion regulation ability as a protective factor. In S. Southwick, D. Charney, M. Friedman, & B. Litz (Eds.), *Resilience to stress* (pp. 30–44). Cambridge University Press.
- Tuminello, E. R., & Davidson, D. (2011). What the face and body reveal: In-group emotion effects and stereotyping of emotion in African American and European American children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 110(2), 258–274.

- Tybur, J. M., Lieberman, D., Kurzban, R., & DeScioli, P. (2013). Disgust: Evolved function and structure. *Psychological Review*, 120(1), 65–84. <https://doi.org/10.1037/a0030778>
- Underwood, M. K. (1997). Peer social status and children's understanding of the expression and control of positive and negative emotions. *Merrill-Palmer Quarterly*, 43(4), 610–634.
- van Anders, S. M., Steiger, J., & Goldey, K. L. (2015). Effects of gendered behavior on testosterone in women and men. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112, 13805–13810. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.1509591112>
- van der Pol, L. D., Groeneveld, M. G., van Berkel, S. R., Endendijk, J. J., Hallers-Haalboom, E. T., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Mesman, J. (2015). Fathers' and mothers' emotion talk with their girls and boys from toddlerhood to preschool age. *Emotion*, 15(6), 854–864. <https://doi.org/10.1037/emo0000085>
- van Kleef, G. A. (2009). How emotions regulate social life. *Current Directions in Psychological Science*, 18(3), 184–188. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2009.01633.x>
- van Lissa, C. J., Keizer, R., Van Lier, P. A. C., Meeus, W. H. J., & Branje, S. (2019). The role of fathers' versus mothers' parenting in emotion-regulation development from mid-late adolescence: Disentangling between-family differences from within-family effects. *Developmental Psychology*, 55(2), 377–389. <https://doi.org/10.1037/dev0000612>
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
- Voile, D. (2010). Parents and peers as providers of support in adolescents. *Journal of Community Psychology*, 38, 16–27. <https://doi.org/10.1002/jcop.20348>
- von Salisch, M., & Zeman, J. L. (2018). Pathways to reciprocated friendships: A cross-lagged panel study on young adolescents' anger regulation towards friends. *Journal of Youth and Adolescence*, 47, 673–687. <https://doi.org/10.1007/s10964-017-0683-7>
- Walsh, A., & Leaper, C. (2019). A content analysis of gender representations in preschool children's television. *Mass Communication and Society*, 23(3), 331–355. <https://doi.org/10.1080/15205436.2019.1664593>
- Wang, Q. (2001). "Did you have fun?" American and Chinese mother-child conversations about shared emotional experiences. *Cognitive Development*, 16(2), 693–715. [https://doi.org/10.1016/S0885-2014\(01\)00055-7](https://doi.org/10.1016/S0885-2014(01)00055-7)
- Ward, L. M., & Grower, P. (2020). Media and the development of gender role stereotypes. *Annual Review of Developmental Psychology*, 2, 177–199. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-devpsych-051120-010630>
- Werner, K. & Gross, J. J. (2010). Emotion regulation and psychopathology: A conceptual framework. In A. M. Kring & D. M. Sloan (Eds.), *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment* (pp. 13–37). Guilford Press.
- Wharton, A. S. (2012). *The sociology of gender: An introduction to theory and research* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.

- Wiggins, J. S., Trapnell, P., & Phillips, N. (1988). Psychometric and geometric characteristics of the Revised Interpersonal Adjective Scales (IAS-R). *Multivariate Behavioral Research*, 23(4), 517–530. https://doi.org/10.1207/s15327906m-br2304_8
- Wild, H. A., Barrett, S. E., Spence, M. J., O'Toole, A. J., Cheng, Y. D., & Brooke, J. (2000). Recognition and sex classification of adults' and children's faces: Examining performance in the absence of sex-stereotyped cues. *Journal of Experimental Child Psychology*, 77, 269–291. <https://doi.org/10.1006/jecp.1999.2554>
- Wills, T. A. (1998). Social support and health in women. In E. A. Blechman, & K. D. Brownell (Eds.), *Behavioral medicine and women* (pp. 118–123). Guilford.
- Wood, W., & Eagly, A. H. (2010). Gender. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (5th ed., pp. 629–667). John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9780470561119.socpsy001017>
- Wood, W., & Eagly, A. H. (2015). Two traditions of research on gender identity. *Sex Roles*, 73(11), 461–473. <https://doi.org/10.1007/s11199-015-0480-2>
- Zahn-Waxler, C., Cole, P., & Barrett, K. C. (1991). Guilt and empathy: Sex differences and implications for the development of depression. In J. Gerber & K. A. Dodge (Eds.), *The development of emotion regulation and dysregulation* (pp. 243–272). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511663963.012>
- Zahn-Waxler, C., Klimes-Dougan, B., & Slattery, M. J. (2000). Internalizing problems of childhood and adolescence: Prospects, pitfalls, and progress in understanding the development of anxiety and depression. *Development and Psychopathology*, 12(3), 443–466. <https://doi.org/10.1017/S0954579400003102>
- Zahn-Waxler, C., Shirtcliff, E. A., & Marceau, K. (2008). Disorders of childhood and adolescence: Gender and psychopathology. *Annual Review of Clinical Psychology*, 4, 275–303. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091358>
- Zaman, W., & Fivush, R. (2013). Gender differences in elaborative parent-child emotion and play narratives. *Sex Roles*, 68(9-10), 591–604. <https://doi.org/10.1007/s11199-013-0270-7>
- Zeman, J., & Garber, J. (1996). Display rules for anger, sadness, and pain: It depends on who is watching. *Child Development*, 67, 957–973. <https://doi.org/10.2307/1131873>
- Zeman, J., & Shipman, K. (1996). Children's expression of negative affect: Reasons and methods. *Developmental Psychology*, 32(5), 842–849. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.32.5.842>
- Zeman, J., & Shipman, K. (1997). Social-contextual influences on expectancies for managing anger and sadness: The transition from middle childhood to adolescence. *Developmental Psychology*, 33(6), 917–924. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.33.6.917>
- Zhang, H. (2018). Relations of parent-child interaction to Chinese young children's emotion understanding. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 12, Article e22. <https://doi.org/10.1017/prp.2018.11>

Marija Pejičić
IZMEĐU EMOCIJA I OČEKIVANJA: RODNE NORME U OBLASTI
PRIMARNIH EMOCIJA I NJIHOVE IMPLIKACIJE

Izdavač
FILOZOFSKI FAKULTET
UNIVERZITETA U NIŠU

Za izdavača
Prof. dr Vladimir Ž. Jovanović, dekan

Koordinator Izdavačkog centra
Prof. dr Mihailo Antović, prodekan za naučnoistraživački rad

Lektura
Dr Maja D. Stojković

Tehničko uredništvo
Nikola Đorđević (Dizajn korice)
Milan D. Ranđelović (Prelom)
Izdavački centar (Digitalizacija)

Format
B5

Tiraž
30

Štamparija
Unigraf X-copy, Niš

Niš, 2026.

ISBN 978-86-7379-689-5

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

159.942
305-055.1/.2:159.942
316.61

ПЕЈИЧИЋ, Марија, 1988-
Između emocija i očekivanja : rodne norme u oblasti
primarnih emocija i njihove implikacije / Marija Pejičić.
- Niš : Filozofski fakultet Univerziteta, 2026 (Niš : Uni-
graf-X-copy). - 142 str. : table ; 24 cm

Tiraž 30. - Bibliografija: str. 119-140.

ISBN 978-86-7379-689-5

a) Емоције -- Друштвени аспект b) Емоционална
интелигенција v) Родни идентитет -- Емоције
g) Родна равноправност

COBISS.SR-ID 189387273